

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ КОНДРАТЮКА

ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА УКРАЇНОЗНАВСТВА, КУЛЬТУРИ ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА

РИТОРИКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ПОЛТАВА 2019

УДК 808.5(075.8)

Р 55

Рецензенти:

О.Г. Жданова-Неділько, доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І.А. Зязюна Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Н.М. Сизоненко, кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних та соціальних дисциплін Полтавської державної аграрної академії

Р 55 Риторика: навч. посібн. (упор. Т.К. Ісаєнко, А.В. Лисенко). – Полтава: ПолтНТУ, 2019. – 247с.

Навчальний посібник укладено відповідно до робочої навчальної програми дисципліни «Риторика» і спрямовано на вдосконалення риторичної компетентності студентів. Пропоноване видання містить тематику лекційних та практичних занять з дисципліни, що складаються з теоретичного й практичного блоків. Методичні та практичні рекомендації допоможуть оволодіти підготовкою ораторського твору, вдосконаленням його структури, логічних та емоційних засад і забезпечать якісне виголошення перед публікою.

Для студентів вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації та форм навчання.

УДК 808.5(075.8)

Затверджено науково-методичною радою Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка (протокол № 5 від 14 червня 2019 р.).

© Т.К. Ісаєнко, А.В. Лисенко

70.33.01.01

ПЕРЕДМОВА

Риторика – цариця душ і княгиня мистецтв

Ф. Прокопович.

Поетами народжуються, ораторами стають

Цицерон.

В умовах сучасної трансформації Української держави, удосконалення її освітньої складової вирішального значення набуває питання духовного відродження суспільства та зміцнення моральності, розбудови правової держави, формування в Україні громадянського суспільства.

Володіння основами ораторського мистецтва – важлива ознака загальної культури людини, необхідний складник ефективної підготовки сучасних спеціалістів. Риторика як наука і мистецтво переконуючої комунікації є фундаментом професіоналізму вчителя, юриста, політика, менеджера, будівельника та інших фахівців, знання її основ необхідне кожній людині в будь-якій галузі життєдіяльності. Вона формує й розвиває систему духовно-моральних цінностей, культуру мислення, культуру мовлення, культуру поведінки та спілкування.

Риторика як наука й мистецтво ефективної усної комунікації переконання, безумовно, важлива й для документознавців, лідерів суспільства різних сфер діяльності. Курс акумулює основні здобутки комплексу гуманітарних наук (теорія комунікації, лінгвістика, психологія, педагогіка, релігієзнавство, соціологія, філософія, логіка, еристика, літературознавство, естетика, етика тощо), які в діалектичній єдності зорієнтовані на формування й розвиток ефективної мисленнєвої, якісної мовленнєвої та дієвої публічної комунікативної культури, удосконалення й оптимізацію ефективного мовленнєвого спілкування.

Метою викладання навчальної дисципліни є ознайомлення з основами класичної й сучасної риторики як науки про мисленнєво-мовленнєву

діяльність, спрямовану на переконання, досягнення мети в процесі мовної комунікації, набуття практичних навичок укладання текстів виступів і їх проголошення, удосконалення норм і правил культури мовлення, підготовка до організації ефективного спілкування в професійній діяльності.

Завдання:

- ознайомлення з методолого-теоретичними основами красномовства, тенденціями їх розвитку в історичній динаміці;
- формування вмінь і навичок застосування вербальних і невербальних засобів комунікації, логічних, психологічних, етичних, літературних прийомів у мові та спілкуванні;
- опанування методикою підготовки та виголошення промови;
- ознайомлення з основами мистецтва колективного публічного спілкування, зокрема формування полемічної майстерності.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- етапи становлення та розвитку риторики;
- місце й роль ораторського мистецтва в професійній діяльності;
- основні закони ораторського мистецтва та принципи їх реалізації;
- види й типи публічних виступів;
- основні прийоми майстерності мовлення як засобу удосконалення вмінь і навичок;
- особливості комунікативно-мовленнєвих ситуацій, характерних для професійної діяльності;
- закономірності логіки мовлення;
- професійно значущі мовленнєві жанри;
- теорію техніки мовлення;
- норми сучасної української літературної мови та вимоги до культури усного й писемного мовлення;

уміти:

- правильно використовувати різні мовні засоби відповідно до комунікативних намірів;
- влучно висловлювати думки для успішного розв'язання проблем і завдань у професійній діяльності;
- екстраполювати основні закони риторики на практику професійного спілкування;
- сприймати, відтворювати промови видатних ораторів минулого й сучасності;
- володіти методом риторичного аналізу текстів;
- самостійно продукувати тексти різних типів промов;
- аналізувати й вибирати професійно значущий мовленнєвий жанр, що відповідає конкретній ситуації та створювати максимально ефективну композицію промови;
- вести розгорнутий монолог, ефективну бесіду з професійної проблематики;
- володіти полемічним мистецтвом (диспут, полеміка, дискусія);
- формувати критичне ставлення до власного мовлення й суспільної мовної практики.

Структурування матеріалу здійснено відповідно до кредитно-модульної організації навчального процесу.

Навчальний посібник містить лекційний блок, у якому викладено суть основних теоретичних положень дисципліни, тематику практичних занять, що охоплюють найважливіші проблеми програми курсу. Okремо подано матеріал для самостійного опрацювання та індивідуальної роботи, запропоновано теми для підготовки публічних виступів, сформовано короткий риторичний словник тощо. Навчальний посібник може бути корисним для студентів вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації, а також для тих, хто прагне опанувати мистецтво красномовства.

І. ЛЕКЦІЙНИЙ БЛОК

ЛЕКЦІЯ 1. РИТОРИКА ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

МЕТА: з'ясувати поняття риторики як науки, визначити її взаємозв'язок з іншими науками, схарактеризувати основні розділи класичної риторики та риторичні закони.

ПЛАН

1. Риторика як наука. Основні поняття риторики.
2. Розділи класичної риторики.
3. Риторичні закони.
4. Зв'язок риторики з іншими науками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю Чікарькова. – Львів: Світ, 2001.
2. Вандишев В.М. Риторика. Екскурс в історію вчень і понять / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2003.
3. Мацько Л.І. Риторика: навч. посіб. / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища школа, 2006.
4. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. / Г.М. Сагач. – К.: Райдуга, 1993.
5. Сопер П. Основы искусства речи / П. Сопер. – М.: Прогресс-Академия, 1992.
6. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан. – К.: Політвидав України, 1996.
7. Чибісова Н.Г. Риторика / Н.Г. Чибісова, О.І. Тарасова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.

Сучасна вища технічна школа спрямовує свої зусилля на підготовку спеціалістів, спроможних створити технологічний та економічний потенціал України, які б мали інноваційний тип мислення. Саме тому гостро постає проблема мовної досконалості студентської молоді як підґрунтя високого професіоналізму, оскільки на сучасному етапі реформування економіки держава потребує фахівців, професійна компетентність яких могла б забезпечити конкурентоспроможність на ринку праці.

Рівень професіоналізму людини визначається не тільки ґрунтовним знанням основ свого фаху, а й умінням застосовувати здобуті знання на практиці, реалізувати їх через слово. Тісний зв'язок між професійною діяльністю людини й актами мовлення, усного й писемного, передбачає підвищеної уваги до мовної підготовки спеціаліста, розвитку в майбутнього фахівця свідомого ставлення до слова як інструмента розв'язання професійних завдань.

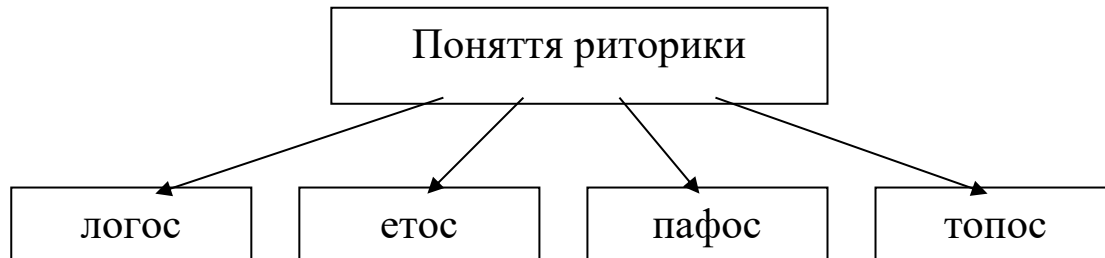
1. Риторика як наука. Основні поняття риторики

Термін **риторика** походить від гр. *rhetorike* – наука про ораторське мистецтво, красномовство.

Формування особистості без інтелектуально-естетичного впливу мови неможливе. Бездоганно володіючи мовою, маючи високий мовний смак, виголосити політичну промову чи ювілейне привітання, побудувати розгорнутий монолог з фахової проблематики, аргументовано дискутувати, впевнено провести цікаву бесіду чи конструктивний діалог, не відчуваючи браку слів, знайти своє місце в полілозі, ненав'язливо підтримати розмову або непомітно чи невимушено вийти з неї, доречно зауважити або просто шляхетно звернутися до співрозмовника і при цьому не тільки самому відчувати задоволення, а й дарувати його іншим, – цього вчить **риторика**.

Риторика – це наука про способи переконання, ефективні форми впливу (переважно мовного) на аудиторію з урахуванням її особливостей.

Найпростіше визначення класичної риторики – **мистецтво переконувати** – реалізується через основні загальні поняття, що мали в античній науці назви: **логос, етос, пафос, топос**.

Логос У давньогрецькій мові слово logos означало дві групи понять:

а) слово, мова, мовлення і б) поняття, думка, розум, а точніше – єдність обох груп цих понять як всезагальну закономірність. Це відбилося в семантиці сучасних слів із коренем лог-, які зосереджені переважно у сферах логіки та мовознавства: логічна граматики, логічне мовлення, логічний наголос, логічний суб'єкт, логічне судження тощо.

У сучасній риториці логічність є однією з основних ознак промови й тексту. Вона виражається в послідовності міркувань, несуперечності тез і положень промови, в доцільності спростувань, якщо реальність диктує суперечливі положення.

Етос У давньогрецькій мові слово ethos означало «звичай», «звичка», «характер» (від нього походить сучасне слово етика) і в античній риториці вживалося як ознака до слова оратор, а потім у риторичній науці закріпилося як її моральний принцип. Етос є основою формування риторичного ідеалу. Він визначав зразкову суспільну й особисту високоморальну поведінку оратора, інакше промовець не може переконувати інших і впливати на них.

Пафос (гр. pathos – біль, страждання, почуття, пристрасть) – це інтелектуальне, вольове, емоційне прагнення мовця (автора), яке виявляється і в процесі мовної комунікації, і в його продукті – тексті.

Пафос є категорією естетики. Певні погляди, ідеї можуть настільки оволодіти людиною, що стають пристрастю (пафосом) її життя, творчості

чи суспільної або виробничої діяльності. Риторика вимагає від промовця бути щирим. Як можна стримувати свій пафос і як керувати пафосом аудиторії, щоб не бути смішним, високопарним, надміру трагічним – для цього техніка риторики пропонує цілу низку прийомів організації мовних засобів промови й мовної поведінки оратора.

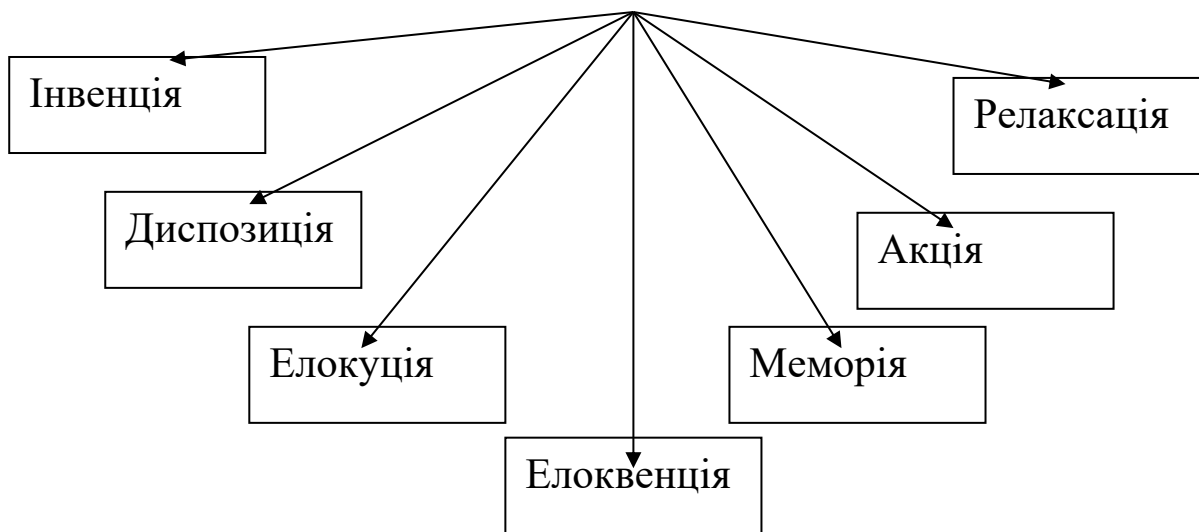
Ці три основоположні категорії класичної риторики – **логос**, **етос**, **пафос** – можна визначити як три важливих критерії, успадкованих й іншими науками, що розвинулися дотично до риторики: **критерій істинності (логос)**, **критерій ширості (етос)**, **критерій відповідності мовної поведінки (пафос)**.

Топос (гр. *topos* – місце), топіки – це риторичні поняття, що означають «загальні місця» у промові. Сюди належать найтиповіші часопросторові мовні ситуації та їхні описи, які легко запам'ятати і майже в усіх мовців однакові (моя сім'я; у магазині; у транспорті тощо). Антична риторика розробляла заготовки для них (логограму). Їх легко можна було пристосувати до аналогічних ситуацій, а люди, котрі створювали такі логограми, називалися логографами.

У повсякденному житті ми спілкуємося в межах топосів різних моделей. Театр, гості, хвороба, робота, навчання – це звичні ситуації, які не створюють проблеми: як запитати? що відповісти? Тут діє інерція побудови текстів. Але людина інколи потрапляє в ситуацію незвичної мовної поведінки, де вже відомих загальних місць мало, а більше нових, які вона має створювати сама, опираючись на можливості свого інтелекту й мовного смаку (зрада близької людини, незнайоме товариство, перший прийом у посольстві тощо). Людина, що не орієнтується в топосі, ставить зайві або недоречні чи некоректні запитання.

Предмет риторики формувався в кількох вимірах. Найголовніший – це вивчення й опис усіх складових риторичної діяльності від задуму, ідеї до породження тексту, виголошення його і релаксації. Усе це є предметом розділів класичної риторики.

2. Розділи класичної риторики

Інвенція (лат. *inventio* – винахід, вигадка) – це перший розділ, у якому розробляється етап задуму намірів, ідей, формулювання гіпотези майбутнього виступу. На цьому етапі промовець має систематизувати власні знання про реальні предмети, явища чи абстракції в обраній галузі, що стануть предметом промови, і визначитись, який предмет і в якому обсязі він може представити у промові. Основне в інвенції – вдало вибраний предмет розмови та намір розкрити його так, щоб задум здійснився. На цьому етапі успіху досягає той оратор, який має енциклопедичні знання з фаху, вміє бачити матеріал у системі та класифікувати його.

Диспозиція (лат. *dispositio* – розташовую, розміщую) – другий розділ риторики, в якому формулюються основні поняття про предмет виступу і визначаються правила оперування поняттями, тобто формуються аналогічні процедури. Призначення диспозиції – вдала структура промови чи тексту. На етапі побудови промови пропонується цілий набір концептів і таке їх розташування, щоб вони не суперечили один одному, а переходили з однієї частини тексту в іншу – аж до узагальненого й закономірного висновку.

Елокуція (лат. *elocutio* – висловлююся, викладаю) – третій розділ класичної риторики, в якому розкриваються закони мовного вираження предмета спілкування. Основний зміст елокуції з класичної риторики

перейшов у сучасну стилістику (вчення про стилі і вчення про тропи та фігури).

Розроблення першого і другого етапів – інвенції і диспозиції – в елокуції набувають не тільки прямого мовного, а й фігурального вираження і в результаті – додаткових змістових, оцінних, емоційних, вольових ефектів. Якщо перший і другий етапи підготовки промови підпорядковані суворій логіці операцій, то на третьому етапі (елокуції) зміст промови може входити в зону паралогіки, яка допускає використання слів і виразів у переносному (фігуральному) значенні. Такі зміщення створюють нові смисли і часом викликають неймовірної сили ефекти. Тому цей розділ риторики називають найкрасивішим і найефектнішим. Саме він приводить мовця до мети.

Елоквенція – підрозділ елокуції, найбільшого розділу риторики, в якому досліджуються фігури слова (тропи) і фігури думки (риторичні фігури). Цю частину риторики можна назвати просто красномовністю, якою інколи прикривався примітивний зміст. Нині утверджується погляд на тропи й фігури як на творчі елементи мови, що відбивають специфіку творчого мислення, художнього бачення предмета мовлення, а не марні прикраси.

На підтвердження такої думки можна навести приклади наявності тропів і фігур у певних стилях, жанрах і конкретних типах текстів та сферах звучання живої мови, де немає й натяку на прикрашання. Наприклад, метафори й епітети в науковому й офіційно-діловому стилях: вушко голки, вушко ресори, носик чайника, ніжка стола, заява пішла та ін.

Меморія (лат. memoria – пам'ять, згадка) – наступний (четвертий) розділ риторики, призначення якого – допомогти оратору запам'ятати зміст промови так, щоб не розгубити не тільки фактичну інформацію, а й образність, цікаві деталі. Це можна назвати тренуванням пам'яті, системою «секретів» і прийомів запам'ятовування матеріалу, швидкого відтворення його, розвитку оперативної пам'яті, вміння користуватися набором

енциклопедичних знань з обраної галузі й суміжних, якими володіє промовець, а по-сучасному – збагаченням і впорядкуванням «банку даних».

Акція (лат. actio – дія, дозвіл) – п'ятий, завершальний розділ класичної риторики, призначення якого полягає в тому, щоб підготувати оратора зовнішньо і внутрішньо до виступу. Він найважливіший і найвідповідальніший для оратора, бо у короткий час виголошення промови вся довга попередня підготовча робота має реалізуватися і привести до очікуваної мети. Тут великого значення набуває самоконтроль оратора і його вміння коригувати свої дії, мобілізувати свої сили, активізувати увагу слухачів, достойно завершити акцію. Окрім того, оратор повинен мати пристойний вигляд, справляти приємне враження не тільки змістом промови, а й дикцією, силою звучання голосу, тоном, умінням тримати паузу, мімікою, жестами.

Після виступу, виголошення промови настає етап **релаксації** (лат. relaxatio – зменшення, розслаблення), тобто спадає фізична й інтелектуально-психологічна напруга. Хороший оратор обов'язково використає цей стан, щоб проаналізувати виступ.

Процес організації риторичної діяльності здійснюється послідовно. Риторичні закони так взаємопов'язані (один природньо впливає з іншого), що межа між ними має досить умовний характер.

3. Риторичні закони

Предмет ораторського мистецтва розкривається через низку законів:

Перший закон (концептуальний) формує і розвиває в людини уміння всебічно аналізувати предмет дослідження і вибудовувати систему знань про нього (задум і концепцію).

Другий закон (закон моделювання аудиторії) формує і розвиває в людини уміння вивчати в системі три групи ознак, які позначають «портрет» будь-якої аудиторії:

- соціально-демографічні,
- соціально-психологічні,

- індивідуально-особистісні.

Третій закон (стратегічний) формує і розвиває в людини уміння розробляти програму діяльності на основі створеної концепції з урахуванням психологічного портрета аудиторії:

- визначення цільової установки діяльності (навіщо?);
- виявлення і дослідження суперечностей у досліджуваних проблемах;
- формування тези (головної думки, власної позиції).

Четвертий закон (тактичний) формує і розвиває в людини уміння працювати з фактами та аргументами, а також активізувати мисленнєву діяльність співрозмовників (аудиторії), тобто створити атмосферу інтелектуальної й емоційної співтворчості.

П'ятий закон (мовленнєвий) формує і розвиває в людини вміння володіти мовленням (одягати свою думку в дієву словесну форму).

Шостий закон (закон ефективної комунікації) формує і розвиває в людини уміння встановлювати, зберігати й закріплювати контакт з аудиторією як необхідну умову успішної реалізації продукту мисленнєво-мовленнєвої діяльності.

Сьомий закон (системно-аналітичний) формує і розвиває в людини уміння рефлексувати, тобто виявляти і аналізувати власні відчуття з метою навчитися робити висновки з помилок і нарощувати цінний життєвий досвід.

Закони риторики відбивають системність мисленнєво-мовленнєвої діяльності оратора.

4. Зв'язок риторики з іншими науками

Передовсім риторика – це наука лінгвістична, тобто мовознавча, більше того – живомовна. Такою вона виникла у Стародавній Греції в ситуації культу живого слова, і на це розраховані всі її постулати. Риторика універсальна, вона потрібна в усіх галузях професійного навчання, в усіх

сферах суспільного життя, бо кожне суспільство омовлене – нема суспільства без мови.

Риторика – це наука текстотворча, в центрі якої – закони мислення і мовлення, механізми продукування тексту усного й писемного. Отже, потрібно ширше осягати предмет і сфери риторики та глибше проникати у зміст основних понять і категорій риторичної науки.

Виникнувши з народного мовлення справді демократичної Греції дві з половиною тисячі років тому з єдиним призначенням впливати на розум і волю громадян засобами живого слова, риторика розвинулася в **багатоаспектну й багатогалузеву науку**, започаткувавши ще низку наук – **логіку і філософію, граматику й поетику, етику й естетику**.

Риторика пов'язана з іншими науками як пранаука, від якої походить мистецтво мовного спілкування в усіх наукових сферах. Вона виникла разом з **філософією** і є її частиною. Філософія вивчає загальні закони розвитку людини, природи, суспільства і формує світогляд особистості, риторика вивчає й описує конкретні закони ефективної мисленнево-мовної діяльності, виробляє правила мовного спілкування і також сприяє формуванню цілісного світогляду та морально-етичних норм людини.

Риторику й логіку єднає не тільки спільний генезис (логос), а й те, що в основі кожної з наук лежить мислення. У логіці йдеться про загальні закони мислення, його форми, види. У риториці основним є вербальне мислення. У логіці панує теорія доказу, в риториці найважливішим є аргумент переконання. Аристотель писав, що риторика слугує уяві, а логіка – розумові.

Спільними для **риторики й етики** є моральні закони. Риторика завжди стояла і стоїть на сторожі добра. Моральне обличчя оратора чи ритора забезпечує успіх або неуспіх.

Риторика є праматір'ю лінгвістичних наук. Вона – попередниця граматики, культури мови, поетики, стилістики, лінгвістики тексту, соціолінгвістики, психолінгвістики. Маючи з ними багато спільних

аспектів, риторика основну увагу зосереджує на типах і видах мовленнєвої діяльності. Якщо більшість лінгвістичних наук досліджують готовий текст, мовні одиниці, то риторика забезпечує створення за авторською настановою досконалого тексту відповідно до конкретної настанови.

Міцні і давні зв'язки **риторики з граматиною**. В античні часи граматика визначалася як мистецтво гарної мови. Автор першої грецької граматики Діонісій (II ст. до н.е.) визначав її як мовні знання, якими володіють прозаїки, як науку творення тексту, належне читання, пояснення і естетичний коментар. Основна мета грецької граматичної школи – розвивати вміння пояснювати літературні тексти під кутом зору риторичної науки. Римляни називали граматиків літераторами. У пізній антиці граматика виконувала пропедевтичні мовно-літературні функції до студіювання риторики, була ніби підготовкою до неї. Граматика, риторика й діалектика становили цикл вільних наук (*artes liberales*). Іронія долі в тому, що вікове партнерство граматики й риторики закінчилося поразкою риторики, яку поглинула граматика.

Риторика в епоху Ренесансу (XV—XVI ст.) займала в науці центральне місце, була основою гуманістичної освіти в усіх університетах Європи, сприяла встановленню духовних контактів між людьми, вдосконаленню моралі. Внаслідок цього мова, слово (орачіо) стало одним з найпомітніших і найулюбленіших видів літературного ренесансу.

У наступних епохах найбільшого розквіту риторика зазнала в барокові часи. Під час Ренесансу вона розвивалася як культура інтелекту. Гуманісти мали її за універсальне знаряддя для чіткого й гарного викладу думок на будь-яку тему. У бароковий період риторика більше схиляється до романтичного вираження думки. Унаслідок цього виникає бароковий (розкішний) стиль, розбудовується теорія стилів, троп і фігур, з'являються такі поняття, як стиль автора, народу, епохи.

Проте вже в XVII ст. риторика втрачає зв'язки з філософією, яка стає основою математики. Позбавившись діалектико-логічних правил, риторика

перетворюється в науку штучних форм, надмірних оздоб, однак вона утрималася в гуманітарній освіті і збагатила своїм змістом, окремими підсистемами й правилами інші науки та навчальні дисципліни. Її місце в системі мовознавчих наук зайняла стилістика; частково риторика ввійшла в граматику, педагогіку, філософію, естетику.

На особливу увагу заслуговує зв'язок **риторики з лінгвостилістикою**, яка досліджує стилістичну систему національної мови, закономірності функціонування мови в різних сферах спілкування. Вона вчить, як використати стилістичний потенціал мови, має для цього розроблену систему, моделі, правила, техніку, вимоги до оратора й аудиторії.

Культура мови вивчає комунікативні якості мови – правильність, точність, ясність, виразність, образність, багатство – у статиці. Лінгвістична **риторика** досліджує ці якості в динаміці й комбінаціях, залежно від ситуацій спілкування. Отже, **культура мови й риторика** пов'язані між собою, перша як необхідний етап оволодіння мовою, а друга (риторика) як наступний етап, що передбачає вже комплекс якостей, їхні комбінації у видах публічного мовлення.

Риторика, естетика й поетика генетично споріднені з лінгвістичними науками. У давні часи поетику називали другою риторикою. Вони слугують такій мовній організації художнього тексту, яка могла б донести художній задум, ідею чи концепцію образного бачення.

Зв'язок риторики з іншими науками

Наука	Що вивчає	Риторика	Спільне
Філософія	Загальні закони розвитку людини, природи, суспільства, формує світогляд особистості	Конкретні закони ефективної мисленнево-мовної діяльності, сприяє формуванню цілісного світогляду людини	Формування світогляду особистості

Логіка	Загальні закони мислення, його форми, види.	Вербальне мислення.	Закони мислення
Етика	Мораль у всіх її вимірах і сферах функціонування	Моральну поведінку оратора, моральний зміст промови	Моральні закони
Психологія	Чуттєво-емоційну сферу життєдіяльності людини, сферу підсвідомого і закони, які нею керують	Чуттєво-емоційну сферу вербального мислення та мисленнєво-мовленнєвої переконуючої діяльності	Чуттєво-емоційна сфера особистості
Поетика	Мистецтво поетичної мови	Мистецтво прозової мови	Мовленнєва діяльність, текст
Герменевтика	Розуміння тексту	Створення тексту	Текст
Стилістика	Закономірності функціонування мови в різних сферах спілкування	Використання стилістичного потенціалу мови у публічному мовленні	Мовленнєва діяльність, текст
Культура мови	Комунікативні якості мови у статистиці	Комунікативні якості мови в динаміці	Мовленнєва діяльність

Питання для самоперевірки

1. Що таке риторика?
2. Назвіть та схарактеризуйте основні поняття риторики.
3. Назвіть та схарактеризуйте розділи класичної риторики.
4. Поясніть сутність риторичних законів.
5. Як риторика взаємодіє з іншими науками?

ЛЕКЦІЯ 2 – 3. ІСТОРІЯ РИТОРИКИ

МЕТА: *схарактеризувати основні етапи становлення й розвитку риторики, окреслити найбільш визначні риси, притаманні кожному з них, з'ясувати найвищі риторичні досягнення.*

ПЛАН

1. Виникнення й розвиток риторики в Давній Греції.
2. Ораторське мистецтво в Середні віки.
3. Особливості розвитку риторики в епоху Відродження.
4. Ораторське мистецтво в Європі Нового часу:
5. Розвиток ораторського мистецтва в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю Чікарькова. – Львів: Світ, 2001.
2. Вандишев В.М. Риторика. Екскурс в історію вчень і понять / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2003.
3. Мацько Л.І. Риторика: навч. посіб. / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища школа, 2006.
4. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. / Г.М. Сагач. – К.: Райдуга, 1993.
5. Сопер П. Основы искусства речи / П. Сопер. – М.: Прогресс-Академия, 1992.
6. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан. – К.: Політвидав України, 1996.
7. Чибісова Н.Г. Риторика / Н.Г. Чибісова, О.І. Тарасова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.

1. Виникнення й розвиток риторики в Давній Греції.

Ораторське мистецтво було відоме в Давньому Єгипті, Асирії, Вавилоні, Індії. Зародження риторики як науки відбулося в античні часи. Її батьківщиною вважається Стародавня Греція, бо саме тут склалися передумови активного розквіту риторики:

- демократизм державного устрою;
- розвиток літератури, мистецтва, науки;
- культ живого слова;
- поширення змагальності як фундаментального принципу грецької культури.

Винахід риторики приписують **Емпедоклу**, якого вважають батьком красномовства.

У середині V ст. у Греції виникла **софістика** – уміння хитромудро сперечатися. Оскільки софісти розуміли риторику як мистецтво дискутувати, то головною для них була переконливість виступу, а не його істинність. Вони вважали, що можна використовувати будь-які засоби для досягнення мети, допускали непомірне вихваляння одних і лайку інших, активно використовували твердження, які містять непомітну логічну помилку, спекулювали на хисткості явищ та непевності людської думки, підтасовували висновки.

Особливо поширеним у Давній Греції було судове красномовство. Оскільки судові справи були дуже поширені, почали з'являтися **логографи**, які писали промови для клієнтів суду, тобто **апології** – промови на захист себе.

Першими почали навчати красномовству вчителі-софісти. Найвідомішими серед них були **Горгій, Лісій, Коракс, Ісократ**. Вони сприяли розвиткові теорії й практики риторики, заклали основи еристики (мистецтва полеміки) та діалектики (мистецтва доведення).

Видатний філософ і оратор **Сократ** (V – IV ст. до н. е.), різко засуджував софістів, бо був переконаний, що головне в мистецтві

красномовства – абсолютна істина, яка є божественною. Він практикував метод евристичної бесіди – нічого не заперечував у словах співбесідника, лише просив пояснити незрозумілі місця його тверджень. Поступово він так засуджував співбесідника, що заводив його в глухий кут.

Сократ був великим мислителем, який вперше ввів поняття особистого сумління й прославився висловом «Я знаю, що я нічого не знаю». Його учень **Платон** у діалогах «**Горгій**», «**Федр**», «**Софіст**» виклав свої думки й постулати вчителя щодо визначення предмета виступу, побудови промови, особистості оратора, техніки й способу висловлювання. Він був засновником так званого сократичного методу полеміки – коли в діалозі стикаються протилежні думки, погляди.

Платон заснував учення про світ ідей як основу буття. Остаточно розвінчав софістику. Виділяв два види здібностей, властивих ораторові:

- 1) здатність звести все до єдиної ідеї;
- 2) здатність проаналізувати, розкласти явище на його складові частини, мов живу істоту, що має голову, ноги та ін. (аналіз і синтез).

Справжнім реформатором став **Аристотель** (IV ст. до н.е.), який написав твір «Риторика» – перше наукове видання всіх попередніх висновків і спостережень. За Аристотилем риторика – це «здатність знаходити можливі способи переконання відносно кожного даного предмета». У цій праці знайшли своє обґрунтування:

- загальні принципи риторики (ритор має твердо знати, хвалить чи ганить він якісь речі);
- особистість оратора, специфіка його аудиторії (молодь, літні люди тощо);
- техніка, спосіб висловлювання думки ритора (пафос промовця, гумор);
- правдоподібність як основна умова викладу подій.

Аристотель не лише узагальнив теоретичні положення своїх попередників, але й розвинув їх у ряді робіт: «**Аналітики**», «**Категорії**»,

«**Поетика**». Саме він створив учення про основні категорії риторики: етос – доцільність виступу, його відповідність моральним очікуванням слухачів, які можуть сприйняти чи не сприйняти зміст промови (повага до слухачів); пафос – замисел автора виступу, що розкривається перед аудиторією (позиція мовця); логос – мовні засоби, а також логіка (переконування).

Концепція Аристотеля надала завершеності античній риторичі. Саме її дотримувалися видатні старогрецькі ритори, перш за все – **Демосфен**, постать якого можна взяти за приклад того, як досягти вершин ораторського мистецтва, долаючи перешкоди.

Значний внесок у розвиток теорії та практики ораторського мистецтва зробили видатні діячі Стародавнього Риму – **Гай Гракх**, **Гай Юлій Цезар**, **Цицерон**, **Квінтіліан** та ін. Так, **Цицерон** у своїх діалогах описував ідеального оратора («**Про оратора**»), викладав історію красномовства («**Брут**»), розглядав проблеми стилю («**Оратор**»), основним завданням красномовства він вважав «довести, насолодити, схвилювати (вплинути)». **Марк Фабій Квінтіліан** написав 12 книг «**Риторських настанов**», які представляли собою найбільш повний теоретичний і практичний аналіз красномовства. У них велика увага приділялася вмінню оратора прикрашати мову, бо переконливість і краса – дві основні ознаки виступу хорошого промовця.

У кінці античності риторика перетворюється в нормативну дисципліну. Вона вивчала:

1. Джерела красномовства: природа (тобто природжені дані), навчання, вправи.
2. Види красномовства (учительське, суфійське і т.ін.);
3. Завдання оратора й, відповідно, елементи мовлення:
  - а) інвенція – пошук, відбір, систематизація матеріалу;
  - б) диспозиція – розташування фактів, матеріалу;
  - в) елокуція – словесне втілення виступу, відбір слів, тропів, фігур;
  - г) меморія – вчення про ораторську професійну пам'ять;

д) акція – виголошення: робота над інтонацією, мімікою, жестами тощо.

Ця структура практично в незмінному вигляді збереглася і в сучасній класичній риториці.

2. Ораторське мистецтво в Середні віки

У середні віки ораторське мистецтво розвивалося переважно в руслі церковної проповіді, оскільки церква була основним осередком культури. Світське красномовство – академічне, судове, побутове – знаходилося під церковним впливом.

Новий тип риторики кристалізується в II ст., коли християни почали ширше знайомитися з античною спадщиною, використовуючи її філософсько-літературні методи. Тоді ж загострилася боротьба з єреями («особливими вченнями»), що зумовило розвиток полеміки. Пізніше становлення християнської догматики на Вселенських Соборах також проходило у жвавих дискусіях. Особливу роль у цьому відіграло старовинне візантійське місто Александрія, де виникли Музей та Бібліотека, навколо яких була створена Академія наук. Тут вперше було перекладено грецькою Старий Завіт, виник метод екзегетичного прочитання його тексту (екзегетика – врахування прихованого значення тексту, підтексту, символіки, алегорії тощо; засновником її був **Філон Александрійський**). Саме в Александрії виникла школа християнської теології. Вважають, що заснував її апостол Марко.

Власне, риторика в християнському середньовіччі набуває рис *гомілетики*, зосереджуючись переважно у сфері релігійного красномовства, адже в середні віки релігія була основним осередком та джерелом культури. Все розмаїття почуттів античної людини стали розцінювати як «марноту», суєту. Середньовічний ритор промовляв лише на теми, пов'язані зі спасінням душі.

Гомілетика – християнська риторика, зосереджена на

тлумаченні Біблії через проповідь чи повчальну бесіду.

Слово *гомілія* означає «промова перед народом, бесіда з кількома людьми». У античному суспільстві гомілетикою називали вміння вести тактовну, приємну бесіду.

У часи формування засад церковної культури термін «гомілія» стали використовувати для означення бесід пресвітерів, які, ще не маючи відповідної освіти, пояснювали Біблію мовою простою та щирою. Така проповідь протистояла античній ораторській практиці.

Найдавнішою християнською настановою, що збереглася до наших днів, є послання римського єпископа **Климентя** до коринтян, у якому він порівнює «людей безчесних», що спричиняють розколи в Коринтській Церкві, з біблійним Каїном.

З часом увійшов у вжиток термін *гомілет* – майстер гомілетики. Християнські гомілети керувалися біблійними настановами, надаючи перевагу змістові повчання перед майстерністю проповідника.

Помітну роль у розвитку середньовічної європейської риторики відіграв **Тертулліан** (II—III ст.), який починав як античний ритор. Йому належить крилатий вислів: «Душа людська – християнка». Цей видатний богослов першим виступив проти диктату логіки й обстоював права ірраціонально-«серцевого» начала.

Надалі риторичне мистецтво європейського середньовіччя розвивалося в річищі **п а т р и с т и к и** (лат. *pater* – отець).

П а т р и с т и к а – твори Отців Церкви, які в середньовіччі вважали найважливішим після Святого Письма джерелом істин християнської віри.

Видатними представниками ранньої патристики, чиї твори мали значний вплив на християнську риторику, були **Августин Аврелій** та **Єронім** (IV – V ст.).

Погляди **Августина** на предмет риторики можна звести до п'яти основних положень.

1. Існує **загальна риторика**, в тому сенсі, як її розуміла античність.

Вона є корисною, але не обов'язковою. **Християнинові достатньо знати Святе Письмо й церковну літературу**, а проповідників – коментувати Писання в догматичному та моральному аспектах.

2. Проповідник і ритор мають бути **мудрими** (sapientia). Це важливіше від хисту красномовства. А зміст важливіший від форми.

3. Проте й апостол Павло, і старозавітні пророки, і один з Отців Церкви святий Амвросій Медіоланський мали гарний склад мови. Отже, **говорити красиво – бажано, але не обов'язково**.

4. Необхідно дотримуватися певного **стилю мови**, яких з античності відомо **три (високий, середній та низький)**.

5. У гомілетів спостерігається натхнення Святого Духа, яке осявало проповідників у апостольські віки, та допомога Благодаті Божої, що виявилася пізніше. **Тобто** замість святих у церквах стали проповідувати переважно звичайні люди.

Августин був першим справжнім професійним гомілетом, а його твір «Про християнську доктрину» вважають класикою гомілетики.

Єронім, перекладач Біблії латиною (Вульгата), який все своє майно витратив на вивчення гебрайської (давньоєврейської) мови, добре знав античну літературу (вчився у відомого граматака Елія Доната), перекладав біблійні студії Орігена. Єронім був автором першої християнської історії літератури латиною. У цьому творі згадано більше сотні християнських письменників, а також нехристиян – Філона Александрійського, Йосифа Флавія, Сенеку як «предтеч і свідків» християнства. Написав продовження «Церковної історії» Євсенія Кесарійського. Творчість Єроніма є об'єднуючим чинником між біблійною спадщиною, греко-християнською письменницькою традицією та римською літературною вченістю.

Як ритор, Єронім виріс на античному ґрунті. В одному з листів він розповідає, що, зрікшись рідних і близьких, усіляких розкошів, не в силі був відмовитися від бібліотеки античних авторів, тому Узяв її у своє пустельне самотництво.

Отже, на початку середньовічної доби , чітко розрізняли:

1) гомілетичку євангельську та апостольську (вона, за Августином, надихалася безпосередньо Святим Духом)

2) гомілетичку пізніших пресвітерів (творилася лише «за допомогою благодаті»).

Тогочасна церква ставилася до риторів насторожено: наприклад, до хрещення їх допускали лише після формального зречення своєї професії. З середини III ст. церква припинила практику, згідно з якою проповідувати дозволяли не лише пресвітерам-священникам, а й вченим мирянам. Відтоді могли проповідувати лише духовні особи.

Але в часи апостольські серед перших проповідників християнства не всі були священниками. Наприклад, Петро й Андрій, покликані Христом, були рибалками.

Отоді й постало питання: *чи можуть проповідувати несвященники?* З цього приводу св. Єронім писав: «Рільники, мулярі, столярі, різьбярі... всі вони не можуть стати майстрами без якогось учителя. А тільки розуміння Святого Письма всі собі приписують. Старенька бабця язиката, здитинілий старушок, балакуни – всі беруться зухвало до Святого Письма: роздирають його, пояснюють його, навчають інших про нього, хоч самі нічому не вчились».

Формування предмета гомілетики завершив **Григорій Двоєслов**. У його «**Пастирському правилі**» сформовано поняття «казуїстика» (від лат. casus – випадок, ситуація) – *зміст та форму проповіді слід змінювати відповідно до статусу аудиторії*. Бо не одними й тими ж словами звертаються до старих людей і до дітей, до воїнів та ченців тощо. Потрібно враховувати характер, здібності, суспільний стан людини або групи людей. Він вимагав від проповідника як *святості життя*, так і *спеціальної освіти*.

Риторична думка на Заході на певний час завмирає, що було зумовлено занепадом Римської імперії, яка вела виснажливі війни з північними варварами. А всі набутки античної та ранньохристиянської

риторики, як і патристики, знайшли своє втілення у візантійській теорії риторики.

Візантійське красномовство базується на новому змісті – християнстві, нових принципах літературної форми. Біблія подає нові духовні ідеали й впливає на формування нового літературного стилю.

Візантійська риторика не була збірником нав'язливих рекомендацій, котрі не залишали простору для творчого слова. Навпаки, автори риторичних посібників постійно підкреслювали, що саме існування риторики покликане висловити недоступне для розуму божественне начало, перед яким німіє людська мова.

Основоположником візантійської риторичної теорії вважають **Гермогена Тарсійського** (II – III ст.). Йому приписували фундаментальний твір з п'яти частин – «**Мистецтво риторики**», дуже популярний у Візантії аж до часів її занепаду.

Візантійські Отці Церкви добре знали античну літературу, риторику, філософію. Але вони обрали проповідь Слова Божого, хоча суто літературну культуру античності, досвід риторів також не відкидали.

Серед численних діячів церкви та полемістів тієї пори одним з найвидатніших вважають **Афанасія Александрійського** (III – IV ст.), автора догматичних, історико-полемічних, екзегетичних та аскетичних творів, які мали великий вплив на пізніших проповідників Сходу і Заходу.

Не менш відомим був **Кирило Єрусалимський** (IV ст.) – автор «**Катехістичних бесід**», що являли собою коментар до Біблії. У них Святе Письмо розглядається як джерело вчення, пояснюються церковні Таїнства (Хрещення, Причастя й Миропомазання). Суть цих таїнств – заперечення сатани та єднання з Христом.

На особливий рівень підняв східну патристику Каппадокійський гурток, який об'єднав трьох друзів (почасти родичів) – Василя Великого, Григорія Богослова та Григорія Ніського (IV ст.).

Василь Великий, син видатного ритора, з дитинства готувався бути

ритором-софістом, поки не став християнином. Він вчився в Афінах, замолоду був аскетом-пустельником, мандрував по країнах Сходу. Виявив він і талант літератора, а свою літературну працю цілком підпорядкував пропаганді християнства.

Найпопулярніший його твір **«Шестоднев»** – коментар до біблійної оповіді про творення світу, в якому тодішня вченість поєднується з живою манерою викладу. Окрім **«Шестоднева»** Василь Великий написав 15 **«Бесід»** та Псалми. За його твердженням, проповідь, щоб досягти своєї мети, повинна бути доступною.

Григорій Богослов (Назіанзін) навчався в кращих школах Александрії та Афін, був єпископом Константинопольським. Доживав віку у своєму маєтку поблизу рідного Назіанзіна в аскетичному самоспогляданні.

Григорія цікавили передусім питання сенсу людського життя. У старості він писав вірші (здебільшого – це лірика самотньої душі), філософські елегії та дидактичні поеми. Був видатним, хоча й дещо манірним, ритором та полемістом.

Відомо 45 **«Слів»** Григорія, з яких особливо важливі п'ять, спрямованих проти ересей. Збереглося більше 200 листів, що, поряд з богословськими питаннями, торкаються приватного життя Григорія. Вони започатковують у літературі автобіографічний жанр.

Григорій Ніський, брат Василя Великого, в молоді роки заявив про себе як ритор, світська людина, згодом під впливом брата почав вести аскетичне життя, став єпископом Ніси.

Григорій Ніський був схильним до філософських роздумів, здобувши завдяки цьому славу хитромудрого алегориста.

Важливим є трактат **«Проти вчення про долю»** – полеміка з язичницьким уявленням про фатум (доля – сила, що начебто визначає життєвий шлях людини).

Останнім видатним представником патристики IV ст. у Візантії був

Іван Золотовустий. Він був неперевершеним проповідником і літератором тієї пори. В екзегетичних творах витлумачив майже всю Біблію. Його псалми й молитви відзначаються прозорістю думки, досконалим стилем. У листах (відомо 240) він уважний і щирий, у полемічних ситуаціях – патетично суворий. До наших днів дійшло більше двох тисяч списків його творів. Його промова властива глибока зажуреність у повсякденні проблеми – одночасно він умів трактувати їх з найбільшої духовної висоти.

Він писав дуже багато, філігранно відгранюючи свої слова. Він був ідеалом провідника для всього регіону візантійської культури, у тому числі й для України.

Серед великих східних патристів дослідники риторики називають **Івана Дамаскіна**, патріарха **Фотія**, **Михаїла Хоніата**, **Діонісія Галікарнаського** та інших.

Отже, проповідь є провідною у візантійській риторичі. Її жанрова система складалася з трьох типів, визначених за правилами гомілетики:

1. Проповідь як *екзегетика* – тлумачення прихованого, містичного змісту Святого Письма, розрахованого на інтелектуалів.
2. Проповідь як *напучення* – настанова для простого люду.
3. Проповідь *богословська* – трактування питань віри й застерігання від єретизму.

Візантійські мислителі виробили концепцію світу, сповнену оптимізму та надії, висунули ідеал людини, яка повертає собі первозданну гармонію, знаходить шлях до втраченого раю. У духовному житті епохи відбувався синтез біблійної та антично-філософської традицій, окреслювалися контури нового бачення світу, вироблялися нові духовно-естетичні цінності.

Проповідь середньовічного Заходу також була не лише однією з найбільш масових форм словесності, а й єдиною живою формою публічної промови. Щоправда, створювалася вона латиною в монастирях, школах та

університетах. Виголошуючи проповідь, проповідник переходив на мову, якою володіла паства – італійську, французьку, іспанську тощо. Наприкінці XI ст. **Алан Лілльський** видав трактат «**Про мистецтво виголошення**», в якому матеріал розписано за темами, потім коротко охарактеризовано слухачів (лицарі, викладачі, судді, князі, прелати, ченці, вдови, діви тощо). Автор піклується і про стрункість побудови твору:

Видатним гомілетом Заходу був **Бернард Клервоський** (1091 – 1153), аскет за поглядами й вчинками. Він, наприклад, наказав забрати всі прикраси з церков Мілана (Італія), де служив; його проповіді насичені вкрай негативним ставленням до розкоші й пишнот у богослужінні. Він боровся проти зайвих, на його думку, прикрас у церквах. Але, як не парадоксально, саме у своєму красномовстві Бернард Клервоський вражає пишнотою стилю.

Коли в XII – XIII ст. латиною було перекладено «Риторику» Аристотеля, у якій детально проаналізовано сприйняття слухача, це органічно зміцнило християнську тезу про те, що важливе не стільки мистецтво ритора, скільки вплив його промови на слухачів.

Починаючи з XIII ст., коли з'явилися в Західній Європі університети, проповіді складали та виголошували в освіченому середовищі на більш високому рівні. Щораз більше уваги почали приділяти вдосконаленню композиції ораторського твору та майстерності оратора. Новий погляд відобразився в *університетських проповідях*, більш досконалих за композицією. Стали з'являтися підручники з гомілетики. Так, у 1200 р. **Александр Ешбі** (Оксфорд) зазначає у своєму підручнику, що проповідь має базуватися на розумінні, прихильності, увазі слухача й складатися зі вступу, «розподілу», доказів та висновків.

Згодом **Фома Сольсберійський** (1210) у підручнику, який претендував на узагальнення риторичних знань і досвіду, *додає, що виступ має членуватися на шість частин: молитва про Божу допомогу, вступ до теми, формулювання теми, її розподіл, розробка виділених частин,*

висновки.

Про необхідність більш детально розробляти «основу частину» твердив **Річард Тетфордський** (1245), пропонуючи вісім її «модусів» (*додатковий розподіл, виділення причини й наслідку, міркування, виявлення чотирьох алегоричних значень, наведення текстів для підтвердження, повтор-перифраза, вживання порівнянь та метафор, ужиток етимологічних пояснень*).

Отже, проповідь «університетська» («тематична») потіснила стару *проповідь-гомілію*, орієнтовану на простолюд. Крім того, існувала значна відмінність між проповіддю латинською мовою, зверненою до вузького кола духовенства, і проповіддю народною мовою, зверненою до мирян; записували, як правило, лише проповіді першого типу з більш абстрактним змістом. Аби зацікавити слухачів, проповідник мусив використовувати як приклад життєві епізоди, оповідання про чудеса, а також притчі, що мали будь-який зміст, аби лиш вони були підставою для моральних висновків або алегоричних тлумачень.

Однак середньовічна західноєвропейська риторика не була наскрізь гомілетикою, церковною риторикою. Розвивалися судочинство, шкільна наука, суспільні відносини; вміння говорити й переконувати все більше цінувалося й поза стінами церкви. Цей процес починався непомітно, але тривав довго й увінчався визнанням риторики як панівної наукової дисципліни, яка посіла помітне місце в університетських програмах.

3. Особливості розвитку риторики в епоху Відродження

В епоху Відродження спостерігаємо суттєві зрушення в системі світогляду: В інтелектуальному житті почав утверджуватися гуманізм, який у центр Всесвіту ставить не Бога, а людину, і надає перевагу світській науці та освіченості на противагу вченому богослов'ю. Для позначення гуманістичної освіченості був введений термін «*studia humanitatis*», який

означає: «Старанне вивчення всього, що складає цілісність людського духу».

Розгорнуте тлумачення цього поняття належить **Колюччо Салютаті** (1331 – 1406). Він підкреслює, що, на відміну від природничих наук, "studia humanitatis" спрямовані на пізнання не зовнішнього світу, а людського буття, і у цьому їх велика практична цінність. Вони ґрунтуються на досвіді язичницької та християнської культури й покликані формувати нову людину, здатну до добродесних вчинків, що виробляється досвідом й освітою. Риторика, на його думку, повинна стати провідником мудрості, служницею філософії, але остання не може бути до кінця зрозумілою без красномовства.

Учень К. Салютаті – **Леонардо Бруні** (1370 – 1444) у своїй праці «**Про наукові й літературні заняття**» доводив необхідність вивчення риторики для здобуття належної освіти. Він стверджував, що в ораторів можна навчитися вихвалити благодіяння й проклинати зlodіяння, підбадьорювати, переконувати, хвилювати, страшити. Хоча все це роблять і філософи, однак саме оратор може викликати гнів, милосердя, збудженість і пригніченість душі. Особливими знаряддями ораторів, на думку видатного філософа, є словесні прикраси й образність думок, що осягають промову, ніби зірки, і роблять її чарівною.

Інший відомий гуманіст **Лоренцо Валла** (1407 – 1457) хотів залучити для поновлення богослов'я риторику науку на протипагу діалектиці. Він ототожнює об'єкт філософського дослідження з об'єктом риторики. Предмет риторики – це все те, що в історичній діяльності може бути виражене людською мовою.

У роботі «**Диспути про діалектику**» Лоренцо Валла відносить діалектику до риторики. Діалектик прагне навчити, а оратор – принести задоволення, переконати в необхідності праведного способу життя, здійснюючи при цьому похвалу тому, що варте похвали, і огуду тому, що на неї заслуговує.

Діалектика й риторика як одяг, який людина міняє в залежності від місця перебування.

І все ж таки існувала небезпека перетворення риторики в чисто літературне явище, що прагне досягти ідеалу мовної вишуканості. Саме це ми спостерігаємо у творчості **Ермолао Барбаро** (близько 1453 – 1493), який був автором витончених промов.

Барбаро виходив із вимоги, як зазначається в одному з його листів, запобігти розходженню між формою й змістом, що проявляється у філософів і юристів на шкоду формі. Його програма полягає в тому, щоб нещадно боротися проти таких «філософів», які намагаються відокремити філософію від красномовства. Однак згодом культ «гармонії» (узгодженість звуків, витонченість фраз, відсутність різкості) зробили його послідовним прихильником мовної витонченості. Так він приходить до розуміння перекладу як «прикрашання».

Тобто творчість Ермолао Барбаро яскраво засвідчує саме те, до чого поступово приходить розвиток риторики як мистецтва говорити витончено.

Серед теоретичних праць з риторики епохи Відродження слід відмітити «**Риторику**» німецького філолога **Філіпа Меланхтона** (1497 – 1560). Вона була перекладена російською мовою в 1620 р. з оригінальними доповненнями й використовувалась як підручник.

XV – XVI ст. – це епоха Реформації в Церкві. Поширення набувають письмові суперечки. Наприклад, відома суперечка між засновником лютеранської церкви Мартіном Лютером (1469 – 1536) і гуманістом Еразмом Роттердамським (1469 – 1536).

Італійські гуманісти епохи Відродження звертаються до забутої у середні віки античної культури. Для культури Відродження характерне живе поєднання старого й нового, єдності способу й логіки, тісний зв'язок мистецтва й науки.

В Італії процвітає **дипломатичне красномовство**, мистецтво «говорити між рядками». **Епідейктичне** (урочисте) **красномовство**

прикрашає всякі ювілеї, банкети, церемонії, до яких світська культура виявляє неабиякий інтерес, культивується *панегіричний стиль*, похвала героям, ювілярам, можновладцям, набуває поширення й *памфлетний стиль*. Успішно розвивається в цей час **академічне, судове й військове красномовство**, а світське робить сильний вплив на церковну проповідь, що нерідко наповняється філософським і навіть мирським змістом.

Таким чином, Античність і Ренесанс – це епохи, коли до риторики ставились із надзвичайною повагою. В епоху Відродження риторика посіла чільне місце серед «*studia humanitatis*». Особливо наголошується на її єдності з філософією, бо красномовство без мудрості й добродішності може бути небезпечним для людей. Інакше риторика перетворюється на суто формальну справу, що не пов'язана з істиною, моральністю, життям у цілому й не відповідає ідеалу універсальної людини.

4. Ораторське мистецтво в Європі Нового часу

Справжнього розквіту зазнало красномовство, що було зумовлено духовними полеміками часів розколу Західної церкви (Реформацією), політичними змаганнями й прагненням особистості обґрунтувати своє право на вільне життя.

Мартін Лютер (1483 – 1560) – батько Реформації, професор біблеїстики стверджував, що протестантський проповідник повинен бути освіченою людиною, щоб викладати свої ідеї й переконувати широкі маси. Його риторика поєднує правила світського та духовного красномовства: правила проповіді, судової та показової промови.

Протестантська культура вимагала добре підготовленого оратора: проповідник мусив бути освіченою людиною, вміти викладати свої ідеї, орієнтуючись на переконання широких мас, враховуючи правові аспекти ораторства. Саме тому однодумець Лютера **Філіп Меланхтон** (1497 – 1560) виступає не лише як духовний діяч Реформації, але й як автор твору «**Риторика**», яка поєднує правила світського та духовного красномовства,

тобто правила проповіді, судової та показової промови.

Католицька церква намагалася всіляко протидіяти цим процесам. У єзуїтських навчальних закладах, розрахованих на елітарну молодь, все було спрямоване на розвиток здібностей особи; тут насаджували змагальність, честолюбство й усвідомлення цінності власного «я». Католицизм висунув блискучих проповідників, що будували свої риторичні твори в новому, філософськи ускладненому стилі *бароко*, беручи на озброєння досвід як літератури античності та Відродження, так і традиційні церковні засади (**Бальтасар Грасіан в Іспанії, Петро Скарга в Польщі** тощо). Стиль їхніх риторичних творів ряснів не лише цитатами зі Святого Письма, але й прикладами з художньої літератури та язичницької міфології, посиленням на досягнення науки тощо.

У цей період виділяється кілька творів, які акумулюють риторичний досвід Європи. Це – написані латиною книги голландця **Герхарда Фосса** («Риторичний коментар, або Настанова ораторам», «Риторичне мистецтво»), твір англійця **Генрі Пічема** «Сад красномовства» та ін.

Процес «обмирщення» проповіді в епоху Просвітництва, особливо в протестантизмі у XVIII ст., доходить до апогею. У протестантському богослов'ї Німеччини виник напрям, який вимагав від гомілета заміни проповіді християнського вчення вільною філософією.

Одночасно в епоху Просвітництва увага суспільства остаточно переключається з кафедри церковного проповідника на трибуну політичного оратора чи в судову залу. Показовим є вплив філософії.

Один із засновників філософії Нового часу – англійський філософ **Френсіс Бекон** (1561 – 1626) – писав, що риторика, як і логіка, – це наука наук, отже, її слід вивчати на високому рівні. Головне, на що спирається філософія Нового часу – це людський розум. А призначення риторики, на думку Ф. Бекона, якраз і полягає в тому, щоб настанови розуму передавати волі, аби збудити її для виконання потрібних дій. Відповідно, аргументи й

засоби переконання, що використовуються в риториці, повинні змінюватися залежно від характеру аудиторії.

У цілому для представників філософії Нового часу характерним було встановлення й обґрунтування тих способів доведення, які переважно використовуються в математичних науках. Показовою в цьому плані є робота французького філософа **Блеза Паскаля** (1623 – 1662) «**Про геометричний розум і про мистецтво переконувати**», у якій мистецтво переконання він розглядає як сукупність методично вивіrenих процедур, що складаються із дефініцій термінів, аксіом, доведення.

Серед теоретиків ораторського мистецтва цього періоду слід відмітити творчий доробок відомого німецького філософа **Артура Шопенгауера** (1788 – 1860). Він займався зокрема мистецтвом суперечки (еристикою). У роботі «**Еристика, або мистецтво сперечатися**» він розглядає суперечку як основний тип комунікації, метою якої завжди є не просто відстоювання своєї думки, переконання співрозмовника в її слушності, а саме перемога. Головна мета еристичної діалектики полягає у вдосконаленні техніки суперечки.

Особливо вплинула на розвиток красномовства в Європі буржуазно-демократична революція у Франції, яка сприяла розвитку усіх жанрів красномовства. Вона завжди ставить за мету мобілізацію широких верств суспільства, залучення їх до полеміки, публіцистики. Демократизація життя в Західній Європі підняла хвилю політичних полемік. Залишили помітний слід в історії такі політичні оратори революційної Франції XVIII ст., як Марат, Робесп'єр, Мірабо, Дантон та ін., які «озвучили» ідеї філософів Просвітництва – Вольтера, Руссо, Дідро та ін.

Жан-Поль Марат (1743 – 1793) – майстер політичних дискусій, який уміло розкривав реальні політичні мотиви, що стояли за софізмами ораторів. Його промови вирізнялися відвертістю та ясністю. Активно застосовував риторичні запитання, що чітко виражали задум. Найбільш відомим є твір «**Кайдани рабства**», спрямований проти абсолютизму.

Робесп'єр (1758 – 1794) – політичний оратор, адвокат і державний діяч. Промови Робесп'єра переконливі та емоційні. Він у своїх виступах звинувачує короля, використовуючи аналогії, порівняння, образність, що сприяє чіткому та виразному висловленню думок.

У цей час (XVIII ст.) з'являються узагальнюючі праці з риторики: Г. Хоума, Х. Блера, П.-А. Лагарпа, Дж. Кемпбелла. Процес злиття риторики з поетикою досягає апогею. До початку XIX ст. історики науки фіксують занепад риторики.

Зі стабілізацією суспільного життя в другій половині XIX ст. постає дедалі більша потреба в риторичі. Проте у XIX ст. нічого суттєвого в цій галузі створено не було, видавалися тільки посібники, підготовлені згідно з канонами античної риторики.

Суспільно-політичні процеси в Європі XIX ст. спричинили суттєві реформи в усіх сферах життя. Наприклад, запровадження суду присяжних та розвиток адвокатури зумовили зростання ролі юридичного красномовства, яке посіло помітне місце в суспільстві, що поступово звільнялося від архаїчних норм політичного життя, розвивало юстицію, засновану на засадах римського права, яке сповідувало принцип святенності приватної власності та недоторканості особи.

Так, у Росії широку популярність здобувають видатні судові оратори, які мають великий вплив на розвиток цієї галузі красномовства взагалі: **Н. Карабчевський, Ф. Плевако, П. Александров, С. Андрєєвський, О. Коні** та ін. У період піднесення освіти та університетської науки, визначилися такі популярні академічні лектори, як **Т. Грановський, Д. Менделєєв, В. Ключевський, К. Тімірязєв** та ін.

Динамізація політичного життя в Росії другої половини XIX – поч. XX ст. породжує феномен багатоаспектного політичного красномовства – досить пригадати імена діячів російської революції: **О. Керенського, Л. Троцького, В. Леніна** та ін. Характерно, що революційна стихія пробуджує інтерес до риторики як такої (утворення в Петрограді у 1918 р.

Інституту живого слова, в якому було розпочато наукову розробку теорії красномовства, теорії суперечки тощо); з утвердженням тоталітаризму (аж до 80-х років ХХ ст.) на тлі наростаючої безгласності інтерес до риторики занепадав, натомість щораз більше уваги стали приділяти стилістиці та культурі мовлення.

На рубежі ХІХ – ХХ ст. загальний рівень риторики помітно знижується; спостерігається хіба що піднесення академічного красномовства, хоча в цілому ХХ ст. нічим не збагатило елоквенцію, особливо в тоталітарних державах, в т.ч. і в колишньому СРСР. Тоталітарні режими не сприяли ані розвою думки, ані пошуку способів її втілення у вишуканому слові. Риторика трактували як беззмістовну пишноту вислову. Її перестали викладати у вузах та школах; у філологічній освіті її поглинула теорія літератури (наприклад, учення про стилістичні фігури стало частиною поетики поряд з ученням про тропи). Криза ця не торкнулася хіба що церковної риторики, хоча й вона особливих висот не сягнула.

На Заході проповідники часто вдавалися до модернізуючих прийомів, які часом руйнували традиції гомілетики; в лоні ж «церкви мовчання» (СРСР) консервувалися досить архаїчні аспекти. Особливого занепаду зазнало суспільно-побутове красномовство: люди часом боялися й натяку на вільне слово (процвітали хіба що грузинські застільні тости). Висміяна в популярному романі «12 стільців» Еллочка-людодітка з її словником на 30 позицій стає печальним символом епохи. Одночасно відбувався неухильний наступ табуованої лексики, кримінального аргю. Поширення сленгу з одного боку, було зумовлене тим, що в таборах і тюрмах та концтаборах перебувала велика кількість людей; з іншого – він символізував вивільнення особистості від диктату суспільства. Але встановлення відмінного від повсякденного мовлення кола понять та лексику вступило в конфлікт із системою мовлення, яка не визнавала ніяких законів і суспільних норм. Водночас видавалося немало практичних посібників, адресованих пропагандистам офіційної ідеології,

які створювали віртуальний світ офіціозу.

Натомість у західному світі інтерес до риторики зростає. Розвиток індивідуалізму, змагання особистостей, політичних структур, релігійних груп тощо вимагали відповідного риторичного втілення та оздоблення програм, позицій, думок.

З розвитком масових комунікацій змінюється техніка мовлення, з'являються нові технологічні матеріали й можливості. У масовій інформації поряд з написаним використовують живе слово, але обмежується можливість діалогу зі слухачем – саме оратор, диктор, пропагандист монологічно впливають на аудиторію, що порушує рівновагу, необхідну в діалозі. Слухач або читач може хіба що писати листи на радіо, телебачення чи до газети або телефонувати до них.

Сьогоднішнє суспільство все ж помітно відрізняється від аудиторії попередніх десятиліть завдяки загальному й невинному зростанню культурно-освітнього рівня людей. Культивується орієнтація на аудиторію, доступність цінується більше, аніж самовираження оратора.

Сучасна риторика прагне не стільки переконати, скільки знайти максимально ефективний алгоритм спілкування. Принцип зворотного зв'язку, з точки зору якого будь-яка система, де панує лише монолог, а можливості діалогу пригнічені, приречена на загибель, стає центральним і в риторичі.

Одночасно в сьогоднішньому світі діалог стає основою культурного життя взагалі. Предметом неабиякої уваги є не тільки текст, а й дискурс (атмосфера спілкування, підтекст, що виникає під час виголошення тексту, очікування невимовленого). Концепції дискурсивної риторики займають помітне місце у відповідних підручниках. На перший план у них виступає аргументація. Тобто йдеться не стільки про вивчення прийомів впливу на аудиторію, скільки про вміння використовувати ситуацію, знати, як оволодіти увагою співбесідника й досягти свого. Практичні життєві проблеми та пошуки їх точного філологічного вираження виступають на

перший план. Дослідженням цих проблем займається лінгвопрагматика.

Деякі автори говорять навіть про сучасну риторичку як оновлену риторичку – *неориторичку*, найвизначнішими представниками якої є **Р. Барт, Х. Перельман, К. Варга**. Інколи твердять про нову риторичку як про *філологічну*, яка пов'язана здебільшого з аналізом текстів.

По суті, риторика сьогодні стає відгалуженням семіотики (науки про різні системи знаків, які використовують для передавання інформації). Напрямами оновлення риторички є: вивчення засобів оптимальної побудови тексту; його функціонування в різноманітних сферах мовлення; стилістичних систем, серед яких функціонує риторичний текст. Поряд із суто лінгвістичними проблемами велика увага приділяється практиці мовного спілкування (усного й писемного), редагування тексту тощо.

Передусім неориторика прагне досягнути основи мовленнєвої діяльності людини, яку нерідко зумовлюють професійні обставини: людина реалізує себе як ритор в певних межах, окреслених сферою виступу (наприклад, адвокатська промова). Велике значення має тут емоційне забарвлення промови: переконання здійснюється переважно не логічними, а емоційно-психологічними засобами, з урахуванням особливостей співбесідника та аудиторії.

Неориторика орієнтує на вивчення мовного етикету суспільства, різноманітних мовних кліше, усталених формул. Стандартні ситуації спілкування дуже відмінні не лише у різних народів, а й на певних етапах розвитку одного й того ж суспільства. Навіть привітання може звучати й, відповідно, сприйматися по-різному, коли оратор та аудиторія належать до різних верств.

Отже, стародавня наука риторика демонструє невичерпність своїх можливостей і безперечну необхідність для сучасного суспільства, оскільки, відродивши найкращі традиції класичного мистецтва красномовства, все ж таки відрізняється від нього. Неориторика прагне не стільки переконати, скільки знайти максимально ефективний алгоритм

спілкування, яке має вигляд діалогу. Крім того, вона вивчає не тільки текст, але й дискурс, тобто атмосферу спілкування, підтекст, що виникає під час проголошення тексту.

5. Розвиток ораторського мистецтва в Україні.

Витоки давньоукраїнського красномовства (Київська Русь)

Київська Русь швидко увійшла в коло європейських країн одразу після прийняття християнства й аж до татарської навали була однією з найрозвиненіших країн тогочасної Європи. За часів Ярослава Мудрого Київ стає міжнародним духовно-культурним центром.

Про дохристиянський період давньоукраїнського красномовства можна робити хіба що гіпотетичні висновки. У найдавніших фольклорних творах зафіксовано промови, з якими князі зверталися до дружинників, до іноземних послів та власного народу. Відомо, що існувало судове красномовство. Щоправда, коли довести правоту було неможливо, з відчаю людина хапалася за розпечене залізо (т.зв. «Божий суд» – вважалося, що той, хто говорить правду, ушкоджений не буде).

Язичництво на праукраїнських теренах не дозріло до створення власної розвиненої міфології, тим паче – до втілення її в літературі та мистецтві, які одразу ж почалися як християнські, що позначилося на духовності українського народу та його культурі. Ораторське мистецтво Київська Русь пізнала з кращих зразків візантійської літератури та літератур південних слов'ян, що формувалися під візантійським впливом, а там, як відомо, існувала струнка й розвинена система ораторських жанрів і розлога теорія риторики.

Вчені, які займалися дослідженням риторики, виділяють у риторичній Київській Русі, так само, як у візантійській, два основних піджанри: **дидактичний** (повчальний) та **панегіричний** (урочистий). Проте слід зазначити, що в той час усяка промова (проповідь, повчання, похвала тощо), по суті, називалася *словом*.

Слово, що мовилося до народу у важливих ситуаціях, увійшло в ужиток як своєрідний жанр. Одночасно «словом» стали називати й церковну проповідь. Згодом саме «словом» назве свій напівриторичний, напівпоетичний твір невідомий автор славетного шедевра – «Слова про Ігорів похід». Риторичний за своєю природою й жанр *житія* святого, хоча йому притаманні елементи наївної художності. Першим із власне українських було житіє князів Бориса й Гліба (XI ст.).

Першим великим християнським проповідником у Київській Русі був митрополит **Іларіон**. Виявляючи традиційну в Київській державі любов до гарного Слова, Іларіон свою урочисту проповідь, виголошену в 1049 р. у храмі Святої Софії в Києві в присутності княжого роду й киян, називає **«Словом про закон і благодать»**. У цьому творі виявився високий духовний талант Іларіона, володіння складними фігурами візантійської риторики, пишномовство та своя оригінальна архітектоніка проповіді: вступ, звертання, пояснення (іудейська віра закон, а християнська благодать), воздання хвали Володимирі за хрещення Русі, Ярославу Мудрому – за розквіт рідної землі. «Слово...» сповнене символами, високими епітетами, паралелізмом антитез, оригінальними метафорами. Протиставлення Старого й Нового Завітів виразилося через антитези образів: Старий Завіт – місяць, Новий Завіт – сонце, Старий Завіт – тінь, Новий Завіт – світло, Старий Завіт – нічний холод, Новий Завіт – сонячне тепло, закон – благодать: *«Віра бо благодатна по всій землі поширилась. І до нашого народу руського дійшла. Озеро ж закону пересохло, а євангельське джерело, наводнившись і всю землю покривши, аж до нас розлилося. Се ж бо й ми вже з усіма християнами славимо Святу Трійцю. У пустинній бо й пересохлій землі нашій, висушеній ідольським жаром, зненацька забило джерело євангельське, напуваючи всю землю нашу... і слово євангельське землю нашу осіяло. Пастухи словесних овець Христових, єпископи, стали перед святим олтарем, жертву безкровну возносячи»*.

З того, як побудоване «Слово про закон и благодать», які тропи й стилістичні фігури використано, можна судити про те, що вже були відомі київським авторам секрети античної риторики, очевидно, через переклади грецької богослужбової літератури. Одночасно можна стверджувати й те, що наші предки вже мали самобутній розвинений поетичний фольклор, свою традиційну тропіку. «Слово...» Іларіона читалося по церквах у день пам'яті Святого Володимира.

До найдавніших пам'яток періоду Київської Русі належать «Ізборники Святослава» 1073 р. і 1076 р. Зміст їх енциклопедичний: статті церковно-догматичного, філософського, історичного, календарного характеру, повчання тощо.

Хоча основна частина «Ізборників» є перекладною, проте вони відзначаються високою художністю (призначені для світської еліти) та стилізацією до східнослов'янського, зокрема київського, мовного ґрунту: «Слово про читання книг», «Слово одного батька до свого сина», «Поради для заможних», «Стословець», «Яка має бути людина» та ін. Тексти сповнені риторичними фігурами, прислів'ями, мудрими сентенціями, що стали чи могли стати афоризмами. Наприклад:

- ногами ступай тихо, а духом хутко до воріт небесних;

- радість цього світу плачем кінчається, як можна бачити в світі цьому на двох сусідах: у цих відправляють весілля, у тих за мерцем плачуть;

- матір'ю злого є лінощі;

- не той багатий, хто багато має, а той, хто небагато потребує.

Уже на той час суворо засуджувалася пиятика:

- сміливого робить боягузом, чистого розпусником, правди не знає, розум віднімає, і як вода вогонь, так безмірне життя мед розум згашує...

До проповідників та письменників давньоукраїнської доби належав і князь **Володимир Мономах** (1053 – 1125 рр.). Його «Повчання», звернені до власних дітей і молоді, а також молитви та лист до князя Олега

Святославича не втратили актуальності й нині, тому що в них сформульовані основні засади не стільки княжої, скільки народної моралі, про що свідчать такі поради з «Повчання»:

«...Бога ради, не лінуйтеся, я благаю вас... Усього ж паче – убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступіть самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте і не повелівайте вбити його... Старих шануйте, як отця, а молодих – як братів. У домі своїм не лінуйтеся, а за всім дивіться ... щоб не посміялися ті, які приходять до вас, ні з дому вашого, ні з обіду вашого. Ні питтю, ні їді не потурайте, ні спанню. Лжі бережіться, і п'янства, і блуду, бо в сьому душа помирає й тіло...».

Глибока мудрість, точність і стислість виразу, мовне вміння зробили ці вислови афористичними. Вони свідчать про появу нового, живомовного народного начала у вітчизняній риторичній мові.

До найвизначніших проповідників-ораторів належить і єпископ із Турова **Кирило Туровський** (1130 – 1182 рр.). Він є автором численних слів, повчань, послань, молитов, володів надзвичайним ораторським і поетичним талантом, за що у народі був прозваний другим Златоустом. У проповідях використовував яскраві образні засоби: епітети, метафори, паралельні порівняння, антитези, які, безперечно, збагачували давню українську книжну мову. Про характер образності творів Кирила Туровського дають уявлення такі рядки з його проповіді **«Слово в новий тиждень після Пасхи»**: *«... сьогодні весна красується, оживляючи земне єство, і бурхливі вітри, повіваючи, плоди множать, і земля, насіння живлячи, зелену траву родить. Весна бо красна є віра Христова, яка хрещенням одроджує людське єство...».*

Кирило Туровський був не тільки оратором та письменником, а й учителем риторики, радив бути уважним до слова, шукати відповідні слова у рідній мові для прикрашання достойних діянь. Основним його стилістичним прийомом була ритмізована антитеза, зокрема

протиставлення божої й людської природи в образі Христа: *«Пан наш Ісус Христос розп'ятий, як людина, – але як Бог – сонце затьмарив, місяць зробив кривавим, і було темно по всій землі Як людина, він крикнув та віддав дух, – але як Бог – струсив землю, і каміння розпалося».*

Природно, що давньокиївська культура багато що запозичує з візантійської, в тому числі й засади риторики та гомілетики. В основному це прийоми духовного красномовства, біблієзованого типу, й навіть князівські промови та настанови в старих книжках передано тим стилем.

Українське красномовство в XIII-XVII ст.

Доля київської риторики після втрати національної державності була непростюю. Після татаро-монгольської навали в XIII ст. історичні шляхи східних слов'ян остаточно розійшлися. Майбутня Росія – північно-східна Русь – опинилася під ігом монголів, поступово переймаючи азійські звичаї й формуючи при безпосередній участі монголів тиранічну монархію. Правобережну Україну, а згодом і Галичину, загарбала Польсько-Литовська держава. Спершу, в складі самого лише Литовського князівства, українська словесність була провідником цивілізації в напів'язичницькому краї: наприклад, статут князівства Литовського в XIV ст. написано староукраїнською мовою. У Литві поширювалося православ'я. Але після одруження князя Литовського Ягайла з польською королевою Ядвігою Литву було окатоличено й православну українську культуру почали витісняти.

Та церковне красномовство київського татунку довго не втрачало свого високого рівня. Одним з найяскравіших його прикладів є «слова» єпископа **Серапіона Володимирського**, виголошені в годину татарської навали в Дмитрівському соборі в місті Володимир, де владика Серапіон перебував на кафедрі всього один рік (до смерті), переїхавши сюди з Києва. Але за цей рік він створив високі зразки трагічного гомілетичного стилю, які навіки увійшли до скарбниці давньоукраїнської риторики. Знамення майбутніх нещасть – сонячне й місячне затемнення, що були в Києві у 1230

р., – голод та війну Серапіон пояснює як кару Божу за гріхи, закликаючи до покаяння.

Монгольська руйнація культури не була тотальною, оскільки монголи прагнули більше налякати підкорені ними народи, ніж їх знищити, до того ж, у ті часи серед монголів було чимало християн-несторіан (єресь, що вийшла з Візантії й поширилася серед кочівників Азії). Більше того, монголи не брали податків з монастирів і церковних земель.

Складнішою була ситуація в складі Речі Посполитої, де взяли курс на поглинання візантійсько-православної традиції західним типом культури. Але водночас українство дістало більше змоги прилучитися до західних досягнень, критично їх оцінити й використати, ніж їхні північно-східні сусіди під монгольським ігом, приречені на фіксацію старих візантійських канонів. Усе це повною мірою поширювалося й на риторику.

Однак ситуація ускладнювалася численними втратами культурних кадрів. Після монголів вага Києва на якийсь час падає, адміністративний центр помалу переходить на північ, до Москви.

Складним було питання щодо церковної унії в Україні (Берестейська, 1596). Частина української церкви, зберігши східний обряд, пристала до Риму у сфері догматичній (греко-католики). Проте й там, і тут спостерігалось прагнення зберегти давньоруські традиції, розвинути національну культуру. Ситуація була дуже складною, тим паче, що проповіді й церковну літературу тоді творили люди, які шукали істини, не завжди чітко знаючи, де вона. Такою була доля видатного літератора епохи **Мелетія Смотрицького** (1592 – 1633), автора однієї з перших слов'янських **«Граматик»**, блискучого стиліста. Почавши з палкої оборони Православ'я («Тренос» – плач української церкви, покинутої своїми дітьми), він на схилку життя став уніатом.

Але подібні пошуки стимулювали розвиток *полемічної літератури* (І. Вишенський, Г. Смотрицький, М. Смотрицький, Л. Зизаній, З. Копистенський, Л. Баранович, Й. Галятовський та ін.). На тлі блискучої

барокової культури Римської Церкви звичаї та мистецтво візантійської традиції в умовах нестатків та культурного пригнічення виглядали старосвітськими, архаїчними. В Україні домінуючим стає стиль *бароко*.

Риторика включили в програми навчання в Україні саме в ту пору, коли інтенсивно почала формуватися національна самосвідомість, коли з усією нагальністю постала проблема створення власної української держави. В ту пору Україна, як і вся ренесансна та постренесансна Європа, прагнула до широкого самовияву особистості: вивчення риторики стало засобом піднесення духовної активності народу.

Духовне життя України будувалося на полемічності ще й тому, що до дискусії між православними й католиками додалася інтенсивна течія протестантизму, що палко обороняв власні позиції.

В Україні в XVI – XVIII ст.) виникають *братства*, які ставлять за мету оборону православної віри та культури. Православні братства, зокрема, започатковували школи та книжність (особливо відзначаються Київське, Львівське та Луцьке братства); вони були відкриті для дітей з усіх верств населення. У *братських школах* інтенсивно вивчали риторику, бо була потреба в обороні православ'я, у боротьбі за душі людей. Наприклад, в Київській братській школі (в стінах якої перебували ректорами такі видатні ритори, як І. Борецький, К. Сакович та М. Смотрицький) риторика та піїтика посідали почесне місце серед філологічних дисциплін. Цікаво й те, що І. Борецький спершу був ректором Львівської братської школи, взагалі першої в Україні, і переніс свій досвід на терени київської освіти. Про те, що подібні явища спостерігаються по всій Україні, свідчить високий рівень вивчення риторики в Острозькій Академії (тут працював такий видатний філолог, як Г. Смотрицький), в Луцькій братській школі та ін. Ця традиція тривала аж до XVIII ст. Певне місце займала риторика й в програмах *гільдійських шкіл*, що відкривалися купецькими об'єднаннями.

Важко переоцінити роль князя **Костянтина Острозького**, що у своєму

замку в Острозі заснував навчальний заклад, видавництво, центр полемічного письменства (зокрема, тут вперше в східнослов'янських землях видано церковнослов'янською мовою повний текст Святого Письма, т.зв. Острозьку Біблію).

Східний клірик Павло Алепський, подорожуючи в середині XVII ст. по Україні, захоплювався високим рівнем тутешньої культури, освіти, особливостями національного характеру.

Хоча в цей час намітилося й певне прагнення до секуляризації літератури (звільнення її від церковного впливу), вона в основному залишається *церковною риторикою* (полемічний та філософський трактат, проповідь тощо).

Риторика епохи бароко культивує витончену алегоричність, риторичні й художні ефекти, поєднання пишноти стилю з думкою про «марноту світу цього». Ораторсько-проповідницька проза продовжує традиційно тлумачити Святе Письмо, догматику й моральні норми, проте вона збагачується переживаннями актуальних соціально-політичних проблем. Особливо це помітно в *«словах»*, що називаються також *«казання»*, які писали **Л. Баранович** («Мечь духовний»), **Й. Галятовський** (Ключь разумения), **С. Яворський** («Венець Христовъ»), **А. Радивіловський** («Огородокъ Маріи Богородицы») та ін.

Київська школа риторики (XVII-XVIII ст.)

Велику роль у розвитку української культури в XVII ст. відіграв митрополит Київський **Петро Могила**, який на основі Київської братської школи заснував Академію, що не поступалася тодішнім західноєвропейським університетам, а також започаткував літературу й мистецтво нового, барокового стилю, оновивши мову церковної пропаганди. В Академії вивчення риторики входило до програм найвищого освітнього рівня поряд із богослов'ям, філософією та поетикою.

У київських архівах (Києво-Могилянська академія) зберігається 127

друкованих та 183 рукописних підручники, створені латиною, як це було прийнято в тогочасній світовій науці.

Найбільш видатною та характерною постаттю в цій сфері був, безперечно, ректор Києво-Могилянської академії **Йоанікій Галятовський** (1688 р.). Його риторичний твір «**Ключ розуміння**» став першим друкованим посібником з гомілетики, куди увійшли вибрані проповіді автора. У них утілено просвітницьке прагнення популяризувати досягнення сучасної науки.

Найвідоміші праці київських ораторів:

- Й. Кононович – Горбацький – «Оратор могилянський...» (1735 р.);
- І. Кроковський «Комора Тулліанського красномовства» (1683 р.);
- І. Валявський «Ритор український» (1689 р.);
- П. Калачинський «Комора ораторського мистецтва» (1691р.).

Одним з найвидатніших професорів риторики Києво-Могилянської академії з 1706 р. був **Феофан Прокопович** (1677 – 1736 рр.):

Головна праця Ф. Прокоповича «**Про риторичне мистецтво**» складається з 10 книг:

- Кн. 1. Подає загальні вступні настанови, історію й джерела риторики.
- Кн. 2. Про підбір доказів і про ампліфікацію.
- Кн. 3. Про розташування матеріалу.
- Кн. 4. Про мовно-стилістичне оформлення промов.
- Кн. 5. Про трактування почуттів.
- Кн. 6. Про метод писання історії і про листи.
- Кн. 7. Про судовий і дорадчий роди промов.
- Кн. 8. Про епідейктичний, або прикрашувальний, рід промови.
- Кн. 9. Про священне красномовство (гомілетику).
- Кн. 10. Про пам'ять і виголошування.

Риторика за Ф. Прокоповичем – це вміння добре говорити; мета оратора – переконувати мовою; завдання оратора – скласти переконуючі промови.

У цілому концепція риторики Ф. Прокоповича прагне певним чином поєднати традиції Аристотеля та Квінтіліана. Водночас Ф. Прокопович наполягав на національній користі красномовства, бо риторика, на його переконання, – це захист інтересів країни, її авторитету, увічнення її історії, захист православної віри, уславлення державців, заохочення молоді до подвигів.

Інші київські риторики XVII – XVIII ст. наслідують в основному ті ж принципи. Їх прийнято поділяти на *загальні*, що викладають основні принципи красномовства, *конкретні*, що стосуються «професійного» моменту, та *прикладні*, які навчають практичним прийомам елоквенції.

Певне узагальнення східнослов'янська риторика XVIII ст. знаходимо у працях **Михайла Ломоносова**, учня Ф. Прокоповича, який учився в Києво-Могилянській Академії. Він вважав, що для опанування цією наукою потрібно врахувати п'ять моментів: природний талант, ерудицію, наслідування майстрів, вправи у творах, знання інших наук.

Українське риторичне слово XIX до наших днів

Пригніченість українського національного життя в складі Російської та Австро-Угорської монархій не сприяла розвитку українського красномовства, а мовами освіти, церкви, юриспруденції були російська, німецька, польська або церковнослов'янська.

У Східній Україні майже цілковито запанувала російська мова. Коли юний І. Нечуй-Левицький в часи свого навчання вживав українське слово, він мусив день ходити з дошкою на шиї, на якій було написано: «употребляет мужицкие слова». Та водночас такі видатні вчені, як М. Максимович та М. Погодін, довели, що українська мова не є діалектом, що це самостійна, добре розвинена мова. Однак після циркуляра Валуєва 1863 р., в якому стверджувалося, що «никакого малороссийского языка не было, нет и быть не может» розвиток українського ораторства загальмувався.

Не кращим було становище й в Західній Україні.

Майже вся інтелігенція в Галичині вживала вдома польську мову. Священники навіть проповіді до народу проголошували польською мовою. Діти змалечку вчилися з польської книжки й рідну мову пізнавали хіба тільки від селян. Проте життя висувало й непересічні особистості, які продемонстрували зростання української національної самосвідомості й, певного мірою, пробудження українського риторичного слова. Цікавою постаттю є, наприклад, **Г. Яхимович**, видатний *церковний* та *політичний оратор* першої половини XIX ст., професор богослов'я, львівський митрополит, посол до Віденського парламенту, один із засновників Головної Руської Ради у Львові (1848). У маніфесті цієї організації було яскраво змальовано прагнення українства до політичного самовизначення; він закінчувався гаслом «Будьмо тим, чим бути можемо й повинні. Будьмо народом» Г. Яхимович залишився в історії української риторики як автор численних проповідей.

Пожвавлення суспільного життя в Росії та Україні після відміни кріпацтва спричинилося до піднесення ролі риторики, зокрема, у сфері *судового красномовства*. Судова реформа 1864 р. в Росії сприяла гласності суду, запровадженню інституту присяжних і, звичайно, певному розвитку судової риторики (переважно російськомовної).

Західна Україна, що перебувала тоді на правах культурно- національної автономії, запровадженої Віднем, сміливіше підносила українське слово – тут воно не було заборонено, як в Російській імперії. Освічені західні українці вільно володіли німецькою й іншими мовами Європи. Достатньо пригадати блискучі виступи І. Франка в австрійському суді.

Серед українських знавців риторики XIX ст. виділяється **К. Зелененький**, який викладав в Рішельєвському ліцеї в Одесі й написав кілька посібників, які перевидавалися й у XX ст.

Академічне красномовство в Україні, хоча й не рідною мовою, у XIX ст. набувало сили. Визначними професорами-лекторами були **М. Максимович**, перший ректор Київського університету, **В. Антонович**,

професор цього ж університету, голова Історичного товариства Нестора-Літописця. Відомим ученим-лектором та публіцистом був **М. Драгоманов**, громадський діяч, один із батьків української національної ідеї. Він читав лекції в гімназії, в Київському та Софійському університетах. Був одним із засновників учительських курсів для українських народних шкіл, ініціатором створення українськомовних підручників.

На рубежі XIX – XX ст. в Україні з'являється ряд яскравих та популярних *політичних* пропагандистів. Серед них виділяється **М. Міхновський**, адвокат та політик, що виступив як один з організаторів Української народної партії. Написані ним для партії «Програма» та «Десять заповідей» стали помітним явищем політичного життя. Одночасно він був відомий як талановитий судовий оратор на політичних процесах.

Популярним був публіцист, політик та літературознавець **С. Єфремов**, заступник голови Центральної Ради, який широко обґрунтовував українську національну ідею.

Особливим авторитетом користувався **М. Грушевський**, провідний діяч держави та національної освіти, вчений та публіцист. Грушевський відомий також як політичний оратор, який заслужено вважається одним з батьків української нації.

Українське *судове красномовство* XIX – XX ст. знає також імена **М. Карабчевського**, талант якого розгорнувся на теренах Петербурзької юстиції. Уже в радянські часи набули ваги імена **М. Криленка**, державного обвинувача за сталінських часів, та **Р. Руденка**, головного обвинувача на Нюрнберзькому процесі.

Загалом треба сказати, що 20 – 30-ті роки XX ст. – це трагічна епоха. З одного боку, це пора піднесення національної самосвідомості українців, буяння духовної та мистецької культури краю, розвій найрізноманітніших шкіл та течій в літературі та мистецтві. З іншого боку, цей національний

ренесанс був приречений на загибель поступовою, плановою русифікацією України. У цих умовах годі було й сподіватися на будь-який розвиток української риторики.

Друга світова війна й післявоєнні репресії щодо українців не залишили ніяких надій на розвиток вільного українського слова. Це не означає, проте, що зони офіційної риторики й офіційної пропаганди звузилися. З 1945 р. працює українське радіо, яке входить практично в кожну сім'ю. З 1951 р. розгортає діяльність українське телебачення; першу його програму дивиться 94 % населення. Та з часом згортається й українська мова й культивується напіврусифікований, вихолощений варіант української ораторської мови в газетярстві, радіо, телебаченні.

Новітня епоха історії України позначається спалахом риторичної енергії суспільства. В умовах реальної багатопартійності забувало *політичне красномовство*; частиною нашого життя стали дебати у Верховній Раді. Вивільнення духовного пошуку призвело до оновлення древньої церковної *гомілетики*, полеміка між представниками різних релігійних конфесій набуває широкого резонансу. Нечувано зростає популярність *юридичної освіти*, відкриваються нові юридичні навчальні заклади, в програмах яких риторика займає помітне місце. Не бракує дотепного й гострого слова в нашому побуті: люди після десятиліть мовчання почали призвичаюватися до вільного виразу своїх думок та почуттів. Рупором цієї активності виступають численні газети та журнали, зросла кількість радіо- та телепрограм. Щоправда, вибух словесної енергії часом супроводжується й девальвацією слова, й пониженням культури мовлення, загостренням конфліктних ситуацій. Проте сьогоднішня Україна, безумовно, вступає в смугу нового життя, головною ознакою якого буде розвиток ораторського мистецтва, володіння навичками на сьогоднішній день є необхідною умовою сучасного фахівця в будь-якій сфері.

Запитання для самоперевірки

1. Чому красномовство виникає, формується й набуває найвищого розвитку саме в Давній Греції?
2. Хто такі логографи?
3. Чому Аристотеля вважають автором наукової риторики?
4. Чому середньовічна культура в Європі сформувалася в лоні Церкви? Як це позначилося на розвитку риторики?
5. Що таке гомілетика, патристика?
6. Яким був унесок у риторику учасників Каппадокійського гуртка?
7. Що являла собою латинська (університетська) проповідь?
8. Які різновиди красномовства домінують в епоху Ренесансу?
9. Дайте загальну характеристику протестантського красномовства.
10. Схарактеризуйте роль християнства у формуванні культури Київській Русі.
11. Що ви можете сказати про жанр «слова» та його функцію в літературі київського часу?
12. В чому полягає риторична природа жанру «житія»?
13. Назвіть імена найвидатніших риторів київського періоду та їхні основні твори.
14. Як розвивалася церковна риторика в XVI – XVIII ст.?
15. Що таке неориторика? У чому її відмінність від класичної риторики?

ЛЕКЦІЯ 4. МАЙСТЕРНІСТЬ ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ

МЕТА: *схарактеризувати типи промов за різними ознаками, з'ясувати основні етапи підготовки промови, визначити структурні елементи ораторського твору.*

ПЛАН

1. Види публічних виступів.
2. Методика та етапи підготовки публічного виступу.
3. Структура ораторського твору.
4. Культура сприймання публічного виступу. Види запитань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю Чікарькова. – Львів: Світ, 2001.
2. Корнева Л.М. Риторика: навч.-метод. посібн. / Л.М. Корнева – Полтава: ПНПУ, 2005.
3. Мацько Л.І. Риторика: навч. посіб. / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища школа, 2006.
4. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. / Г.М. Сагач. – К.: Райдуга, 1993.
5. Сопер П. Основы искусства речи / Поль Сопер. – М.: Прогресс-Академия, 1992.
6. Томан І. Мистецтво говорити / Іржі Томан. – К.: Політвидав України, 1996.
7. Чибісова Н.Г. Риторика / Н.Г. Чибісова, О.І. Тарасова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.
8. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням: Підручник. / С.В. Шевчук, І.В. Клименко – 2-ге вид., виправ. і доповнен. – К.: Алерта, 2011. – 696 с.

1. Види публічних виступів

Предметом вивчення риторики є публічне монологічне мовлення, тобто створення публічних виступів різних типів, починаючи від задуму до його словесного втілення та ефективного проголошення.

Публічний виступ – це особливий жанровий різновид мовленнєвої діяльності, своєрідний за своєю природою, місцем серед інших видів мовлення, а також якісними ознаками. У ньому найповніше реалізується система мисленнєво-мовленнєвих дій – уміле використання форм людського мислення (логічно-образного) та мовних засобів вираження.

Типи промов можуть виділятися за різними ознаками. Найбільш поширеною і давньою є класифікація за **сферою соціальної діяльності**, тобто за місцем виголошення. Бере вона свій початок ще в античні часи, коли виокремлювали судові, дорадчі та епідейктичні (похвальні) промови. З розвитком ораторського мистецтва класифікація промов змінювалася (так, існувало придворне, народне красномовство тощо). Тепер виділяють такі типи красномовства і відповідно – типи промов:

1. Академічне красномовство – це ораторська діяльність науковця та викладача, що доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки. Найбільш поширені його види і жанри:

- а) власне наукові (лекція, наукова доповідь, повідомлення, огляд, реферат і т. ін.);
- б) науково-методичні (навчальна лекція);
- в) науково-популярні (науково-популярна лекція, кінолекція, лекція-екскурсія та ін.).

Головними рисами академічного красномовства вважають доказовість, логічність, точність, чіткість, термінологічність тощо.

2. Соціально-політичне красномовство – виступ оратора, що виражає інтереси певної партії або роз'яснює якусь суспільно-політичну ситуацію. Цей вид красномовства пов'язаний з важливими подіями внутрішнього і зовнішнього життя країни. Тому розрізняють такі його різновиди:

- а) військове красномовство;
- б) дипломатичне красномовство;
- в) мітингові промови, які є агітаційними за своєю суттю;
- г) парламентські виступи.

3. Судове (юридичне) красномовство – це різновид мовлення, метою якого є цілеспрямований і ефективний вплив на суд, сприяння формуванню переконань суддів і слухачів у залі. Судове красномовство виникло в Давній Греції. У Росії та Україні поширилося у другій половині ХІХ ст. після реформи судочинства (1864 р.). Видами судового красномовства є прокурорська промова (її мета – звинувачення) та адвокатська промова (її мета – захист). Вони повинні відповідати трьом завданням: з'ясувати, довести, переконати. Жанри судового красномовства: тексти законів, допит, показання свідків, юридичні консультації, дискусія на суді, виступи звинувачення і захисту тощо.

4. Церковне красномовство – один із найдавніших видів, який застосовується у практиці різноманітних конфесій. Християнська гомілетика бере початок з Нагірної проповіді Христа, саме вона, а також притчі та життя святих лягли в основу сучасного церковного красномовства. Його різновиди – проповідь (промова, яка виголошується перед паствою і поєднується з церковними діями), офіційна промова (адресована самим служителям церкви), молитва.

5. Суспільно-побутове красномовство – це влучне, гостре або урочисте слово з приводу якоїсь важливої події в житті. Його різновиди: ювілейна промова, вітальна промова, застільне слово (тост), надгробна (поминальна) промова. Такі виступи характеризуються ритуальністю, позитивністю характеристики людини, тобто вони є за своєю суттю панегіриками.

Деякі вчені (наприклад, М. Львов) виділяють як окремий вид красномовства ділове (сферою застосування якого є бізнес, господарська

діяльність, а різновидами – переговори, телефонні розмови, ділові папери тощо) та внутрішнє красномовство (мисленнєві діалоги та монологи).

Промови за метою виступу:

1) розважальна промова (мета – розважити і повеселити слухачів, підтримати їхню увагу й інтерес);

2) інформаційна промова (мета – дати нове уявлення про предмет). Вона може бути описом, розповіддю або поясненням;

3) надихаюча промова (мета – привнести натхнення в аудиторію, переконати її й викликати активну реакцію);

4) переконуюча (мета – логічними засобами довести або спростувати якусь інформацію);

5) спонукаюча (мета – спонукати слухача до нової дії або до припинення старої);

6) ритуальна (мета – дотримання ритуалу).

Типи промов за знаковим оформленням та закріпленням:

1. Промови, які читають за конспектом. Ситуація вимагає точного слововживання (офіційна політична промова, офіційний документ, наукова доповідь, виступ на каналах масової комунікації).

2. Промови, які готують заздалегідь, але не вчать напам'ять (академічна лекція, політична промова тощо).

3. Промови, які готують заздалегідь і вчать напам'ять (ушанування ювіляра, виступ на дипломатичному прийомі).

4. Імпровізовані промови (експромт) (виступ на зборах, засіданнях, комісіях, на урочистих зібраннях).

Ще розрізняють:

1) конспект-розсип, що представляє собою розрізнені записи на окремих аркушах;

2) план (перелік основних тверджень, розташованих у певній послідовності), тези (короткий опис основних ідей, цитати, цифри) та план-конспект виступу (поєднує в собі план і тези виступу);

3) доповідь, написана повністю і прочитана слухачам, доповідь написана і відтворена напам'ять і доповідь, написана повністю, але відтворена по пам'яті.

На вибір типу підготовки впливає різновид виступу, знання та можливості оратора тощо, але, як вважають науковці, найбільш ефективним є написання плану-конспекту, оскільки цей спосіб підготовки організовує промовця, а відсутність усталеного тексту дозволяє йому імпровізувати.

2. Методика та етапи підготовки публічного виступу

Виділяють такі фази та етапи підготовки до виступу:

I. Докомунікативна фаза, яка передбачає декілька етапів:

1. Вибір теми

Термін *тема* походить з грецької мови і означає «*те, що покладено в основу*», фундамент. Тобто «тема – це те, про що йде мова». Нерідко трапляється, що лекторові пропонують, наприклад, виступити на чітко визначену тему. Академічна доповідь в стінах ВНЗ визначається навчальним планом чи науковим керівником. Тема церковної проповіді визначена наперед і пристосована до того чи іншого дня служби. Навіть на зборах інколи заздалегідь пропонують виступити з певного питання.

Проте інколи *тему промови* підмінюють її *об'єктом*. Наприклад, пропозиція висловитися про сучасну українську культуру не є власне темою. Це саме об'єкт уваги. Бо ж культура – поняття широке: його становлять і науковість викладання, й потреба слухачів у матеріалі, й висвітлення окремих галузей (література, живопис, музика тощо). Перераховані конкретні питання – це *тематика*, що відбиває у своїй сукупності багатогранний і складний об'єкт уваги. *Тема завжди конкретна, стосується одного питання*. Інша справа, що слід виділяти в межах однієї теми ще й т. зв. *підтеми*: наприклад, лекцію про екологічну чистоту середовища можна розвивати на таких підтемах, як *чистота повітря, чистота води, чистота продуктів, соціальна та особиста гігієна людини*

тощо. Підтема, в свою чергу, може поділятися на мікротеми; наприклад, мікротемами підтеми чистота повітря можуть бути: *озон, кисень, смог* тощо. Звичайно, мікротема не обов'язково мусить бути розгорнутою – вона часом може зводитися до абзацу або й навіть до одного речення. Всі ці моменти слід добре продумати. Коли промовець не уявляє, що конкретно він хоче сказати, не варто розраховувати на позитивний результат.

Отже, тема часто визначається тим, яку психологічну реакцію оратор хоче викликати у своїх слухачів. Якщо він ставить за мету розважити їх – з багатогранного об'єкта обирається одна тема. Якщо ж переконати чи закликати до чогось – зовсім інша. При цьому варто враховувати також свої можливості, оскільки можна взятися за велику й значну тему, але не впоратися з нею. Отже, доцільно обирати таку тему, яка до душі й під силу ораторові.

Відомий знавець техніки спілкування Дейл Карнегі неодноразово підкреслював, що розуміння між людьми виникає лише тоді, коли звертатися до співбесідника з великим і якомога щирішим інтересом до його проблем. Слід уникати загальних фраз та банальних істин: аудиторія слухатиме не того, хто знає загальновідоме, а хто покаже, як розв'язати жагучі проблеми. Отже, ви маєте знати свій матеріал краще, ніж слухачі. Чим повніше ви захоплені своєю темою, тим більше шансів, що вас почують.

Лекція, виступ чи проповідь, промова або доповідь мусять бути аналізом якихось важливих, нерозв'язаних, але пекучих проблем життя, що залежать від власних знань і уподобань оратора, інтересів аудиторії, злободенності питання.

Фактори успіху теми (за П. Сопером)

1. Основні інтереси аудиторії

Усіх майже без винятку цікавлять питання життя та смерті, здоров'я та грошей, професії та соціального престижу. Спробуйте уявити, що ви вигукнули: «Пожежа!» і, відповідно, – реакцію натовпу. Але не лише

матеріальні інтереси відносяться до цієї групи: патріотизм, честь, почуття обов'язку так само здатні запалити аудиторію, як і звістка про нові способи лікування.

2. Групові інтереси аудиторії

Оратор повинен знати, до кого саме він звертається: до спортсменів, міліціонерів чи мільйонерів, до любителів книги чи неписьменних (казуальний момент).

3. Злободенні інтереси аудиторії

Епідемія, політичні пертурбації, оподаткування, загроза голоду чи холоду завжди володіють увагою людей, і якщо ви виступаєте з промовою в місцевості, де йде, припустимо, війна або пішов у відставку глава держави, чи, принаймні, мер міста, варто взяти до уваги те, чим тут нині люди схвильовані.

4. Конкретні інтереси аудиторії

Звичайно, ця група інтересів має інший характер (скажімо, кожна людина в залі не байдужа до того, скільки грошей вона заробить завтра, а скільки – післязавтра). Але конкретні інтереси обов'язково пов'язуються з моральними проблемами. Наприклад: чи морально робити своє багатство відверто ганебними методами? Отож, можна зачіпати й конкретні інтереси людей, але ставити питання значно ширше, сукупно з більш «високими» проблемами.

5. Новизна теми

Варто враховувати психологічну потребу людей у новизні. Подивіться сьогодні, скільки народу прикипає до повідомлень про «літаючі тарілки» й «зелених людей» у них, про «магів у третьому поколінні», що вершать чудесні зцілення, про життя тварин і т.д., й ви переконаєтеся, наскільки люди прагнуть чогось нового, як гнітять їх рутинне, сіре життя.

6. Конфлікт

Люди люблять стежити за суперечкою чи змаганням, отож, якщо вашу тему буде розкрито в конфліктних колізіях, показано «за» і «проти» тієї чи

іншої тези, змальовано сильні й слабкі сторони обстоювачів тієї чи іншої позиції – будьте певні, вас слухатимуть з цікавістю.

2. Визначення основної мети: розважати аудиторію, повідомити інформацію, надихнути, переконати чи спонукати слухачів до дії. Мета виступу впливає на його обсяг, упорядкування, виголошення та аргументацію. Отож, *треба мати настанову на загальну мету*. Оратор мусить твердо знати, чого прагне. Якщо це прокурор, то мета його промови – довести провину звинуваченого. Діаметрально протилежна мета в адвоката, який прагне виправдати підсудного. Якщо б прокурор та адвокат раптом захопилися невластивими проблемами, втратили загальну настанову, суд не міг би здійснитися.

3. Моделювання аудиторії передбачає врахування кількох факторів:

- соціально-демографічного (вік, стать, освіченість слухачів, національність тощо);
- соціально-психологічного (потреби аудиторії, мотиви її поведінки тощо);
- індивідуально-особистісних (їх можливо застосовувати після тривалого знайомства зі слухачами).

4. Збирання матеріалу

Матеріал для промови може конденсувати власний і чужий досвід. Матеріалом з власного життя можуть бути: *власні думки, спостереження, емоції, уява, інтуїція, творчість експерименти* і т. п. Матеріал, що містить чужий досвід, – це насамперед література – наукова та науково-популярна, довідкова, художня; ЗМІ, інформаційні системи типу Інтернету, досвід інших людей, опитування, анкетування. Підготовку до виступу слід розпочинати зі звертання до власних знань, а потім – підбирати і опрацьовувати літературу. Матеріалу повинно бути на третину більше, ніж потрібно.

Якщо промовець власні думки підкріплює *цитатами*, то вони набувають більшої ваги. Крім того, цитати іноді допомагають влучно

пояснити думку, зробити її більш конкретною, зрозумілою. Коли цитують чийось думку чи спостереження, потрібно на це вказувати, тобто *посилатися на джерело*, з якого взято дану цитату.

5. Складання плану

Саме тоді, коли матеріал опрацьовано й законспектовано (чи занесено в комп'ютер), починається його логічний виклад, послідовна схема виступу, тобто план.

Плани бувають трьох видів: *простий, складний та цитатний*. Простий план являє собою, по суті, ряд непоширених речень.

Наприклад, Тема: «Види красномовства»

План

1. Академічне красномовство.
2. Політичне красномовство.
3. Юридичне (судове) красномовство.
4. Церковне красномовство.
5. Суспільно-побутове красномовство.

Складний план – це своєрідне поширення простого плану шляхом розгалуження основних питань. Крім того, сюди звичайно вводять вступ та висновки (хоча й не обов'язково).

Наприклад, Тема: «Види красномовства»

План

I. *Вступ*. Потреба у видовій диференціації красномовства залежно від сфери його ужитку.

II. *Основна частина*. Диференціація видів красномовства.

1. Академічне красномовство:
  - а) лекція;
  - б) диспут;
  - в) реферат;
  - г) виступ на науковій конференції.
2. Політичне красномовство:

- а) політична промова;
- б) політична інформація;
- в) політична бесіда.

III. *Висновки*. Необхідність для оратора дотримуватись жанрово-видових норм красномовства.

Цитатний план подібний, як правило, до простого, але замість непоширених речень тут вживаються цитати, які конденсують суть даного питання.

Наприклад, Тема: «Види красномовства»

План

1. «Академічне красномовство – це ораторське вміння науковця та викладача, що доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки».

2. «Політичне красномовство – це виступ оратора, що виражає інтереси тієї чи іншої партії (політичної сили) або роз'яснює якусь суспільно-політичну ситуацію».

Запишіть план на окремому аркуші. Можливо, що ви якісь моменти скасуєте, натомість введете інші.

З античних часів прийнято певну структуру промови (*вступ, основна частина, висновки*). Пізніше цей досвід було деталізовано (**вступ** є *зацікавленням*; **основна частина** – *опис, оповідь* та міркування; **висновки** – *це переконання*).

Попрацювавши кілька років за цією схемою, ви набудете вміння миттєво схоплювати матеріал, систематизувати його, імпровізувати переконливу й ґрунтовну промову.

6. Укладання основи виступу

Попередньо ораторові належить:

- уточнити основні аспекти теми;
- чітко сформулювати власну концепцію (на основі критичного осмислення і систематизації особистого та чужого досвіду);

- основні положення концепції сформулювати у вигляді тез, які надалі будуть поширюватися, розвиватися, аргументуватися;

- систематизувати накопичені матеріали.

Систематизація матеріалу включає кілька фаз:

- фаза орієнтації, коли оцінюється значущість фактів у залежності від мети і теми, а також визначається обсяг матеріалу і укладається робочий план;

- фаза вибору, коли виокремлюється головне-другорядне, важливе-неважливе, старе-нове і т. д. На цьому етапі план коригується;

- фаза занурення, коли остаточно визначається обсяг матеріалу, аспекти теми, позиція автора, додається матеріал, якого не вистачає, а структура виступу набуває завершеного вигляду;

- фаза безпосереднього укладання тексту виступу.

Не обов'язково запис промови повинен здійснюватися саме у вигляді детального конспекту: такий конспект потрібний перш за все початківцю. Для оратора, що вже має певний досвід, зручніше записати майбутню промову у вигляді розширеного *плану* чи *тез* – це будуть так звані «опорні» фрази, на основі яких він може побудувати свою промову.

Текст, що виникає в результаті всієї цієї роботи, може оновлюватися. З часом у оратора може поглибитися погляд на життя, він пізнає щось нове, зміняться соціальні обставини, виявиться новий аспект теми. Отож, оновлення текстів – річ звичайна.

Оратору-початківцю можна укласти партитуру тексту.

Найбільш поширені знаки партитури за місцем розташування в тексті поділяють на три групи: рядкові, нарядкові, підрядкові.

Рядкові знаки

1. Фразові паузи: | коротка (на один рахунок); || на два рахунки (раз, два); ||| на три рахунки (раз, два, три).

2. Дужки ромбічні <>, якими варто позначати вставні речення або слова.

3. Дужки квадратні [ ] вживаються, якщо варто додати слово (слова), що допомогло б утримати непевний зміст речення, знайти потрібну інтонацію.

4. Лапки « », у які беруть слова, що вимовляються з інтонацією іронії.

Нарядкові знаки

5. Знак наголосу. Якщо для вас якісь слова в тексті нові й ви не знаєте, де правильно поставити наголос, подивіться у словник і позначте наголос на письмі.

↗ 6. Підвищення тону . Цей знак використовується для інтонування і означає незавершеність вислову, питання, непевність, використовується в окличних реченнях, під час звертання тощо.

↘ 7. Пониження тону. Пониження тону використовується для позначення інтонації, що передбачає завершення вислову чи його певної частини.

∧ 8. Злам інтонації. Використовується під час підвищення та пониження інтонації чи навпаки).

Підрядкові знаки

9. Логічний наголос _____. Це знак партитури, що виділяє семантичний центр фрази (слово або групу слів). Він може змінюватися залежно від мети, яку хоче досягти оратор. Зазвичай місце логічного наголосу підказує контекст.

10. Уповільнення темпу _ _ _ _ . Цей прийом використовується для того, щоб зафіксувати увагу на слові (словах), що для промовця є ключовими.

→ 11. Прискорення темпу. Використовується для позначення вторинності, додаткового характеру інформації (вставні речення або слова тощо).

∪ 12. Легато. Використовується для позначення злиття слів у вимові, якщо вони вимовляються як одне ціле. Знак свідчить, що пауза тут непотрібна.

7. Тренування

Тим, хто прагне стати оратором, необхідно потренуватися в проголошенні промови вдома вголос. Це допоможе вам визначити час звучання промови, орієнтуючись приблизно на 100-120 слів на хвилину (саме такий темп найбільш сприятливий для аудиторії). Дуже зручними помічниками тут виступають аудіозапис чи дзеркало. За їх допомогою ви можете оцінити себе, розробити систему жестів, попрацювати над виразом обличчя тощо.

«Перед кожним виступом слід подумки досягнути план промови, так би мовити, упорядкувати свої матеріали. Коли лектор усвідомлює, що добре пам'ятає все те, про що має говорити, це надає йому бадьорості, певності себе та заспокоює...» (А. Коні).

8. Психологічна підготовка до виступу

Оскільки зустріч з аудиторією завжди хвилює оратора, навіть досвідченого, то щоб побороти хвилювання, треба набиратися досвіду публічного спілкування: ставити голосно і чітко питання в аудиторії; просити слова в будь-якому можливому випадку, брати участь у дискусіях, висловлювати свою точку зору; обговорювати з рідними та друзями тему виступу; можна займатися самонавіюванням. Недосвідчений оратор повинен пам'ятати ще й такі основні моменти:

- не треба боятися слухачів;
- свою увагу концентрувати не на власних переживаннях, а на змісті промови;
- слухачам доцільно говорити не все, резервні знання нададуть упевненості в собі;
- не слід готуватися в останній день;
- не потрібно їсти за годину-півтори до початку виступу;
- уникати нервових рухів, не демонструвати свого хвилювання.

II. Комунікативна фаза – безпосередньо виступ і відповіді на запитання. Фахівці з ділової риторики пропонують ораторові дотримуватися таких порад під час публічного виголошення виступу.

1. Якщо ви прагнете привернути увагу аудиторії:

- активізуйте увагу слухачів, зацікавте їх, переконайте, що ваш виступ буде свіжим, яскравим, образним;

- слухачі повинні заохочено слухати вас; дайте їм зрозуміти, що факти, які ви збираєтеся розкрити, зрозумілі й цікаві;

- не зловживайте під час виступу запитальними формами, оскільки це може ввести в оману слухачів;

- не плутайте основну думку з доказами та ілюстраціями, виокремлюйте її інтонаційно;

- якщо у вас виник сумнів, зробіть паузу, поясніть детально основну думку і лише потім продовжуйте далі.

2. Якщо ви бажаєте завоювати довіру слухачів:

- слова вимовляйте чітко, переконливо;

- у мовленні й поведінці все повинно бути злагодженим: слова, постава, жести;

- зацікавте аудиторію описами, порівняннями, зіставленнями, протиставленнями;

- аудиторія завжди охоче сприймає цікаву інформацію; структуруйте матеріал на прості і зрозумілі елементи, щоб слухачам було легше їх запам'ятати;

- демонструйте різні підходи до вирішення проблеми.

Щоб набути досвіду справжнього оратора, варто після кожного публічного виступу аналізувати його.

III. Посткомунікативна фаза – самоаналіз виступу і, можливо, його корекція залежно від реакції слухачів.

Алгоритм самоаналізу виступу

1. Як аудиторія зустріла мене? (Доброзичливо, байдуже, стримано, з

недовірою, з неприязню).

2. Як розпочав (ла) виступ? Чи викликав виступ зацікавленість, пожвавлення, байдужість, несприйняття?

3. Як можна схарактеризувати настрій аудиторії упродовж виступу? Він змінювався на мою користь чи ні? У якій частині виступу це було помітно? Як це проявлялося? Можливі причини цих змін.

4. Якщо аудиторія реагувала негативно, то чим це було зумовлено?

5. Як я реагував (ла) на невдачу/успіх?

6. Як я сам (а) оцінюю:

- вибір теми, її розкриття, свою позицію;

- план і композицію виступу, логіку побудови, вступ, висновки;

- якщо тему, факти, логіку я оцінюю позитивно, то чим пояснити невдачі, незадоволення, послаблення контакту?

7. Як я сам (а) оцінюю своє усне мовлення; дихання (не вистачало глибини дихання, утруднення дихання через носову порожнину, чи були вимушені паузи для вдиху; що можна сказати про темп, плавність мовлення: чи вільним було мовлення, чи не було зайвого напруження?).

8. Як аудиторія реагувала на мої аргументи, приклади, жарти, запитання?

9. Як я тримався (лася):

- просто і вільно чи скуто?

- чи не зловживав (ла) жестами?

10. Що повчальне з цього виступу я врахую під час підготовки до наступного виступу?

Успіх виступу (оволодіння розумом, почуттями й емоціями слухачів) забезпечують його глибоке і всебічне продумування, добір необхідних слів, жестів, інтонацій, аргументів і наочних засобів. Така комплексна підготовка сприяє завоюванню уваги аудиторії, переконанню її у власній слушності, залученню слухачів до активної участі у спілкуванні.

Публічна промова може набувати різних форм: виступ, репліка, публічна лекція, виступ-бесіда, лекція-діалог, бесіда, зустріч за круглим столом тощо. Ефективність тієї чи іншої форми залежить від змісту виступу, його обсягу, характеру аудиторії, але за рядом параметрів більш ефективними вважаються:

- бесіда в малій аудиторії (засвоєння матеріалу – 89%, зацікавленість – 93%);

- лекція-діалог (засвоєння матеріалу – 83%, активність слухачів – 97%).

На успіх промови впливає й численність аудиторії: мала аудиторія (20 – 25 осіб) дозволяє легко встановити контакт зі слухачами й забезпечує досить високу їх активність.

3. Структура ораторського твору.

Якої б форми не набував виступ, він повинен мати чітку структуру і будуватися за певними правилами. Існують загальні **принципи**, яких слід дотримуватися, розробляючи структуру виступу:

1) принцип цілеспрямованості: оратор, а за ним і слухачі, повинні усвідомити направленість виступу за таким ланцюжком:

проблема – тема – теза – мета виступу – план (композиція);

2) принцип послідовності: усі мікротеми, яких має бути не більше трьох, підпорядковуються основній темі;

3) принцип взаємного узгодження: усі частини тексту взаємопов'язані;

4) принцип стислості: при однаковому змісті й викладі короткий виступ завжди оцінюється вище, ніж більш довгий;

5) принцип посилення: мовленнєвий вплив повинен зростати від початку до кінця виступу. Це може бути досягнуто розміщенням матеріалу за його значущістю, посиленням емоційності викладу, розташуванням аргументів за їх переконливістю, збільшенням інтенсивності викладу, інтонаційними засобами;

б) принцип результативності: виступ обов'язково містить певні висновки, рекомендації, спонукання до дії, які чітко сформульовані словами;

7) принцип пропорційності: вступ – 10-12% загального обсягу, основна частина, висновки – 4-5%.

Усі ці принципи побудови виступу мають бути реалізовані у його структурі та композиції (композиція – закономірний, вмотивований змістом і задумом порядок частин виступу).

Промова будується за традиційною тричленною системою: вступ, основна частина, висновки. Починається виступ з етикетних формул: вітання, знайомство, вияв радощів тощо.

У вступі виділяють:

1) зачин (мета – підготувати аудиторію до сприйняття, привернути її увагу). Це може бути запитання, зачин-факт, зачин-проблема, які допоможуть встановити контакт з аудиторією;

2) зав'язку (мета – пояснити тезу, заінтригувати постановкою проблеми, показати актуальність обговорюваного питання, тобто презентація теми). Домінувати може зачин, якщо право оратора на виступ було неочевидним і треба змусити слухачів до уваги; презентація теми як домінанта пропонується, звичайно, для ситуацій, коли слухачі готові з увагою поставитися до виступу даного оратора.

Основна частина містить виклад плану і аргументацію тези.

Підсумки, які надають завершеності висловлюванню, можуть бути у формі:

1) нагадування (мета – нагадати основну тезу, повернутися до вихідної проблеми);

2) узагальнення (мета – сформулювати словами висновок, звернувши увагу на основне);

3) заклику, спонукання (мета – мобілізувати слухачів па певну реакцію);

4) зазначення перспектив (мета – поставити перед слухачами певне завдання);

5) ілюстративна кінцівка (мета – підвищити інтерес до предмета мовлення): поезія, жарт, каламбур, оригінальне порівняння.

Деякі виступи можуть не відповідати традиційній структурі. Як правило, це мітингові промови та похвальні слова, у яких інколи відсутні вступ і висновки.

Під час укладання виступу важливо не допуститися помилок у його композиції.

Найбільш типовими з них є:

- відсутність вступу;

- занадто великий вступ;

- непослідовно побудований або не підпорядкований основній ідеї виклад;

- велика кількість теоретичних положень;

- відсутність доказів головних тез;

- розгляд багатьох аспектів;

- шаблонність побудови тексту промови; непропорційність матеріалу виступу;

- відсутність висновків.

Важливе значення має і місце подання найбільш значущої інформації. Німецький психолог XIX ст. Генріх Ебінгаус встановив так званий «закон краю», згідно з яким краще запам'ятовується інформація на початку і в кінці промови. Якщо зобразити виступ графічно щодо його цікавості і вагомості, то ми мали б перед собою криву, яка на початку піднімалася доволі високо, далі б трохи спадала, а відтак поволі, але неухильно, сягала найвищої точки. З урахуванням даного положення можна застосувати рамочну конструкцію побудови виступу: «Мета нашої лекції...Отже, ми встановили...» Цей спосіб викладу матеріалу особливо добре спрацьовує в підготовленій аудиторії.

4. Культура сприймання публічного виступу. Види запитань.

Важливим компонентом техніки професійного спілкування є вміння слухати. **Слухання** – не просто мовчання, а активна діяльність, своєрідна робота, якій передують бажання почути, інтерес до співрозмовника. Розпізнання істинного змісту повідомлення або поведінки означає перший крок до правильного вибору засобів впливу на співрозмовника.

Часто заважає слухати зосередженість на власних думках, проблемах або бажаннях, іноді буває так, що формально ми чуємо партнера, а насправді – ні, тобто виникає «**псевдослухання**», імітація уваги до співрозмовника.

Поширеним є «**агресивне**» **слухання** – прагнення якомога швидше висловити власні погляди і судження, не беручи до уваги позицію партнера. «**Вибіркове**» **слухання** дає можливість зосередитися лише на деяких деталях повідомлення, найбільш важливих або цікавих для реципієнта, за цих умов не вимальовується загальна картина, вона залишається мозаїчною.

Розглядаючи слухання як елемент техніки професійного спілкування, виділяють два його типи: пасивне й активне. **Пасивне** – це таке слухання, за якого відсутні дії реципієнта, що інформували б про те, чи сприйняли й зрозуміли його повідомлення.

З метою кращого порозуміння співрозмовників рекомендують використовувати техніку **активного слухання**: з'ясування, дослівного повторювання, перефразовування і резюмування.

З'ясування полягає у зверненні до співрозмовника за уточненнями та у постановці перед ним відкритих запитань.

Дослівне повторювання – відтворення частини висловлення партнера або усієї його фрази. Воно допомагає зосередитися на його словах й постійно стежити за міркуваннями співрозмовника. Повторювання дає змогу партнерові зрозуміти, що його чують і сприймають.

Перефразовування – коротке відтворення основного змісту повідомлення співрозмовника, сутності його висловлення.

Резюмування використовується, якщо під час виступу увага переключається на інше, нерідко другорядне питання.

Під час сприймання публічного виступу слухачів зазвичай дратують:

- розповіді про особисті справи;
- банальність (розмова про відомі всім речі, повторення жартів та афоризмів);
- пасивність (підтакування співрозмовникові та небажання висловлювати умотивовану думку);
- самозаглиблення (зосередженість лише на своїх успіхах і проблемах);
- надмірна серйозність;
- відсутність такту, схильність до спішних висновків;
- гордовитість і зневага до співрозмовника;
- брутальність, надмірна балакучість.

Логічності виступу сприяють питальні конструкції, оскільки розвиток суджень відбувається шляхом переходу від раніше відомого до нового, більш точного твердження. Ставлячи питання, формують відповідь на нього. Функції питальних висловлювань визначаються їх місцем в структурі тексту виступу і комунікативним завданням. За їх допомоги окреслюють проблему, викладають нову інформацію. Розрізняють такі види запитань, якими послуговуються під час виголошення і сприймання публічного виступу.

Закрите запитання – це запитання, на яке можна відповісти однозначно, наприклад: «так/ні», назвати точну дату, ім'я або число тощо, їх використовують, щоб отримати конкретну інформацію, уточнити твердження, сфокусувати розмову.

Відкриті запитання – це запитання, на які важко відповісти одним словом. Воно зазвичай починається словами чому, навіщо, у який спосіб, яка ваша думка з цього приводу, що ви могли б нам запропонувати тощо – це вимагає розгорнутої відповіді. Ними послуговуються на початку дискусії.

Альтернативні запитання – це щось середнє: ставлять їх у формі відкритого запитання, але при цьому пропонують варіанти відповіді.

Риторичні запитання не потребують відповіді на відміну від звичайних. До них вдаються у двох випадках: 1) відповідь і так усім слухачам відома, треба тільки актуалізувати її для сприймання слухачем; 2) таке запитання, на яке ніхто не знає відповіді або її й зовсім не існує, на взірць: *Хто винен? Що робити? Куди йдемо?* Однак промовець, не чекаючи відповіді, вважає за потрібне поставити запитання, щоб підкреслити незвичайність ситуації.

Підтверджувальні запитання (техніка Сократа): одержати від співрозмовника низку відповідей «так», щоб або створити атмосферу згоди, або додати розмові інерції та змусити вимовити «так» на головне запитання.

Це можна зробити за допомоги зв'язок, тобто фраз, складених за схемою: спочатку твердження, потім запитання, що потребує твердження. Стандартні зв'язки: *Правда? Ви згодні? Справді? Правильно? Дійсно? Чи не так? Чи не правда?*

Спрямовувальні запитання використовують тоді, коли потрібно скерувати розмову у потрібному напрямку.

Запитання-кристалізатори допомагають шліфувати думку.

Інформаційні запитання забезпечать отримання інформації.

Однополюсні запитання віддзеркалюють запитання співрозмовника.

Проблемні запитання формулюють мету виступу, мікротему, визначають завдання.

Провокаційні запитання підбурюють на певні дії, спонукають до бажаних.

Навідні запитання стимулюють мислення, спрямовують хід думок у потрібному напрямку (*Що б трапилося, якщо...? Чи віддасте ви перевагу...?*), на отримання відповіді, яка зміцнить позицію промовця (*Так, Ви думаєте, що було б доцільно...?*).

Прикінцеві запитання використовують на етапі завершення розмови, виступу, їм мають передувати одне-два підтверджувальні запитання.

Наприклад: *Чи переконалися ви, наскільки ця думка є слушною? Чи зміг я вас переконати, у чому перевага саме цієї пропозиції?* Потім без додаткового переходу можна ставити прикінцеве запитання.

Уміле використання промовцем у своєму виступі різних запитань сприятиме ефективному сприйманню слухачами виступу.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть типи промов за сферою соціальної діяльності.
2. Назвіть види промов за метою висловлювання.
3. Назвіть типи промов за знаковим оформленням та закріпленням.
4. Схарактеризуйте етапи підготовки до публічного виступу.
5. Назвіть структурні елементи ораторського твору та схарактеризуйте їх.

ЛЕКЦІЯ 5. ЛОГІКО-ЕМОЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРОМОВИ

МЕТА: *схарактеризувати логічні й емоційні засади промови, з'ясувати основні закони та методи логічного мислення та їх значення у підготовці публічного виступу.*

ПЛАН

1. Логічні засади промови.
2. Психологічні основи публічного виступу.
2. Основні способи переконування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Львів: Світ, 2001
2. Вандишев В.М. Риторика. Екскурс в історію вчень і понять / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2003.
3. Корнєва Л.М. Риторика: навч.-метод. посібн. / Л.М. Корнєва. – Полтава, 2005.
4. Мацько Л.І. Риторика: навч. посіб / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища шк., 2006.
5. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб / Г.М. Сагач. – К.: Райдуга, 1993.
6. Сопер П. Основы искусства речи / Поль Сопер. – М.: Прогресс-Академия, 1992.
7. Томан І. Мистецтво говорити / Іржі Томан. – К.: Політвидав України, 1996.
8. Чибісова Н.Г. Риторика / Н.Г. Чибісова, О.І. Тарасова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.

1. Логічні засади публічного виступу

Наша духовно-розумова діяльність будується на тому, що дві півкулі головного мозку спеціалізуються так: ліва півкуля «керує» логіко-розумовою роботою, підрахунками тощо; права ж – роботою інтуїтивно-художньою та емоційною. Коли перед нами тип людини «розумової», в якій переважає діяльність лівої півкулі, то це тип «сухуватої» дещо стриманої чи обмеженої в почуттях особи. Навпаки, є люди бурхливо-емоційні, у яких, як кажуть, слова та вчинки йдуть поперед думок. Проте переважна більшість людей об'єднує обидва типи духовно-розумової діяльності, належно розмірковуючи і не втрачаючи здатності відчувати «серцем».

Існує погляд, буцімто промова має бути перш за все «емоційною», насиченою живими й відкритими почуттями, інакше, мовляв, виникає враження нещирості. Ніяк не заперечуючи справедливості таких вимог, зазначимо, що самими лише емоціями аудиторію переконати важко. Вислухавши емоційну, але малозмістовну промову, слухачі розходяться з невиразним почуттям невдоволення: начебто все було й щиро, й емоційно, але про що, власне, говорив оратор? Кібернетики, що займаються проблемами інформаційної змістовності мови, ладні навіть заперечувати будь-яку емоційність у повідомленні: для них емоції – то лише шумовий ефект, який означає брак справжньої інформації. Це, звісно, теж односторонність, бо емоція сама вже є достатньою інформацією. Але, безперечно, звертаючись до людей, оратор мусить прагнути переконати їх не лише власними почуттями, але й силою логіки.

Про це добре сказано у П. Сопера: «Під час промови важливо не те, що відбувається на трибуні, важливо, що відбувається у свідомості слухачів. Промова – засіб; відгук аудиторії – мета. Промова служить цій меті, якщо вона викликає реакцію слухача. В інформаційній промові бажаний відгук – прагнення знати, в агітаційній – воля до цілеспрямованого мислення та дії. Як можна досягти такої реакції? Двома шляхами: подаючи докази, що схиляють до переконання та дії; й апелюючи безпосередньо до почуттів

слухача. Задля зручності назвемо ці два види виливу логічним та психологічним, що є невід'ємними один від одного.

Природна цікавість людини знати причини тих чи інших явищ є основою для наших доказів. Користуючись категоріями «правильне» чи «неправильне», оратор дотримується певної системи цінностей. Якщо, наприклад, промовець з самого початку засудив смертну кару, то він вже не може виступати на користь даного способу покарання, твердити, що це виправдане інтересами суспільства. Це буде порушенням логічного постулату промови.

Тобто в основі логічного аналізу закладено вибір системи цінностей: щось ми вважаємо прямим, а щось – кривим. Так само, як у геометрії теорема будується на недоведених, але прийнятих на віру аксіомах, так і будь-яка промова має в основі своїй аксіологію (вчення про цінності, розділення добра та зла). Перед тим, як виступати й переконувати, оратор сам повинен чітко усвідомити, що він має подати як неспростовну істину. Погане враження справляє той, хто починає шукати істину безпосередньо на трибуні (якщо це, звичайно, не заздалегідь визначений риторичний прийом).

Система логічних доказів (авторитетні посилання, статистика, різноманітні приклади та висновки), покликаних переконати слухачів. У мисленні здавна виділяють два методи – індукцію та дедукцію. **Індукція** – хід думки від часткового до загального. Наприклад: «Василь говорить грамотно, цікаво й змістовно. Василь – хороший оратор. Отже, хороший оратор говорить грамотно, цікаво й змістовно». **Дедукція**, навпаки, – хід думки від загального до часткового. Наприклад: «Хороший оратор говорить грамотно, цікаво й змістовно. Василь хороший оратор. Отже, Василь говорить грамотно, цікаво й змістовно».

Індуктивну логіку варто застосовувати тоді, коли ми узагальнюємо великий за обсягом статистичний матеріал, перебравши чимало прикладів. Тут приклади – ілюстрація для готової тези. Навпаки, саме теза

формулюється як висновок з наведених фактів, їхнє узагальнення; висновок начебто формулюється на очах у слухачів, що справляє ефект співучасті аудиторії в акті мислення. Кожен слухач ніби сам приходить до цього висновку, хоча насправді це ми ведемо його. Так, перерахувавши відомі приклади морального занепаду – наркоманію, пияцтво, проституцію, рекет, убивства тощо, ми можемо запропонувати слухачам порівняти цю сумну статистику зі спокійним та цивілізованим життям: висновок напрошується сам собою.

Можна було б піти зворотним шляхом: підкреслити, що там, де люди змалку виховані в атмосфері добра, менше ґрунту для злочинів та моральної деградації. І тоді вже наводити низку прикладів. Перевага першого способу в тому, що тут приклади – не ілюстрація до висунутої догматичної тези, а матеріал для розумової роботи слухачів.

Прикладів має бути достатньо для того, щоб висновки не виглядали нечисленими. Недостатня кількість прикладів справляє враження, що оратор щось підтасовує, що йому немає чим довести свою правоту. Не можна також наводити приклади виняткові, нетипові. Якщо, наприклад, десь син вбив власну матір, не варто інтерпретувати такий злочин як свідчення занепаду всього суспільства – слухачів може образити, розгнівати те, що всі вони поставлені нібито на один щабель з аморальною людиною. Часто на практиці оратори, використовуючи індукцію, вдаються до доказу за аналогією, тобто висновку від часткового до часткового. **Аналогія** – це умовивід, що базується на схожості суттєвих ознак явища. Обов'язковою умовою при наведенні аналогій є зіставлення за суттєвими ознаками (а не випадковими). Наприклад, я – студент першого курсу – не в змозі осягти матеріал дисципліни, яку вчать на третьому курсі; ви – також студенти першого курсу – так само не в змозі. На жаль, життя такі моделі мислення часто спростовує. Отож, з аналогією треба бути обережним.

Під час використання дедукції можна також спростити проблему, ставши, по суті, на той самий шлях, що й старогрецькі софісти. Наприклад,

гасло «Ворогів революції слід знищувати!» в сполученні з відкриттям «Моя сестра – ворог революції» закликає до недвозначного рішення, але прийняти його справа суто особистого смаку.

Логічна побудова виступу

Існують **закони логіки**, які оратор не може порушувати. Саме слово «логіка» (від грецького – побудований на міркуванні) означає науку про форми та засоби висловлення думки. Термін також пов'язаний з відомим нам поняттям «логос» – слово, зміст, основа, наука. Антична та середньовічна наука вивела такі закони логіки:

1. **Закон тотожності** (всяка суть збігається сама з собою). На практиці це означає, що ми дотримуємося певного значення слова, уникаючи варіантів. Наприклад, якщо ми говоримо про дівочу косу, то слово «коса» ми повинні вживати тільки у даному значенні (пор.: «коса» як інструмент косаря).

2. **Закон протиріччя** (ніяке судження не може бути одночасно істинним та помилковим). Тобто вислови, що суперечать один одному, не можуть бути водночас істинними.

3. **Закон виключеного третього** (істинним може бути або вислів, або його заперечення). Із двох висловів, що суперечать один одному в той самий час і стосовно того ж предмета (явища, особи), лише один – істинний.

Іноді об'єднують закон протиріччя і виключеного третього у загальне положення: між двома висловами, що суперечать один одному, нема середнього (третього не дано). Наприклад: «Ця стіна біла» і «Ця стіна рожева». Тільки одне твердження – істинне, третє – виключено.

4. **Закон достатньої підстави** (всьяке судження, що приймається, має бути належним чином обґрунтоване).

Достатньою підставою для оратора можуть бути: фактичний матеріал, цитати, наочність. Все це дає змогу переконати аудиторію у справедливості своєї думки.

Логічні помилки

Такі помилки виникають тоді, коли порушено вищезазначені закони логіки або ж логічні прийоми використано недобросовісно (софістично).

Основні види логічних помилок

1. *Підміна тези* (побудова виступу на неправильних поглядах). Наприклад: «Вивчати логіку не треба, бо без неї можна прожити».

2. *Недоведена основа доказу*. Наприклад: «Пора відкинути церковну мораль як застарілу».

3. *Визначення невідомого через інше невідоме*. Наприклад: «Атман – це індивідуальна проява Брахмана».

4. *Подання визначення через заперечення*. Наприклад: «Трамвай збудувати – це вам не ішака купити» (І. Ільф та Є. Петров).

5. *«Коло» в доказі*. Наприклад: «Якщо ти цього не втрачав, то ти його маєш». – «Чи втрачав ти роги? Ні? Отже, ти їх маєш».

6. *Неврахування полісемії слова*. Наприклад: «Чи будемо ми сьогодні ввечері дивитися фільм? – Подивимося» (слово «подивимося» тут може означати і те, що співбесідники подивляться фільм, і сумнів у цьому).

7. *Об'єднання неспіввідносних понять*. Наприклад: «Цей чоловік має прекрасні жінку й авто».

8. *Повторення доказу* (тавтологія). Наприклад: «Цього не може бути, бо такого не може бути».

9. *Поспішні висновки після недбалого перерахування фактів*. Це «докази» типу: «Оскільки поруч зі слідами багать первісних людей часто знаходять рештки людиноподібних істот, це означає, що саме ці істоти розводили багаття». Але логічніше припустити, що їх там було засмажено.

10. *Модель після цього, отже, по причині цього*. Наприклад: «Після ворожіння про дощ пішов дощ. Отже, ворожіння безперечно було причиною дощу».

11. *Нерозрізнення об'єктів дії* визначене невмінням правильно побудувати речення чи встановити зв'язок між реченнями. Наприклад: «Іван

– сирота. Його батько помер, коли йому було 26 років» (незрозуміло, кому – батькові чи сину).

Тобто логіка не є пусте, формальне розмірковування, відірване від життя. Навпаки, знання її законів і типів логічних помилок допоможе промовцеві уникнути смішної і незграбної ситуації, коли його докази нікого не переконують, бо їх недоведеність чи штучність, або й неконкретність може бути легко викрита будь-якою розумною людиною, яка задасть лекторові запитання.

Логічні моделі, наведені вище, потрібно мати на увазі під час підготовки матеріалу, складанні плану виступу, написанні тексту. Ви мусите знати, що алогічні або помилкові положення вашого виступу можуть у будь-який момент повернутися проти вас, якщо виникне дискусія. З іншого боку, негідно ораторові, який себе поважає, використовувати логічні підтасовки, аби вплинути на аудиторію.

Варто також знати, що психіка людини базується не лише на логічних моделях. Саме наше розмірковування є часто методом оборони та обґрунтування у власних або ж у чужих очах цілком ірраціональних поривань. Відомо, наприклад, що в людей, чия психіка ушкоджена, існує суїцидальний синдром, неусвідомлене тяжіння до смерті (самогубства). Так само патологічного вбивцю тягне вбивати не тому, що це для нього чимось вигідно, а тому, що так велить йому зіпсоване й спотворене почуття самоствердження. Параноїдальні особи, що вчиняли подібні злочини, здатні дуже красномовно, годинами обґрунтовувати правильність своїх лихих вчинків, але тут логіка служить безумству. З іншого боку, коли адвокат у суді закликає до співчуття злочинцеві, змальовує його нещасне дитинство, обставини, які привели цю людину на дно життя тощо, то це є, хоча й ірраціональним, проте людським, і ніхто за це адвоката не осуджує.

2. Психологічні основи публічного виступу

Психологічна налаштованість аудиторії

Ви приходите в аудиторію, де сидять люди, що мають власну думку щодо питань, про які ви говоритимете. Ви можете відчувати серед них «своїх», але не завжди. Адже виступати часто доводиться перед людьми індіферентними, яким усе байдуже, й перед тими, хто налаштований відверто вороже. Будь-яку бездоганну логіку може збити брутальний хуліганський вигук, зле, прискіпливе зауваження, «невинне» запитання на зразок: «Чи довго ви ще говоритимете? Час іти на обід» тощо. Тому треба вміти враховувати психологічний настрій аудиторії, зважаючи на неусталеність і конфліктність психіки підлітка та юнака. Ваше завдання – або закріпити чи, принаймні, не зрушити ті позитивні емоції, які зібрали громаду людей, або ж подолати все те, що вороже вам і ставить за мету зірвати чи знецінити ваш виступ.

Перш за все звертайте увагу на вік аудиторії – це допоможе вам і обрати правильну та цікаву саме для цієї категорії людей тему промови, і «прорахувати» реакцію аудиторії. Наприклад, якщо аудиторія дитяча, то потрібно враховувати, що діти не можуть спокійно сидіти протягом, скажімо, години, їхня увага переключається на інші об'єкти. Тому оратор у виступі перед дитячою аудиторією повинен обов'язково змінювати темп розповіді, не перевантажувати дітей фактами, вводити у розповідь елементи гри, бесіди тощо. Якщо аудиторія юнацька, то потрібно враховувати, що юнаків та дівчат насамперед цікавлять питання кохання, сенсу буття й подібне. Крім того, молодіжна аудиторія достатньо емоційна й відверта: оратор повинен бути готовий до найнесподіваніших запитань. Зріла аудиторія – менш емоційна, вона, на відміну від юнацької, швидше за все буде слухати ввічливо, але її важче зацікавити, непросто захопити якоюсь ідеєю, тобто переконати.

Крім того, щоб не зробити «невидимого» кордону між собою та аудиторією, досвідчені оратори користуються займенником «ми», а не «я»:

«Ми розглянемо», «Ми побачили» і т.п. Це допомагає аудиторі відчутти себе активною учасницею творчого процесу, а не суто пасивними слухачами.

Бажання та сподівання людей

Як точно відзначає П. Сопер, більшості людей притаманні психологічні установки на самоствердження, на продовження роду, на досягнення здоров'я й збереження життя. Це продиктоване елементарним, «інстинктивним» страхом істоти за власне життя й життя та благополуччя своїх близьких. Але психологічно варто апелювати не тільки до тих бажань і страхів, які наводить П. Сопер, а й до ширшого кола психологічних імпульсів.

Так, дослідник перелічує звичайні бажання й прагнення, які є у будь-якої людини:

- фізичне благополуччя, пов'язане з прагненням людини зберігати життя її здоров'я, свободу й діяльність; отож, викликаючи почуття загрози всьому цьому, ми одразу ж пробуджуємо увагу аудиторії;

- економічні інтереси, прагнення до власності й гарантій добробуту, в першу чергу – у сфері професійній (скажіть робітникам, що завод буде закрито, і це одразу викличе підвищений інтерес);

- суспільні інтереси, які включають прагнення людини до престижу, авторитету й влади, а також до піднесення статусу тієї групи, до якої дана людина належить; питання національної та соціальної консолідації, або ж те, що їм заперечує й противиться – це завжди «жива струнка» будь-якої аудиторії;

- розвага – «інстинкт гри», що сполучається з духом змагання, ризику й досягнення нових обріїв;

- почуття власної гідності. Люди люблять, коли оратор підкреслює їхній розум, практицизм, проникливість тощо; натяк же на те, що перед оратором сидять не дуже розумні люди, назавжди зруйнує контакт із цією аудиторією.

Проте дослідник визнає й прагнення людини до Істини, підкреслюючи, що пробудити в людях почуття справедливості, співчуття до слабкого,

високі душевні поривання теж не так вже й складно (хоча й відмічає не без сарказму, що такі поривання не вимагають чогось більшого, ніж «віддати голос», надати «моральну допомогу»). Це свідчить, що автор не так уже й багато надій покладає на совість і вищі моральні цінності слухачів, зовсім обходячи увагою успіхи релігійних проповідників. Але він таки добре знає, що завжди, коли межа між добром і злом різко окреслена, прямолінійним та щирим заклик до кращих душевних поривань слухачів досягне гарячої підтримки.

Логічна та психологічна мотивація

Отже, докази самі по собі мало що дадуть, якщо ви не матимете на увазі людських почуттів, основних емоцій, якими живуть люди. Логічний виклад треба підкріпити апеляцією до почуття безпеки, шляхетності, справедливості, національно-суспільних інтересів тощо.

Потрібно постійно повертатися до цих незримих моментів, які мусять стати головним фактором вашої агітації. Їх можна висловити відкрито або в підтексті, так би мовити, між рядками, але цю лінію треба вести протягом усієї промови.

У жодному разі не можна замість доказів чи переконань звертатися до псевдопсихологічних доведень на зразок: «А той, хто не розуміє цього, просто дурень» чи «Це побачить навіть осел». Докази, подібні до цих, на жаль, ще зустрічаються, скажімо, у вчителів та викладачів, які не вміють доступно пояснити матеріал чи відповісти на запитання.

3. Основні способи переконування.

Риторика – наука переконань. Уміння переконувати – необхідна умова успішної діяльності фахівця будь-якої сфери. Комунікація переконання – це в першу чергу логіка, логічна аргументація. **Аргументація** (лат. *argumentatio* – доказ) – це процес наведення доказів, пояснень, джерел у системі для обґрунтування певної думки. Вона містить такі елементи доказу: *тезу, аргумент, демонстрацію*.

Теза (гр. *thesis* – положення, твердження) – твердження, що потребує доказів. Основна її властивість полягає в тому, що вона виноситься на обговорення і саме аргументи повинні довести її правильність чи помилковість. Теза має бути істинною, чітко й точно сформульованою, вона не має містити логічної суперечності, від неї не слід відступати.

Аргумент (лат. *argumentum* – доказ) – доказ чи комплекс доказів, які обґрунтовують тезу. У ролі аргументів можуть використовуватися логічні закони, доведення, судження, аксіоми, факти, авторитет (власний та іншої людини) тощо.

Аргументи повинні відповідати вимогам: а) бути істинними; б) бути достатніми для доведення тези; в) істинність аргументу не має залежати від положення, що доводиться; г) аргументи слід підбирати для конкретної аудиторії.

Типи аргументів:

1. *Логічні* – докази, що спрямовані до розуму: факти, закони, аксіоми, теоретичні обґрунтування, статистичні дані та *емоційні* – докази, спрямовані до почуттів.

2. «*За*» і «*проти*». Аргументи «*за*» переконують аудиторію в тому, що теза, про яку йдеться, правдива, доступна, максимально близька поглядам слухачів, відповідає здоровому глузду. Аргументи «*проти*» наводяться проти тієї чи іншої точки зору. Вони повинні, у свою чергу, переконати в тому, що теза не відповідає ознакам, виділеним для аргументів «*за*».

3. *Сильні, слабкі та неістинні*, які виокремлюють залежно від сили впливу на слухачів. *Сильні аргументи* – докази від факту, які важко заперечити (наукові аксіоми, положення законів та офіційних документів, закони природи; висновки, обґрунтовані експериментально; посилання на авторитети; свідчення очевидців; статистичні дані). *Слабкі аргументи* – це аргументи, які мають недостатню переконувальну силу, на які легко знайти заперечення (аргументи від сумніву, від авторитету, від упевненості).

Неістинні аргументи (від загрози, від обіцянки, від осудження) застосовувати взагалі небажано.

4. *Прямі та непрямі*. *Прямі аргументи* – це такі докази, із яких за логічними правилами випливає теза, додаткові побудови при цьому не використовуються. *Непрямі* аргументи встановлюють істинність тези тим, що розкривають помилковість антитези (протилежного твердження). Видами непрямих доказів є зіставлення наслідків, які виводяться з антитези, із фактами; демонстрація логічної суперечності, що міститься в антитезі; доказ через виняток.

5. *Коректні* (такі, що не порушують вимог, які склалися в певній галузі) й *некоректні* (такі, що порушують ці вимоги). Коректність аргументів визначається принципами ввічливості: максимум такту, великодушності, схвалення, скромності, згоди, симпатії. *Некоректними* є такі докази: фактичні помилки, софізми (умовиводи, які обґрунтовують абсурдні твердження), аргументи до аудиторії (апеляція до думок і почуттів слухачів); аргумент до особистості (критика недоліків опонента); аргумент до мас (намагання схвилювати широке коло людей, застосовуючи національні чи расові забобони, груповий егоїзм тощо); аргумент до людини (використання на підтримку своєї точки зору положень, висунутих супротивною стороною); аргумент до марнолюбства (виказування непомірного схвалення опоненту); аргумент до сили (погроза несприятливими наслідками); аргумент до незнання (посилання на необізнаність опонента); аргумент до жалю (збудження в іншій стороні жалю та співчуття).

Оратор повинен ретельно працювати над відбором аргументів (оптимальна їх кількість для доведення тези – три), послуговуючись *основними принципами*: а) *простоти*; б) *звичності*; в) *універсальності* (нове твердження може бути застосоване щодо багатьох явищ); г) *краси* (аргументи мають справити певне естетичне враження).

Демонстрація як логічний зв'язок між аргументом і тезою визначає спосіб аргументації.

Аргументація може бути:

1. *Низхідною і висхідною*

Низхідна аргументація ґрунтується на тому, що оратор спочатку наводить більш сильні аргументи, потім більш слабкі, а виступ закінчує емоційним проханням, звертанням чи спонуканням. Перевага цього типу аргументації полягає в тому, що вона дозволяє легше привернути і підтримати увагу аудиторії, примушує активно працювати думку на початку, а почуття в кінці виступу (оскільки перші аргументи краще запам'ятовуються). Низхідна аргументація більш ефективна в непередбачуваних, незацікавленій чи малорозвиненій аудиторії.

Висхідна аргументація передбачає, що і сила аргументів, і рівень почуттів збільшуються під кінець виступу. Вона доводить мисленнєву й емоційну напругу до кульмінації, тому краще застосовувати такий різновид аргументації щодо складної проблеми, а також у передбачуваних, зацікавленій аудиторії, яка готова вислухати оратора та зробити самостійний висновок.

2. *Однобічною і двобічною*

Однобічна аргументація передбачає, що будуть виголошуватися лише аргументи «за» або лише аргументи «проти». Вона ефективна для закріплення думки у свідомості людей, які вже мають певні погляди й установки щодо запропонованого матеріалу, а також для переконання людей малоосвічених. Але однобічна аргументація дозволяє формувати нестійкі переконання та вчить сприймати вже готові думки.

Двобічна аргументація використовує й аргументи «за», й аргументи «проти», тобто слухач має можливість зіставляти різні точки зору. Вона сприяє утворенню імунітету до маніпулювання свідомістю, підвищує опір контрпропаганді. Цей тип аргументації краще застосовувати в негативно налаштованій або добре передбачуваних аудиторії.

3. Індуктивною і дедуктивною

Індукція – це форма викладу, коли думка підводиться під яке-небудь загальне правило, а виступ будується від фактів до висновків, від конкретного до загального. Цей метод ефективний у жіночій, молодіжній та гуманітарній аудиторіях. Його перевага полягає в розвитку здатності узагальнювати факти, в ясності та доступності викладу.

Дедуктивна аргументація передбачає побудову виступу від загального посилення до фактів.

Фактори, які ослаблюють ефективність аргументації:

- 1) суперечності з інформацією, яка сприймалася раніше;
- 2) багаторазове повторення думки;
- 3) зловживання оратором іншомовними словами;
- 4) численні мовленнєві помилки;
- 5) упізнаність джерела інформації.

Загальні правила успішної аргументації:

1. Потрібно бути емоційним, оскільки схвильованість оратора темою добре впливає на слухачів, забезпечує їх увагу. При цьому краще послуговуватися фактами і прикладами, що викликають емоції, а не безпосередньо емоціями.

2. Не зловживати логічним натиском, тому що будь-яке логічне міркування є свого роду мисленнєвим примусом, мисленнєвим насильством над аудиторією.

3. Звертатися до життєво важливих для слухачів проблем і фактів.

4. Відступати від теми. Вченими встановлено: якщо увагу аудиторії дещо відволікати, то переконливість виступу оратора посилюється.

5. Застосовувати парадоксальні аргументи, але попередньо продумавши їх доцільність.

6. Викладати матеріал лаконічно, бо короткі промови краще запам'ятовуються і видаються слухачам більш змістовними.

7. Використовувати гумор, що приваблює слухачів до оратора, знімає напругу та втому.

8. Не забувати про допоміжні матеріали: визначення, порівняння, приклади, посилання на авторитети, статистичні матеріали, унаочнення.

Дотримання цих правил дасть ораторові можливість посилити вплив на аудиторію, забезпечить доступність інформації та її запам'ятовування.

Велике значення для переконання слухачів мають і способи мовленнєвого впливу:

1 *Переконування* – зміна поглядів співрозмовника за допомогою наведення логічних і емоційних аргументів, тобто певних доказів на користь якоїсь думки або проти неї.

2. *Навіювання (сугестія)* – мовленнєвий вплив на людину без аргументів, коли навіюваний сприймає чужу думку некритично, прямо запозичує її. Навіювання здійснюється завдяки тиску престижу, емоційного тиску мовця чи завдяки відповідності поглядів мовця очікуванням слухача. Ефективність його підвищується в умовах напруженої праці, після пробудження і перед сном, у новому колективі, у критичних ситуаціях, у стані емоційної напруги тощо.

Розрізняють дві основні форми навіювання: *копіювання* (свідома імітація) і *зараження* (несвідома імітація, стихійна орієнтація на дії чи думки співрозмовника).

3. *Примус* – спосіб змусити людину діяти всупереч її бажанню під загрозою несприятливих для неї наслідків. Механізм примусу може бути чисто мовленнєвим (залякування) або включати і немовленнєві елементи.

Публічна промова, звичайно, повинна базуватися переважно на переконуванні й частково – на навіюванні. Примус потрібно вилучати навіть із організації виступу. Мовленнєвий вплив здійснюється за допомогою прямих та непрямих тактик. Прямі тактики – це тактики відкритого впливу, коли мовець безпосередньо повідомляє, що він має на увазі. Вони застосовуються переважно в умовах ієрархічного спілкування

(викладач – студент, начальник – підлеглі, батьки – діти). Прямий вплив повинен здійснюватися чітко, зрозуміло, бути аргументованим, відповідати ситуації спілкування і нормам етикету. Непрямі тактики являють собою більш чи менш складні загадки, що передбачають участь слухачів у їх розгадуванні, в аналізі повідомлення, у пошуках смислу. Натяки, жарти, пом'якшені висловлювання – це приклади непрямих тактик.

Вибір тактики залежить від багатьох чинників і пов'язаний із комунікативною позицією мовця, тобто роллю, у якій він виступає. **Найбільш поширені комунікативні позиції** – це *інформатор, коментатор, співрозмовник, порадник, емоційний лідер*. Оратор повинен уникати позицій *наставника* (не бути занадто категоричним), *трибуна* (не бути занадто пафосним) і *прохача*.

Комунікативна позиція визначається темою виступу, характером аудиторії, темпераментом оратора. Слід пам'ятати про те, що тільки промови, які тривають не більше від кількох хвилин, можна проводити в одній позиції.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

2. Яка роль емоцій у промові
3. Як впливає на виклад матеріалу оратором система його моральних цінностей (аксіологія)?
4. На чому базується система логічних доказів у виступі оратора?
5. Що таке індукція та дедукція? Наведіть власні приклади.
6. Що таке доказ за аналогією?
7. Які основні закони логіки не слід порушувати оратору?
8. Які ви знаєте види логічних помилок?
10. Що таке психологічна налаштованість аудиторії?
11. Як оратор мусить враховувати бажання та сподівання людей?
12. Чому вправний оратор вміло поєднує в промові логічні та емоційні моменти?

ЛЕКЦІЯ 6 – 7. ЕЛЕМЕНТИ ХУДОЖНОСТІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ПРИЙОМИ В МОВІ ОРАТОРА

МЕТА: дати поняття художнього образу, схарактеризувати звуковий, лексичний, синтаксичний, стилістичний рівень тексту та з'ясувати основні засоби їх забезпечення.

ПЛАН

1. Поняття про художній образ
2. Звуковий рівень тексту
3. Лексичний рівень тексту
4. Синтаксичний рівень тексту
5. Стилiстичний рівень тексту

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Львів: Світ, 2001
2. Вандишев В.М. Риторика. Екскурс в історію вчень і понять / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2003.
3. Корнева Л.М. Риторика: навч.-метод. посібн. / Л.М. Корнева. – Полтава, 2005.
4. Мацько Л.І. Риторика: навч. посіб / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища шк., 2006.
5. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб / Г.М. Сагач. – К.: Райдуга, 1993.
6. Сопер П. Основы искусства речи / Поль Сопер. – М.: Прогресс-Академия, 1992.
7. Томан І. Мистецтво говорити / Іржі Томан. – К.: Політвидав України, 1996.
8. Чибісова Н.Г. Риторика / Н.Г. Чибісова, О.І. Тарасова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.

1. Поняття про художній образ

Як відомо, логіка оратора – могутній засіб переконання аудиторії. Але повноцінна психічна діяльність базується на використанні можливостей обох півкуль мозку: «логічної» і «художньої». Це значить, що без емоцій, без хвилювання годі й думати про повноцінну промову. Але хвилювання має бути не стихійним сплеском, який розбурхує і промовця, і слухачів, оратор повинен тримати свої емоції під контролем. Феофан Прокопович учив не занадто віддаватися почуттям, приборкувати будь-яке хвилювання. Навіть якщо вас щось глибоко бентежить, ви маєте донести до своїх слухачів не тільки почуття трагедії та власний розпач, але й пробудити надію на світле, щасливе розв'язання ситуації.

Для того, щоб емоції легше було приборкувати, надавати їм естетичного виразу, використовується художній образ. Це знали вже античні ритори, які щедро запозичували поетичні прийоми.

Відмінність образу від силогізму полягає в тому, що образ наче показує, малює вашу думку. Образи ґрунтуються на конкретно-чуттєвих переживаннях дійсності: *зорових, слухових чи тактильних* враженнях. Так, мистецтво живопису (живописний образ) спирається на те, що ми бачимо. Музика використовує те, що ми чуємо. Слово ж містить у собі можливості всіх видів мистецтва.

Ось поет змальовує жнива, коли над полем дзижчать серпи, перетинаючи сухі й пружні, нагріті сонцем стеблини жита:

Між межами жваво, жваво Жовте жито жнуть жєнци. (Д. Загул)

Що створює тут враження отого дзижчання? – Повтор звуку «ж» в кожному слові вірша.

А можна словом і «малювати»:

«Ідуть дощі. Холодні осінні тумани клубочаться угорі і спускають на землю мокрі коси» (М. Коцюбинський).

Ми наче бачимо в уяві своїй оті «мокрі коси», що їх спускають клуби вологого мороку нагорі – хмари, бачимо дощ немов живу істоту, породження осені.

Отож, переконати можна й шляхом логіки, й шляхом отакого малювання засобами художнього слова. Створений вами образ буде не менш переконливий, ніж будь-який умовивід. Народ здавна користувався художнім словом, навіть коли не знав грамоти: «Насупився, мов чорна хмара!» – говорилося про лихого, непривітного чоловіка, від якого чекаєш щомиті «грому й блискавки».

Нехтувати такими можливостями слова промовцеві не годиться. Отож, розглянемо шляхи створення словесного образу.

Як відомо, в мові виділяються звуки, слова, словосполучення (також речення). Образ твориться переважно на рівні звука (фоніка) та слова (художня лексика). Однак художня гра може спостерігатися й на рівні синтаксису, хоча традиційне вчення про синтаксичні фігури до поезики не відноситься.

2. Звуковий рівень тексту

Створити художній образ можливо лише звуками. Цим займається *фоніка*.

Існують такі спеціальні засоби звукового забарвлення тексту:

Асонанс (від лат. *assono* – «повторюю») – це повторення голосних, яке надає тексту милозвучності, музичності, створює враження просторовості або передає відчуття подібності до якоїсь дії.

Наприклад, повторення голосного звуку «і» («ї») створює інтонацію тужливого голосіння: «Мов батько та старший брат, ходив він біля неї, виніс і подушку з спальні, підсунув під голову і сам сів коло неї. Наче квітка біля білої лілії, завита у чорну хустку, лежала вона бліда-бліда, зтягнена у чорне плаття» (П. Мирний).

Повтор голосного «о» викликає уявлення про широкий, відкритий простір – луг, поле:

Впали роси на покоси,
Засвітилися навколо,
Там дівча ходило босе,
Білу ніжку проколало... (Д. Павличко).

Алітерація (від лат. – ad «до» + littera – «літера») – повторення приголосних звуків. Залежно від звучання кожного приголосного створюються певні враження: чи то різкість, жорстокість, навіть ворожість, чи то , навпаки, ніжність, м'якість.

Наприклад, напружене повторення звуків «с», «з», «ч» створює психологічну атмосферу дискомфорту: «У причільне вікно світе світ. Боляче він урізується в очі... а одвести очей, одірвати від того світу – вона не зможе» (П. Мирний).

Т. Шевченко в поемі «Кавказ», щоб передати негативне ставлення до російського самодержавства вдається до алітерації на «р»:

За горами гори хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі,
Споконвіку прометея там орел карає,
Що день Божий добрі ребра й серце розриває...

Алітерація на «л» створює враження ніжності, лагідності

З далекого краю
Лелеки летіли,
А в одного лелеченьки
Крилоньки зомліли... (Д. Павличко).

Часом сильне враження створюється поєднанням алітерації з асонансом.

Наприклад: Максим Рильський, щоб створити в уяві читача картину навального руху ворожої орди, тупіт коней, брязкіт зброї, поєднує алітерації на «п» – «т» – «р» й асонанс «о» – «у»:

Не один ти стрічала погрозний погром.
Знаєш тупіт і стукіт, і грюкіт Батіїв..

В основі фонетичного рівня лежить оцінювання тексту з точки зору наявності асонансів, стягнених форм прикметників, ритміки наголосів, алітерацій. Особливо важливу роль фонетичний рівень лінгвістичного аспекту відіграє в поезії. Так, окрім усіх указаних вище явищ, можливі акровірші (поезії, перші літери яких складають слово чи фразу) та вірші на одну літеру (однією й тією самою літерою може починатися як рядок, так і кожне слово).

*Так тихо тліють тіні.
Таїна труїть (Дар'я Гордійко).*

*Кому – солі до бараболі,
Кому – три снопи вітру в полі (Іван Драч).*

Такі асонанси роблять вірш цікавішим, із нелінійною, різноманітною римою. Майстром фонетичних ігор був Богдан-Ігор Антонич. Його поезії переповнені по вінця словами-асоціаціями за звуковою формою, що допомагає створювати свіжі, несподівані образи. Наприклад, вірш «Осінь»:

*Дозрівають довгі дні, як ярі яблука,
лине листя з лип,
плине воза скрип,
коло лісу колом ллється вигук зяблика.
Палиться під захід сонця неба палуба,
от отара в отаві,
сизі мряки сиваві,
в яслах яру ясний ястер ятрить яструба.
П'яне піано на піаніні трав
вітер заграв.
Спіють дні все менші, нерівні,
п'ють по півночі півні
і
ості, осокори,
рій ос
і ось
вже осінь*

Звукові ігри характерні не лише для поезії, вони зустрічаються і в прозі. Наприклад, у Юрка Іздрика:

В цій аморфній темряві ця амфорна музика. Відлік кинута як виклик.

*Були, окрім того, **повтори потвор**, а також **повтори повернень**.*

*Вона була... просто жінкою з терпкого **тіла літа**. **Літа-тіла**.*

Ніхто не уникне піску у шкарпетках – то ноги стираються в порох і пил. (Полинових могил).

Трансільванський транс.

Звуки мають не лише план вираження, а й план змісту. Показовим є уривок із вірша Т. Шевченка «У бога за дверми лежала сокира»:

*На восьме літо у неділю,
Неначе ляля в льолі білій,
Святее сонечко зійшло.*

Ляля в льолі білій нагадує заспів із колискових люлі-люлі, тому навіює позитивні емоції. Крім того, звук «і» – найприємніший, найдобріший, найм'якший в українській мові.

Водночас треба пам'ятати, що випадкові співзвуччя можуть викликати небажаний ефект. Був час, коли радянський автомобіль «Жигулі» за кордоном ніхто не купував, доки його не перейменували на «Ладу» – справа в тому, що в західних мовах словом «*жиголо*» називають чоловіка, який торгує своїм коханням.

Звуконаслідувальні елементи характерні не лише для красного письменства – журналісти, лектори у своїй роботі також їх використовують. І мета в них та сама: передати якомога точніше звуки навколишнього середовища, створювати певний настрій.

3. Лексичний рівень тексту

Основним матеріалом оратора є не звук, а слово. Словниковий запас культурної людини – багатий, гнучкий. Грамотна, чиста мова одразу створює враження освіченості, інтелігентності. Але не плутайте вираз «літературна мова» з виразом «мова художньої літератури». Перший – означає: грамотна, нормована мова ораторів, учителів, проповідників. Другий – мова письменника, якою часто творяться художні образи. Але

досвідчений оратор черпає з обох джерел. Ось чому ми розглядаємо тут суму літературних прийомів, які базуються як на літературній нормі, так і на відхиленнях від неї.

Літературна норма. Оратор як носій культури мусить спиратися перш за все на літературну мову, нормовану правилами граматики. Промова, в якій багато помилок, не тільки створює негативне враження про самого оратора, але й утруднює сприйняття самої промови, відволікає від теми.

Культура мови оратора – «це процес свідомого відбору та використання тих мовних засобів, що допоможуть лектору швидко та результативно досягнути мети в кожній конкретній ситуації публічного виступу».

Найпоширеніші мовні помилки, яких слід уникати оратору:

1) *Неправильний наголос:* гуртожИток (треба гуртОжиток), завданНЯ (треба завдАНня). Іноді від наголосу залежить і семантика (значення) слова, наприклад, кОлос – колОс, обІд – Обід.

2) *Неправильна вимова окремих звуків.* Перш за все йдеться про фізичні вади – шепелявість, гаркавість тощо, для виправлення яких існує система спеціальних вправ. Але, крім того, іноді й люди, що не мають фізичних вад, неправильно вимовляють звуки, не дотримуючись норм орфоепії. Найчастіше в цьому випадку слова вимовляються так, як вони пишуться, що не завжди правильно. Наприклад, пишемо «яєчня», але вимовляємо «яєшня».

3) *Неправильне вживання слів за семантикою (значенням).* Наприклад, у деяких українських діалектах крісло називають стілець.

4) *Невміння розрізняти окремі морфемі в слові.* Наприклад, префікси: «Він об и р а в капелюх в магазині» (не «обирав», а «вибирав»).

5) *Вживання дієслова-зв'язки «буде» (майбутній час) в контексті теперішнього часу.* Наприклад: «Шевченко буде великий український поет» (не «буде», а «є»).

б) *Вживання зв'язки «це» перед словами «який», «котрий», «коли», «де».* Наприклад: «Невстигаючий – це який має двійки» (правильно: «Невстигаючий – це той, хто має двійки»).

7) *Тавтологія – повторення однокореневих слів.* Наприклад: «Він переконливо переконав усіх у своїй правоті»; «В цьому образі автор зображує «маленьку людину».

8) *Використання плеоназмів (слів одного значення).* Наприклад: «Поет у своїх віршах зобразив дійсність, реальне життя».

9) *Слова-паразити:* ну, скажімо, зрозуміло і т.п.

10) *Невміння враховувати стилістичне (емоційне) забарвлення слова (фрази), тобто невміння включати слово (фразу) в контекст.* Більшість слів належить до нейтральної лексики (вода, море, струм, батько і т.п.), але є певні групи слів, які належать до емоційно чи стилістично забарвленої лексики, і ними потрібно користуватися дуже обережно. Наприклад: «Студенти прийшли по балакати з новим деканом».

11) *Какологія – сполучення уламків стійких словосполучень у новий, неправильний зворот.* Наприклад: «справив великий вплив» – від «мав вплив» + «справив враження».

Оратор мусить дотримуватися граматичних норм. Проте й досвід художника слова може бути для нього придатний. А майстри слова, письменники, часто неначе «граються» усілякими неправильностями й порушенням норм грамоти, аби створити яскравий образ дійсності. Так, у письменника навіть *тавтологія* та *плеоназм*, які звичайно трактуються як помилки, можуть стати виразним засобом мови; те ж саме спостерігається і у досвідченого оратора.

Оскільки основною одиницею мови є слово, то лексику з цього погляду можна поділити на два типи:

1) слова з прямим значенням (т. зв. **антологічна лексика**);

2) слова з переносним значенням (т. зв. **тропи**).

Наприклад, слово *зірка* може мати пряме значення – «небесне світило». Але у виразі «*зірка моїх очей*» ми маємо справу з тропом, поетичним образом кохання.

Основу всякого тексту становлять слова з прямим, автологічним значенням. За стилістичним забарвленням вони **нейтральні**: «Сонце світить у небі» – тут кожне слово означає лише явище, що за ним стоїть.

Здавалося б, автологічна лексика мусить завжди вкладатися в рамки літературної норми. Проте існує велика група слів, що, маючи пряме, автологічне значення, водночас виходять за межі літературної норми. Письменники охоче вживають їх, наприклад, в мові персонажів, щоб створити відповідний образ. Це – просторіччя, канцеляризми, діалектизми, жаргонізми, неологізми, архаїзми, варваризми, солецизми.

Просторіччя. Є така ненормована лексика, якою люди широко користуються: *скиглити, гамселити, ушкварити, глигати, верзти* тощо. Як правило, вживання такого слова оратором викликає сміх, гумористичний ефект. Це т.зв. просторіччя. Вони дають певний образний ефект: *глигати* – не те ж саме, що «жадібно ковтати»; це образ «живоглота», людини тваринних інстинктів. Отож, ввести 1-2 просторічних слівця можна, якщо ви до такого ефекту прагнете.

Але відвертої безграмотності намагайтеся уникати. Наприклад, вирази на зразок «*схожий до*» (замість «*подібний до*» або «*схожий на*» й т.п.) засмічують мову.

Канцеляризми. Засмічують мову також канцеляризми, що прийшли в нашу мову від часів Петра I з російських імператорських указів. Вже у XVIII ст. І. Котляревський глузував із людей, що будують свою мову на канцеляризмах, створивши образ бездушного бюрократа Возного: «*до формального определения о моей участи, открой мні, хотя в терміні, партикулярно, резолюцію, могу лі – тес-то як його, без отсрочек, волокити, проторів й убитков получитьи во вічноє і потомственное владеніє тебе – движимое і недвижимое імініє для душі моєй...*» Не треба пояснювати, яке

враження виникає у слухачів, якщо ви користуватиметеся таким убогим лексиконом.

Діалектизми – від грец. «*dialekos*» (говірка, місцева мова). Відомо, що національна мова не зводиться до літературної, грамотної мови, її творить також сума діалектів, якими користуються жителі окремих місцевостей (часом у двох селах, розташованих поряд, говорять по-різному). Наприклад: *сарана* (нещасний), *файно* (гарно) – це діалектизми з говірок Західної України. Діалектизми можуть бути й «фонетичними»: на Поліссі слова «*віл*», «*кінь*», «*дощ*» вимовляють як *вул*, *кунь*, *дорщ*.

Часом діалектизми (як і просторіччя) є дуже виразними, красивими. Якщо ви виступаєте перед носіями даного діалекту, варто показати, що ви з ним знайомі, це зміцнить довіру до вас. Але з точки зору норм літературної мови повний перехід на діалект або надмірне його вживання можуть створити враження провінціала, людини неосвіченої.

Жаргонізми – від франц. «*argot*» (жаргон) – означає мову якоїсь вузької групи (студенти, торговці, злодії тощо). Криміналізація життя в наші дні призвела до справжньої біди: засмічення мови жаргоном. Тільки й чуєш повсюди: «*Козьол!*», «*Бабки*» й т.п. Судіть самі, чи годиться інтелігентному ораторові підкреслювати, що він стоїть з тим, хто цей жаргон уживає, на одному щаблі. Це не означає, що для змалювання відповідного образу-персонажа чи середовища не можна вжити колоритного жаргонізму. Тим більше, що є жаргон студентів, лікарів тощо – тобто цілком пристойних груп людей. Але оратор, якщо він не хоче підкреслити свою приналежність саме до такої групи, мусить уникати жаргонізмів.

Вульгаризми – від лат. «*vulgaris*» (простий, низький). Це, як правило, лайливі слова. З їх допомогою теж можна створити яскраві образи: *брехуха!* *пащекуха!* *сука!* Не треба довго думати й над тим, якими фарбами буде змальовано одночасно й ваш образ, ваш культурний рівень.

Неологізми – від грец. «*neos*» (новий) + «*logos*» (слово). Слова-неологізми – це нові слова, що створюються самим автором, якому іноді

хочеться вжити таке слівце, якого ще не було. Правом творення нових слів користуються звичайно письменники. В. Антоненко-Давидович якось ужив замість звичайного слова «щупальце» ним самим винайдене слово *мацок* (від «мацати»). Образ виникає живий та виразний, але судіть самі, що вийде, якщо послідовно замінити всі знайомі слова неологізмами. Вас перестануть розуміти.

Архаїзми – від грец. «archaios»(стародавній). Це застарілі слова (*кирея*, *жупан* – одяг; *мортира* – стародавня гармата; *пернач* – знак полковницької влади в запорізькому війську). Вживання їх допомагає змалювати давню епоху. Наприклад, проповіднику важливо вміти користуватися біблійними архаїзмами, що відбивають реалії давнього життя у Святій Землі: *хитон* – одяг; *динарій*, *лепта* – гроші; *Синедрион* – Рада Єрусалимського Храму. Але зловживати цим жанром лексики не радимо.

Варваризми – від грец. чужоземець. Греки колись зневажливо називали «варварами» (бороданями) інші народи. Звідси й «варваризм» – слово, запозичене з чужої мови. Таке слово здатне одразу «намалювати» образ чужої, далекої дійсності.

У нашій мові сьогодні в основному це церковнослов'янізми (зі старої церковної мови, давньоболгарської за походженням, яку з Балкан нам принесли св. Кирило й Мефодій та їхні учні): *отче*, *долги*, *суций* та ін. У російській мові після відомої реформи М. Ломоносова церковнослов'янська лексика склала разом з корінними російськими словами урочистий стиль («Восстань, пророк, й виждь, й внемли, Исполнись волею Моей...», О. Пушкін). У нас існує тенденція повністю переходити на живу сучасну українську мову. Проте в обмеженій кількості слов'янізми сприяють неповторній окрасі мови (особливо церковної). Інша справа – русизми. Засміченість запозиченнями з російської мови – наслідок трьохсотлітньої русифікації України.

Солецизми – від назви м. Сол, грецької колонії в Малій Азії, де грецька мова була засмічена. Солецизми – це свідоме вживання граматично

неправильних форм з метою створення певного образу. Наприклад: «*Вона стара собака* – зуби з'їла на цій справі». Тут іронія полягає в тому, що слово «собака» (чоловічого роду) спеціально віднесено до жінки, при зовнішній нейтральності використання прислів'я.

Всі ці групи лексики – досить сильні засоби створення образу, тому не варто зловживати ними в промові. Слід пам'ятати, що значення слова не змінюється (*мушкет* є «*мушкет*», старовинна вогнепальна зброя, а не, скажімо, «*автомат*»). Тобто це антологічна лексика.

Часто слова використовуються в переносному значенні, звідси вираз «металогічна лексика» або тропи.

Троп – від грец. «*tropos*» (зворот) – вживання слова чи виразу в переносному, образному значенні. Виникнення тропів, очевидно, збігається зі становленням людської мови як такої, коли первісна людина ще не відокремлювала себе від довкілля, намагаючись досягнути взаємозв'язок речей у світі. Троп саме і встановлює ці зв'язки, знаходячи аналогії, порівняння. Наприклад, **залізна брама** – брама, зроблена з заліза (у прямому значенні). Якщо ж ми кажемо «*залізний характер*», то це вже переносне значення. В основі переносу – якості металу.

Троп є обов'язковим елементом поетичної мови і нерідко – красномовства, його можна назвати формою художнього мислення.

Тропи поділяють звичайно на два розряди: прості (епітет та порівняння) і складні (всі інші).

Порівняння. Це – зіставлення одного предмета з іншим на основі їх спільної ознаки; своєрідний живопис словом, спрямований на те, щоб розбудити уяву слухача (читача): «*Зорі – то людській душі*» (П. Куліш).

Я втомлена, як квіти восени, котрі вже часом хочуть залишитись лише в далекій пам'яті дощів... (Л. Костенко)

Порівняння відіграють дуже важливу роль при описах, вони допомагають уявити об'єкт розмови.

Епітет – від грец. додаток. Епітет образно визначає річ, людину чи дію, підкреслюючи найбільш характерну чи вражаючу якість. «*Чи слід молодиці світити грішним волоссям проти Божого сонця?*» (І. Нечуй-Левицький).

З видів епітета можна виділити оксюморон – з'єднання нез'єднанного. Наприклад, **гарячий** лід, **холодне** серце, **блакитна** кров і т.п.

Метафора – від грец. перенесення – перенесення значення (ознаки) слова за принципом подібності на інше. Наприклад: *чаша терпіння, печать мовчання, у чужу душу не влізеш, випити зірку чашу* та ін. Метафори охоче використовують поети:

Жоржини на чорнобильській дорозі

вже другий рік як *струшують біду.*

(Л. Костенко)

Метафору можна назвати «головним» тропом. У «Поетиці» Аристотеля підкреслюється важливість опанування метафор і зазначається, що вміння складати гарні метафори – ознака справжнього таланту.

Метафора за своєю суттю є скороченим порівнянням, в якому пропущено сам об'єкт порівняння. Наприклад: *звістка летить*. Можна «розшифрувати» цю метафору так: *птахи летять; звістка летить, мов птах; звістка летить*.

Уособлення. Надання неживим речам або природним явищам людських рис: *лисичка-сестричка, вовчик-братик, дядько-ведмідь* й т.п. Уособлення дуже характерне для фольклору з його міфопоетичною свідомістю, використовується також літераторами: «*А ліс шумить, стогне...*» (О. Кобилянська). Цей прийом оратор може використати, наприклад, коли йдеться про збереження рідної природи.

Персоніфікація – Дуже близький до уособлення прийом, тільки тут абстрактне явище набуває рис живої особи. Цей прийом характерний для старовинної риторичної літератури: «*Туга зійшла* по Руській Землі»

(«Слово о полку Ігоревім»); проте, його охоче використовують письменники: «*Як кого **Блуд візьме, то най буде яке мале, задурить чоловіка***» (О.Кобилянська).

Алегорія – від грец. іносказання. Алегорія – зображення абстрактного поняття чи явища через конкретний образ. Алегорія однозначна (на відміну від символу), вона схожа на емблему. Наприклад: відома всім алегорія кохання – *серце*; алегоричне зображення зміни війни на мир – «І перероблять *мечі* свої на *лемехи*, а *списи* свої на *серпи*» (Іс. 2-4). Часто алегорії приходять з літератури: *Тартюф* – алегорія лицемірства, *Дон Кіхот* – алегорія лицарства і т.п.

Символ – від грец. умовний знак. Символ – це багатозначна метафора. Головною відмінністю символу від алегорії є те, що кожна людина може розшифрувати символ по-своєму, він – багатозначний. Деякі символи широко використовуються в нашій повсякденній мові (наприклад, *зоряне небо* сприймається як символ духовної висоти). Символи полюбляє церковна словесність: в «Євангелії від св. Івана» Ісус Христос називає себе *Виноградиною*, Батька свого – *Виноградарем*, а символом Його учнів є галуззя.

Метонімія – від грец. перейменування – перенос назви з одного предмета на інший на підставі суміжності значень. Наприклад: *порцеляна* (як матеріал, з якого зроблено посуд, так і сам посуд); *тарілка борщу* (як сам посуд для їжі, так і міра їжі); *читати Франка* (як сам автор, так і його твори); *у нього шлунок* (як орган тіла, так і хвороба цього органу) та ін. Деякі види метонімії настільки поширені, що визначаються окремо, наприклад, синекдоха.

Синекдоха – від грец. співвідношення. Це – різновид метонімії, перенесення значення з одного слова на інше на основі кількісних відношень: частина замість цілого, ціле замість частини, одинина замість множини, множина замість однини. Наприклад: *перемовитися словом; він*

має світлу голову; я стою за червоною блузкою, студент тепер вже зовсім не той.

Гіпербола – від грец. перебільшування – художнє перебільшення, укрупнення: «*Мало який птах долетить до середини Дніпра*» (М. Гоголь). Гіперболи часто вживаються в політичній полеміці та пропаганді тощо.

Літота – від грец. простота – художнє зменшування. Наприклад: ***Від Ніжина до Києва рукою подати.***

Літота – протилежний до гіперболи троп, але вони дуже тісно пов'язані, тому можна сказати, що літота – теж гіпербола (перебільшення певної ознаки).

Перифраз – від грец. біля, навколо + кажу – описовий зворот мовлення, що вживається для того, аби надати реченню більшої виразності, уникнути повторення (пор. з синонімом). Наприклад: ***Мав вилупитися чорт, та півні заспівали – вродився чоловік. Так тобі й риє, так тобі й крутить, мов той рогатий анциболот у чорторії*** (Б. Грінченко). Типовий перифраз: ***Автор книги Еклезіястової***, себто Соломон Премудрий, цар-проповідник.

Евфемізм – від грец. добре + слово – заміна табуйованих (священних, стилістично неприйнятних для якоїсь групи або ж просто непристойних) слів описовими синонімічними словами (зворотами).

В основі явища евфемізму лежать:

- глибоко архаїчні пережитки мовних «табу» (заборон вимовляти прями найменування таких небезпечних предметів і явищ, як, наприклад, богів, хвороб або мертвих, оскільки акт назви, згідно з дологічним мисленням первісної людини, може викликати саме явище) – такі евфемізми типу: «нечистий» замість «чорт», «покійний», «небіжчик» замість «мертвий»;

- чинники соціальної діалектології (евфемізми зумовлені соціальними, моральними та етичними нормами поведінки, так звані етичні й моральні

евфемізми, наприклад, «повненький», «ширококостий», «пишний», «з надлишковою вагою» замість «товстий», «грубий»).

Амфіболія – від грец. двозначність – троп, в якому спостерігається гра непрянозначенням слова. Наприклад: *Засць в тролейбусі* (про кого йдеться – про лісового звіра в незвичній ситуації чи про безбілетника?). Амфіболія здатна різко мобілізувати інтерес аудиторії.

Не всі мовні явища, що описуються в словниках літературознавчих термінів, відносяться до сфери художнього образу. Часом це гра словом на рівні синтаксису, комбінації слів, які народилися переважно не як образне переживання дійсності, а як чиста «гра словом»; їх батьківщина – не поетика, а риторика. Те, що дані явища більше притаманні віршовим формам, не означає, що вони за природою своєю художні – весь фольклор і старовинна література написані віршами, але часто не ставлять художніх завдань (наприклад, філософська поема Лукреція «Про природу речей»). Але ритор з давна використовує ці явища, що тепер вже характерні як для художнього, так і суто риторичного тексту.

4. Синтаксичний рівень тексту

Синтаксис – один з найважливіших рівнів мовлення, тому що саме він виражає структуру авторського мислення. Синтаксис підкреслює, акцентує увагу на певних важливих моментах, що усталилися в кожній національній мові протягом століть, їх називають *фігурами* (від лат. – позиція в танку).

Полісендитон – від грец. багатосполучниковість. Цей прийом часто використовується в Біблії: «*І розкрився Храм Божий на небі, – і Ковчег Заповіту Його в Його храмі з'явився. І зчинилися блискавки, і гуркіт, і громи, і землетрус, і великий град...*» (Об. 11:19), Він надає стилю урочистості та значущості.

Асиндетон – від грец. безсполучниковість. Може передавати статичність зображуваного явища, описуючи його з різних боків або його внутрішню динаміку. Наприклад: *Прийшов, побачив, переміг.*

Зевгма – від грец. зв'язок – підпорядкування слів, словосполучень одному узагальнюючому слову (пор. з однорідними членами речення). Наприклад: *Так як не загинув ні на війні, ні від звіря, ні від води, ні з коня падаючи, так і з вас ніхто не може скалічитись чи забитись, коли не буде Божого повеління* («Пвчання князя Володимира Мономаха дітям»).

Синтаксичний паралелізм. Повторення однакової структури речень. Наприклад: *Учення – світ, а невчення – тьма* (присл.), «**Що снилося, то снилося! А що я кажу, то вже кажу!**» (О. Кобилянська). Або:

*Хто віночка пойме,
Той дівоньку возьме.
Хто вінка дістане,
То той моїм стане*

(Купальська пісня)

Хіазм – від грец. зворотний – порядок слів, при якому спостерігається синтаксичне «перехрещення» на зразок літери Х. Класичний приклад хіазму: «*Одні живуть, аби їсти, інші їдять, аби жити*».

Симплока – від грец. сплетіння – збіг у паралельних структурах початку, кінця або середини. Наприклад: *Хто вимагав допиту рабів? Анній! Хто їх представляв? Анній* (Цицерон). **Може** на тебе хто недобрим оком глянув? **Може** тебе такий вітер обвіяв? (М. Вовчок).

5. Стилiстичний рiвень тексту

Риторичні вигуки. Для ораторської мови характерні риторичні вигуки, які являють собою гасла в чистому вигляді. Наприклад: ***Бережіть рідну природу! Шануйте своїх батьків!***

Риторичні звертання. Риторичні звертання виражають емоційне ставлення оратора до об'єкта його промови, причому оратори звертаються часто не тільки до людей, але й до неживих предметів або абстрактних понять: ***Тобі, о Вітчизно, наші душі й наші серця!*** До риторичних звертань можна віднести й етикетні формули: ***Пані та панове!*** та ін.

Риторичні питання. Питання, відповідь на які вже закладено в самому питанні, або відповідь не потрібна, вони передають роздуми автора. Наприклад: *Хіба ревуть воли, як ясла повні?* (П. Мирний); *Чи насправді сміється той, хто сміється останнім?* Риторичне питання може завершувати опис якоїсь ситуації чи, навпаки, передувати цьому опису.

Антитеза – від грец. протиставлення. Це протиставлення антагоністичних (чи ситуаційно антагоністичних) явищ. Наприклад: *Ні Богові свічка, ні чортові кочерга. Перемелеться лихо – добро буде.* **Питання життя або смерті** (присл.). *Біси на зло посилаємі бивають, а Ангели на благоє* (Іпатієв літопис 1015 р.).

Іронія – від грец. прихована насмішка. Фігура, за допомогою якої авторові легко натякнути на своє ставлення до об'єкта, дати зрозуміти аудиторії, що він критично ставиться до зображуваної ним людини чи явища, хоча прямо цього не висловлює. Наприклад:

*Колись були Орфеї, а тепер корифеї.
А як же він став корифеєм, як не був Орфеєм?
Сам Орфей не був корифей.
Він навіть не бував у Спілці.
(Л. Костенко)*

Іронія є невід'ємною складовою частиною гумору та сатири: зображення людей, подій та явищ у карикатурному вигляді; гумор базується на м'якій і доброзичливій іронії, а сатира – на гострому неприйнятті об'єкта зображення.

Каламбур – від франц. гра слів – це гра омонімією слова, яка має відтінок комізму. Наприклад: *Останній зовсім не обов'язково буде останнім.* Проте каламбури більш властиві для побутового, ніж для інших видів красномовства.

Парадокс – від грец. дивний, неочікуваний. Парадокс – це неочікуване судження, висновок, що різко розходиться з загальноприйнятою думкою чи з логікою попереднього тексту. Одним з найвідоміших є парадокс Сократа: *Я знаю, що я нічого не знаю.*

Епістрофа – від грец. обертання, поворот назад – риторична фігура, що складається з повторення одного і того ж слова чи звороту. Наприклад: *Тільки з тобою я не сама, тільки з тобою я не на чужині. Тільки ти вмієш рятувати мене від самої себе* (Л. Українка). *Якби ви були завернулися, лелічко, то було б можна його врятувати!* – кликнув із несказаним жалем. – *Якби ви були завернулися!* (О. Кобилянська).

Діафора – від грец. розрізняти – це різновид повтору: повторюються слово чи вираз, які щойно прозвучали, але вони набувають більш експресивного звучання. Наприклад: *Нам обіцяли, що ціни підвищуються тимчасово. Тимчасово* – означає назавжди.

Анафора – від грец. винесення вгору – лексико-синтаксичне повторення слів чи словосполучень на початку прозаїчних речень (у віршах відповідно – рядків). Наприклад: *Голос Господній із силою, голос Господній з величністю. Голос Господній ламає кедрини, голос Господній трощить кедрини, кедрини ливанські*" (Іс. 29:4,5). Пор.:

*Такої дивної отрути
я ще ніколи не пила.
Такої чистої печалі,
такої спраглої жаги,
такого зойку у мовчанні,
такого сяйва навкруги.*

(Л. Костенко)

Епіфора – від грец. після + той, що несе – зворотний анафорі прийом, повторення тих самих слів (словосполучень) у кінці речень (у віршах – наприкінці віршових рядків або строф). Наприклад: *Теплота нашого серця – тобі, Тарасе! Щира синівська любов наша – тобі, Тарасе!*

Анадиплозис (стикування) – від грец. подвоєний – лексико-синтаксичне повторення слова (словосполучення) в кінці рядка (речення), яке ніби «підхоплюється» на початку наступного речення. Наприклад: *Засоби масової інформації одноставно твердять про розбудову України. Розбудова України – це наша спільна справа!*

Інверсія – від лат. перестановка – незвичний, нехарактерний для даної національної мови порядок розташування слів. Використовується з метою привернути увагу слухача. Наприклад: *Пити за перемогу не годиться завчасно, то прикмета погана* (Н. Рибак).

Обрив. Перервана мова: коли йдеться про щось одне, а потім переводиться на інше (часто виражається крапками). Наприклад: *І пригадалося йому рідне село під стріхами... потім багатопверхові будинки над зеленим яром... Околиця міста, куди він перебрався жити.*

Апосіопеза (замовчування) — від грец. той, що замовчав – обрив, що містить в собі щось невимовне, підтекст. Мова переривається тому, що потрібно щось «сховати» чи імітувати таємницю. Так, у детективі до останніх сторінок приховується ім'я злочинця. Цей прийом може використовуватись, коли оратор хоче показати, що в нього наче перехоплює подих від чогось незвичайно болісного, радісного і т.п. Наприклад: *Тут би тільки жити..., а вони візьми та умри* (П. Мирний). *Я б сказав вам усю правду, але...*

Еліпс – від грец. вада, дефект – пропуск слова, яке легко відтворити, воно ніби «підказується» контекстом (пор. з неповними реченнями). *Як захрестити себе й навкруги, то [тоді] чорт не приступить* (М. Вовчок). На письмі еліпс найчастіше позначається тире. Наприклад: *Собаки щоночі вили – [тому що] вмирущого чули* (П. Мирний).

Паралепсис – від грец. пропуск – фігура, яка утворюється, коли оратор повідомляє саме про те, що начебто намагався приховати. Ця фігура часто використовується для комічного ефекту або для нищівного сарказму. Наприклад, у популярному анекдоті, в якому грають в карти ведмідь, лисиця та заєць, і лисиця, звісно, хитрує, розлючений ведмідь попереджує: *«А хитруна будемо бити по морді, по нахабній рудій морді!»*. Пор. також: *Я вже мовчу про те, що ви пияк і розпусник чи Як би то не дати зрозуміти, що наш шановний керівник абсолютно некомпетентний у цій справі.*

Алюзія – під лат. натяк – натяк на якийсь відомий факт. Наприклад: *нитка Аріадни, Танталові муки* і т.п. Звичайно алюзія є ознакою ерудиції оратора й спрямовує промову в річище високого стилю. Але слід пам'ятати, що оратор тут звертається до аудиторії, яка належить до одного з ним рівня, має спільний культурний код. Зловживання алюзіями здатне затьмарити зміст. Алюзія може стати й засобом іронічного змалювання явища, пародії, іронії: *Моєю ниткою Аріадни на сьогоднішньому іспиті був конспект лекцій, захований під сорочкою.*

Ремінісценція – від лат. спогад. Це – відгомін вже добре відомого тексту, який усі пам'ятають. Наприклад: *От і згадали ми Івана Оверковича незлим, тихим словом.* Ремінісценція звичайно виступає як ознака високого стилю, але, як бачимо з наведеного прикладу, може виступати і як іронічний прийом.

Аномінація – від лат. перейменування – створення нового слова на основі двох інших, відомих слів. Найчастіше ця фігура використовується для сатиричного ефекту. Наприклад: *перукарня + перекурити = перекурня; ухватити + приватизація = прихватизація.*

Градація – від лат. поступовість – стилістичний прийом, що дає змогу відтворити вчинки, думки, почуття або події в розвитку.

Види градації. Клімакс – розташування слів за семантикою зростання, накопичення: *Він боявся сили деякого зілля, яке, замовлене лихими словами й підкинене під яку річ або під тварину або й вулій, могло довести до великого нещастя, а не раз до смерті* (О. Кобилянська), *Така поведінка не тільки негарна, вона непорядна, навіть неприпустима.*

Антиклімакс – розташування слів за семантикою послаблення, або й навіть втрати ознаки: *Ми не маємо права знищувати природу, навіть шкодити їй, ані на кузьку оту малу наступити, ані листочка зеленого зірвати.*

Усі подані вище тропи та фігури в основному базуються на прагненні оратора чітко і ясно передати думку та емоцію. Проте в останні роки

поширюється практика використання ірраціонально-алогічних, неправильних з погляду логіки й навіть граматики структур. Це, безперечно, – вплив живої розмовної мови, а інколи навіть хизування своєю невченістю. Явище зовсім не нове – уже старовинні риторики подають подібні випадки. Цікаво також, що ці конструкції знаходять сьогодні певного роду обґрунтування, узаконюються як ораторська норма.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що ви знаєте про художньо-словесний образ? Пригадайте, чим різняться риторика та поетика.
2. Що таке фоніка? Чим вона відрізняється від фонетики?
3. Чи можна створити художній образ підбором звуків? Що таке алітерація та асонанс?
4. Чому саме словесний (лексичний) рівень мови є основним у створенні художнього образу?
5. Що таке літературна норма та культура мови оратора? Які найпоширеніші мовні помилки ви знаєте?
6. Розкрийте поняття «автологічна лексика». Чим вона відрізняється від тропа? На які розряди поділяється?
7. Що таке слова з нейтральним стилістичним забарвленням? Яке місце займають вони в ораторській мові?
8. Які слова в групі «автологічна лексика» не є нейтральними за стилістичним забарвленням (слова з підвищеною експресивністю)? Назвіть їх розряди.
9. Дайте визначення тропа. Які розряди простих та складних тропів вам відомі? Наведіть приклади.
10. Дайте визначення фігури (синтаксичний рівень тексту). В чому полягає диференціація між синтаксичними та стилістичними фігурами?
11. Назвіть розряди синтаксичних фігур. Наведіть власні приклади.
12. Назвіть розряди стилістичних фігур. Наведіть власні приклади.

ЛЕКЦІЯ 8 – 9. ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ ОРАТОРА.

СКЛАДНИКИ ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ

МЕТА: розкрити поняття техніки мовлення, з'ясувати та характеризувати її складники. Виховувати у студентів потребу розвивати культуру мовлення.

ПЛАН

1. Дихання. Види дихання.
2. Голос. Властивості голосу.
3. Дикція, орфоепія. Причини порушення орфоепічних норм у мовленні.
4. Інтонація як мовне явище, її сутність і значення.
5. Фразовий наголос. Види фразових наголосів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко-Давидович Б.Д. Як ми говоримо / Б.Д. Антоненко-Давидович. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 1994.
2. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення / Н.Д. Бабич. – Львів: Світ, 1990.
3. Кравцова І. А. Основи культури і техніки мовлення: [навчальний посібник] / І. А. Кравцова, Л. Р. Шпачук. – Кривий Ріг: КП ДВНЗ «КНУ», 2013.
4. Коваль А.П. Культура ділового мовлення / А.П. Коваль. – К.: Вища школа, 1982.
5. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика / М.І. Пентилюк. – К.: Вежа, 1994.
6. Сербенська О.А. Культура усного мовлення / О.А. Сербенська. – К.: Центр навчальної літератури, 2004.

1. Дихання. Види дихання

Мовленнєва культура особистості передбачає обов'язкове досягнення людиною належної техніки мовлення.

Техніка мовлення – це сукупність прийомів фонаційного дихання, мовленнєвого голосу й дикції, доведених до ступеня автоматизованих навичок, що дає змогу людині з максимальною ефективністю здійснювати мовленнєвий вплив.

Техніка мовлення складається з таких елементів:

- дихання – фізіологічні основи мовлення;
- голосу – головного інструменту мовця;
- дикції – чіткого вимовляння звуків, слів, виразів;
- орфоєпії – правильної літературної вимови.

Володіти технікою мовлення – означає володіти тісно пов'язаними між собою елементами: голосом, фонаційним диханням і дикцією, дотримуючись норм орфоєпії.

Основою техніки мовлення є правильна постановка дихання.

Дихання – це основа звукоутворення. Органи дихання – це легені і вся система м'язів, що забезпечує їхню роботу. Від правильного дихання залежить сила та рівномірність звучання мовлення, а також зміст і краса мовлення взагалі.

Дихання, пов'язане з мовленням, називається мовленнєвим, фонаційним або звуковим, і його можна тренувати, раціонально використовуючи у процесі мовлення. Цей процес керований.

Звичайний природний, некерований процес дихання складається з трьох актів, які ритмічно повторюються: вдихання, видихання і паузи (стану спокою, відпочинку м'язів). Звичайне природне дихання не потребує свідомої уваги, бо відбувається поза мовленням. Тому вдих і видих його плавні, спокійні і майже однакові за тривалістю: зразу після вдиху йде пасивне й мимовільне видихання, а після нього – невеличка пауза і знову вдих і т. д.

У керованого дихання процес зовсім інший. Вдихання, видихання і паузи підпорядковані волі читця. Логічні й емоційні сторони мовлення потребують від мовця певної організації цього процесу: швидкого вдихання і повільного видихання, вміння керувати витратою повітря.

Залежно від того, які саме м'язи беруть участь у роботі дихального апарату, розрізняють чотири типи дихання: *ключичний, грудний, діафрагматичний, комбінований*.

Ключичний – це такий тип дихання, коли повітрям наповнюється лише верхня частина легень. У цьому випадку дихати доводиться частіше, ніж необхідно, оскільки в легені надходить мала кількість повітря. Цей тип можна розрізнити за такими ознаками: при вдиханні підіймаються вгору плечі, лопатки і ключиці.

Грудний – це такий тип дихання, коли повітрям наповнюється лише середня частина легень. На відміну від першого при такому диханні в легені надходить значно більша кількість повітря, проте ще недостатня, щоб заповнити і верхню, і нижню частини. Тому цей тип дихання також вважається неправильним, його ознаки: грудна клітка розширюється, а живіт втягується.

Діафрагматичний – це такий тип дихання, за яким повітрям наповнюється переважно нижня частина легень. Таке дихання значно краще, ніж ключичне чи грудне, проте також неправильне, бо верхня й середня частини легень залишаються пасивними. Ознаки такого дихання: під час вдихання віддувається живіт, бо діафрагма інтенсивно скорочується, осідає і тисне на черевну порожнину.

Комбіноване дихання має найбільші переваги, бо найповніше насичує повітрям усі ділянки легень.

Даний розподіл дихання на типи слід вважати відносним, схематичним, оскільки характер дихання кожної людини змінюється залежно від зовнішніх обставин та її внутрішнього стану. Проте можна зустріти людей,

у яких переважає один із неправильних типів дихання. У такому разі слід перебудувати тип дихання, зробити його правильним, комбінованим.

Ознаки правильного фонаційного дихання:

- глибоке;
- в міру часте;
- підпорядковане волі виконавця;
- непомітне.

Підкорити процес дихання своїй волі – це значить звести діяльність дихального апарату до автоматизму, досягти такої роботи органів дихання, коли вони працюють безперервно й легко, непомітно як для виконавця, так і для стороннього. Для цього треба осмислити систему роботи дихальних органів і в разі необхідності перебудувати її або поліпшити діяльність тренувальними вправами.

У процесі дихання активну участь беруть: носоглотка, бронхи, легені, грудна клітка, діафрагма. Щоб їх робота була правильною, вони повинні бути фізично здоровими, розвинутими. Отже, не слід пропонувати промовляти для аудиторії людині, котра в даний момент погано себе почуває (це насамперед стосується учителя, лектора, студента, який повинен виконати завдання з виразного читання).

Звичайно, дихання формується з часом, ростом людини, адже якість його (глибина, тривалість тощо) залежить і від віку мовця.

Кращим – найповнішим і правильним – вважається змішаний тип дихання: реберно-діафрагмовий, тобто, коли в процесі дихання рухаються і ребра, і діафрагма. Переконатися в цьому можна так: покладемо праву руку на діафрагму, а ліву – на лівий бік грудної клітки; набравши повітря через ніс, злегка затримавши його, промовимо фразу (і видихуючи повітря під час промовляння її через рот) – ми повинні відчувати рух ребер і діафрагми.

Умови правильного дихання такі:

1. Вдихати повітря через ніс слід вільно, безшумно.

2. Починати говорити можна тоді, коли в легені взято незначний надлишок повітря, необхідного для виголошення структурно-логічної частини тексту: це позбавить від «позачергового» вдиху, який порушує плавність і ритм мовлення, спричинює уривчастість, поверховість дихання.

3. Не допускати, щоб повітря було витрачене повністю (тобто не допускати повного звільнення легенів від повітря) – це призведе до аритмії, фальцетів та ін. Витрачати повітря слід економно й рівномірно.

Слід скористатися кожною природною зупинкою в мовленні для дозбирування запасу повітря в легені. (Дозбирування повітря під час природних зупинок здійснюється так званим нижнім диханням: рухається діафрагма, а верхня частина грудної клітки й ребра підняті й нерухомі).

Поповнювати запас треба своєчасно і непомітно.

4. Пам'ятати, що від глибини вдиху залежить сила видиху, отже – сила звучання голосу.

5. Вдихати і видихати слід безшумно, непомітно для слухача, адже якісний звук утворюється спокійним струменем повітря, що виходить під час рівномірного вдиху і видиху (тут не йдеться про афективне мовлення).

Таким чином, умови, за яких дихання під час мовлення буде правильним, можуть бути реалізовані систематичним тренуванням. Окрім тренування, необхідно **дотримуватися і деяких гігієнічних правил:**

1) не слід читати вголос чи промовляти у непровітреному, душному, з надто сухим повітрям приміщенні;

2) дихання залежить і від розміру приміщення, його акустики: сила звука залежить від якості дихання, яка зумовлена активною роботою реберних, діафрагмових і голосових м'язів;

3) оскільки надлишок повітря утруднює утворення звука, не слід набирати в легені надто багато повітря;

4) поза повинна бути вільна (рівно сидіти, краще – стояти), грудна клітка не стиснута, голова піднята);

5) не можна надмірно підсилювати голос – напружувати голосові зв'язки, бо це вимагатиме напруження і від дихального апарату, що призведе до розладу всього апарату мовлення;

б) не слід без належної паузи переходити від афективного до врівноваженого мовлення – у стані афекту дихання не може бути правильним.

Правильного дихання, яке необхідне для виразного мовлення – власного чи авторського тексту, – можна навчитися. Звичайно, це досягається не тільки індивідуальним тренуванням, а й увагою до кращих зразків мовлення. Оскільки кожна людина для когось у певний час буває прикладом (зразком), вона повинна говорити добре, виразно.

2. Голос. Властивості голосу

Голос – сукупність різних щодо висоти, сили і тембру звуків, які видає людина за допомогою голосового апарату.

Голос – це дієвий компонент звукового мовлення. Вдихаючи і видихаючи повітря у процесі говоріння, людина змушує голосові зв'язки змикатися і розмикатися. Внаслідок цього з'являється голос. Таким чином, він стимулюється інтелектом мовця, його емоціями (бажанням говорити), волею. Це – результат складної фізіологічної і психічної діяльності людського організму. Сам голос – слабкий. Щоб він зазвучав, необхідне посилення звуків голосу. Воно здійснюється резонаторами (посилювачами): грудною кліткою, піднебінням, зубами, носовою порожниною, кістками обличчя, лобними пазухами, тобто є верхній резонатор (ротова порожнина, ніс) і нижній, грудний резонатор (дихальне горло, бронхи, легені). Отже, звучання голосу, його сила залежить від побудови резонаторів, від того, в якому вони стані і чи правильно спрямовуються звуки голосу в резонатори.

Традиційно вважалося, що робота голосових зв'язок проходить пасивно, під впливом повітряного дихального струменя, подібно коливанню

язичків на баяні. Але дослідження французького вченого Р. Юссона довели, що голосові зв'язки людини під впливом потоку повітря коливаються не пасивно, а, як і всі м'язи тіла, активно скорочуються під впливом ритмічних імпульсів, що проходять по нервах із центрів головного мозку зі звуковою частотою.

Ця теорія голосоутворення свідчить про те, що розвиток голосу повинен проходити під контролем свідомості, а не автоматично. Голос є одним із найважливіших комунікативних засобів, оскільки він забезпечує інтонацію і тональну характеристику висловлення.

Основні властивості голосу:

Сила голосу – це результат мускульного напруження голосотворчого апарату. Сила голосу регулюється довільно. Вона залежить від напруження мовленнєвого апарату і від сили видиху повітря. Поняття «сила голосу» часто плутають із гучністю (голосистістю, крикливістю). Сила голосу збільшується завдяки збільшенню напруження повітряного потоку, що йде з легень. Посилення гучності відбувається завдяки резонаторам, без яких людський голос взагалі звучав би ледве чутно.

Розмовляючи з ким-небудь пошепки, можна також відчутти силу голосу, починаючи переконувати співрозмовника і автоматично підсилюючи голос, хоч він і позбавлений гучності. Сила голосу, сила мовленнєвого звучання ґрунтується на силі вольових і почуттєвих імпульсів: обумовлюється силою волі, силою характеру, силою бажання і силою почуттів.

Діапазон (об'єм) голосу – це межа людського голосу від найнижчих до найвищих тонів звучання, тобто кількість доступних для відтворення нот. Чим багатший обсяг (діапазон) голосу, тим легше відтворювати різні відтінки душевних переживань. Діапазон змінюється як із віком, так і у процесі тренування. Чим ширший діапазон голосу, тим цікавіші інтонаційні варіанти читання і мовлення. Широти діапазону вимагає, як відомо, не лише художня, а й звичайна логічна виразність.

Висота голосу – це якомога повніше використання діапазону голосу, доступне розширення звукових можливостей. Вона залежить від частоти коливання голосових зв'язок. Ця властивість голосу відіграє суттєву роль у роботі оратора, оскільки кожен текст має свою висоту звучання, що обов'язково слід враховувати під час підготовки до виступу.

Тембр голосу – це природне звукове забарвлення голосу. Тембр залежить від анатомічної будови мовленнєвого апарату, що створює індивідуальні тембри голосів, помітно відмінні між собою. Тембр надає різного забарвлення звукам однієї і тієї ж висоти. Завдяки цьому розрізняють голоси різних людей, як, скажімо, відрізняють звуки скрипки від звуків рояля.

Чистота голосу (милозвучність) – це відсутність у нього таких вад, як придих (аспірація), хрипота, сиплість і гугнявість, тобто чистота і свіжість тембру, вроджена краса звуків.

Звучність (дзвінкість) – це властивість голосу, який звучить гучно і чітко. Цьому сприяє робота резонаторів і мовленнєвого апарату. Така властивість обов'язкова у процесі читання емоційно напруженого тексту, коли не стільки потрібна сила голосу, скільки його гучне звучання, тобто невимушена, вільна звучність, на противагу крикливості або напруженій звучності.

Темп (тривалість) – збереження позитивних властивостей голосу в різноманітних формах використання його під час мовлення (темп повільний – середній – швидкий і їх відтінки), тобто здатність людини довго, не втомлюючись, говорити повними, чистими звуками. Це швидкість читання і мовлення.

Злетність голосу – здатність голосу зберігати свою звучність у великому приміщенні, коли мовець не напружується, щоб подолати голосом значну відстань; здатність голосу виділятися на фоні інших звуків; це здатність забезпечувати хороше сприймання в будь-якому кінці

приміщення, вміння посилати на певну відстань голос, враховуючи розмір приміщення.

Гнучкість (рухливість, мелодійність) голосу – здатність легко і швидко змінюватися за висотою, силою, тривалістю звучання і тембром, тобто здатність легко переходити від високих звуків до середніх чи низьких і навпаки; полягає у здатності легко й еластично володіти так званими важелями тону: вище – нижче, гучніше – тихіше, сильніше – слабше, швидше – повільніше, різкіше – м'якше. Ступінь рухливості підвищується внаслідок систематичних тренувальних вправ і декламації.

Голос – це надзвичайно тонкий, поліфункціональний інструмент: він змушує чути не лише вухо, а й очі – голосом можна відтворити будь-яку картину, створити образ, передати емоції. Тобто голос – виразник не лише розуму (змісту), ай серця (емоційності) тексту. Тому **досконале володіння власним голосом – головна умова виразності мовлення**: залежно від обставин (або завдання) мовець повинен змінити, не чинячи насильства над диханням, голосовими зв'язками тощо, тембр голосу, його мелодику, висотність, силу. Звичайно, самих лише природних даних для цього замало – голос необхідно тренувати, зокрема людям, які користуються голосом впродовж тривалого часу.

Поставити голос – це значить розвинути, вдосконалити його природні якості в такій мірі, щоб вони легко підкорялися творчій волі читця відповідно до завдань художнього твору чи іншого характеру мовлення. Роботу над різними властивостями голосу доцільно починати з виявлення його недоліків.

Поставлений голос відзначається благозвучністю (вільний від будь-яких вад), силою, широтою діапазону, гнучкістю, витривалістю (здатністю довго не втомлюватись, витримувати інтенсивне і тривале навантаження).

Голос можна і треба розвивати вправами, підібраними з урахуванням індивідуальних особливостей виконавця, та систематично виконувати їх (чи виконувати в разі необхідності).

Головні гігієнічні вимоги до голосу такі:

1. Пам'ятаючи, що голосові зв'язки зношуються, виснажуються, не слід їх напружувати чи змушувати працювати без відпочинку понад критичну для голосу часову межу.

2. Оскільки краса і сила голосу залежать від органів дихання, гортані і резонаторних порожнин, слід подбати про їх скоординовану роботу, що можливе насамперед за умови їх доброго фізичного стану (здоров'я).

3. Враховуючи вікові особливості голосу, зокрема можливі зміни звучання у школярів 11–14 років, не слід домагатися видозмін від голосу, який перебуває в стані фізіологічної перебудови.

4. Кожну зміну голосових властивостей, зокрема зміни регістрів, темпу, сили звучання треба здійснювати невимушено, без напруження (цим збережемо працездатність органів голосотворення) і непомітно для слухачів, чим можна домогтися переконливості, органічності нашого сприйняття і сприйняття слухача.

5. Оскільки поліпшення тембру залежить і від нашої волі, то вона повинна підпорядковувати собі наш настрій, психологічні особливості, фізичний стан тощо.

Від мовця вимагається нормальне, правильне голосоведення, яке залежить і від того, чи вміє він чути самого себе, тобто зміст своїх слів і вкладені в них емоційно-експресивні заряди, і від усвідомлення того, до кого і з якою метою він звертається.

У звуковому мовленні, в живому слові при безпосередньому спілкуванні людей найбільш виразно виявляються переконливість думки, схвильованість мовця, цілеспрямованість його висловлювань. Гармонійна єдність інтелектуального, емоційного і вольового в усному мовленні людини набуває особливої впливової сили, в першу чергу, завдяки самому звучанню мовлення.

Щоб мовлене слово досягло мети, воно повинно бути почуте. Отже, говоріння і слухання – акти взаємозалежні, і підготовка до них повинна бути всебічною.

Голос оратора

Ораторові необхідно постійно працювати над голосом: чітко і правильно вимовляти звуки, мати добру дикцію. Сила голосу пов'язана з розмірами аудиторії, але при цьому належить пам'ятати, що у великому приміщенні, де хвилі звуку поширюються повільніше, і говорити треба більш повільно.

Рідко зустрічаються люди з «пошкодженим» голосом. Від природи кожен може добре володіти своїм голосом. Індійські йоги навіть вважають, що хрипкий, гнусавий чи неприємний голос неможливий у людини, що веде гідний спосіб життя.

Пияцтво та куріння – головні вороги голосу. Час його усталення – юнацькі роки. Чоловічий голос уже пройшов підлітковий «злам», але ще не звучить на повну силу: це станеться десь під 30 років.

Наш голосовий апарат – багатий інструмент. Дихальні органи, мов міхи в органі, напompовують повітря. Воно змушує вібрувати зв'язки в дихальному горлі. Гортань, ротова та носова порожнини утворюють резонатори. Губи, язик, нижня щелепа й м'яке піднебіння артикують (створять) звуки.

Правильні артикуляція й вимова, добра дикція – запорука успіху. Потрібно чітко й правильно вимовляти кожен звук, боротися з шепелявістю, гаркавістю, недбалою вимовою. Дехто вимовляє замість потрібного звуку зовсім інший – наприклад, «в» замість «л». Промовте всі літери алфавіту як звуки (а ще краще – запишіть на магнітофон і прослухайте). Якщо ваша дикція не дуже чітка, на допомогу можуть прийти різні скоромовки, які дають змогу виробити досконалу вимову для будь-яких звуків.

Чи достатньо **гучний** ваш голос? Якщо він глухий і потрібно ширше спиратися на дихання, дати струменю повітря з легенів звучати сильно,

вільно й чисто. Кожне слово треба чути, не можна зливати кілька слів у якусь невиразну звукову масу. Чіткість вимови часто залежить і від аудиторії, в якій виступає оратор. Потрібно пам'ятати, що чим більше приміщення, тим повільніше розповсюджуються звукові хвилі: для того, щоби вони не змішувалися і не заглушали одна одну, оратор повинен дати їм час для поширення. Тому у великих аудиторіях оратор повинен говорити повільніше, ніж у маленьких. Гучність голосу можна певною мірою прогнозувати: оратор може позначити окремі місця в тексті відповідними символами: f_1, f_2, f_3, f_4 (від італ. муз. терміну "forte" – голосно).

Правильне сприйняття аудиторією промови залежить і від темпу її виголошення (тобто швидкості, з якою оратор вимовляє звуки, склади чи слова за одиницю часу). Оратора, який взяв неправильний темп, перестають слухати. Якщо промова виголошується занадто швидко, аудиторія не встигає за оратором, втрачає стрижень розмови, а незабаром й інтерес до неї. Але так само погано, якщо оратор говорить дуже повільно – аудиторія випереджає його у сприйнятті інформації і ефект той самий: інтерес до промови втрачається. Найбільш оптимальний для сприйняття такий темп: від 120 до 150 слів за хвилину. Необхідно зазначити, що найбільш важливі місця в промові потрібно виділяти повільнішим темпом, а другорядна інформація може подаватися і в більш швидкому темпі (наприклад, вставні речення, дієприслівникові звороти тощо). Для зручності під час підготовки виступу промовець може робити для себе позначки щодо темпу проголошення окремих частин промови. Б. Найдьонов пропонує позначати темп літерою і тоді швидкість проголошення можна визначити так: t_1, t_2, t_3, t_4 і т.п.

Знайте **теситуру** (діапазон) свого голосу. Дехто хоче говорити «не своїм голосом», наприклад, більш басистим, ніж є насправді. Виходить штучно, негарно. Висота голосу дана від природи, її треба використовувати такою, якою вона є. Діапазон голосу у людини звичайно становить 1,5 – 2 октави, але зазвичай людина говорить на 3-4-х нотах. Розширюйте діапазон

свого голосу, але робити це потрібно поступово і повільно. Перехід від низького тону до високого і навпаки допомагає привернути увагу слухачів до певних місць промови.

І нарешті, варто замислитися над **тембром** голосу. Є голоси «оксамитові», сильні й м'які, багаті на відтінки. Є голоси з «металевим» звуком, владні, рішучі. Є тонкі й ніжні, особливо у жінок. Тембр може чарувати більш, ніж будь-що інше. Він індивідуальний, неповторний, як візерунок шкіри на пальцях. Знайдіть свої темброві можливості й користуйтеся ними. Тембр можна міняти, переходячи від «оксамитових» нот до «металу в голосі» й т.п. – цьому потрібно вчитися. Але уникайте хрипоти й задишки, гнусавості й гаркавості (заковтування звуку).

Усе базується на **диханні**, яке має бути достатньо глибоким і одночасно інтенсивним. Опірайте дихання на діафрагму, як це роблять оперні співаки. Не хапайте повітря занадто часто, хоча мало є речень, які можна вимовити на єдиному, так би мовити, подиху, не набравши кілька разів повітря. Контролюйте ваше дихання, керуйте ним – це єдиний фізіологічний процес, що легко піддається контролю розуму. А через вільне дихання почне правильно функціонувати й усе інше. Головне ж – настрої душі, що дає звучність і силу голосу.

Дотримуйтеся **паузи**. Пауза – це теж засіб впливу на слухача. Недарма, наприклад, серед акторів (у яких виразне проголошення тексту відіграє дуже важливу роль) добрим актором вважається той, хто вміє «тримати паузу». Паузи можна поділити на дихальні, логічні та психологічні. Дихальні паузи використовуються, щоб набрати дихання. В цей момент ви відпочиваєте самі й даєте відпочити аудиторії. Але треба слідкувати за тим, щоб ці паузи збігалися з паузами логічними. Логічні паузи відбивають структуру тексту (в першу чергу розділові знаки). Психологічні паузи використовуються для того, аби звернути на щось увагу слухачів чи підготувати їх до якогось важливого моменту. Пауза використовується при переходах від однієї думки до іншої, як засіб, щоб підкреслити якусь думку

(наприклад, коли ритор використовує такий прийом, як обрив і т.п.). Але уникайте невинуватих пауз, які псувають промову, утруднюють її сприйняття. Щоб цього уникнути, фразу потрібно обдумувати перед її виголошенням, а не в процесі виголошення.

Є прийом: почати з паузи (ораторська пауза) – це зацікавлює. Але не мовчіть занадто довго, бо складається враження, що ви розгубилися. Нарешті, вправно користуйтеся **інтонаціями**. Монотонне проголошення промови стомлює. Лише паламар читає речитативом, монотонно. Промовець виголошує не сакральний (священний) текст, а говорить «від себе», отож й інтонаційний малюнок тут розкутіший, багатший. Уникайте «нерішучої» інтонації: вона неприпустима. Взагалі ж учені підраховали, що слухачі не засвоюють 30 – 40 % промови, якщо її інтонація не відповідає змісту. Тому промовець у момент виступу повинен сконцентруватися тільки на тексті виступу і тих думках та почуттях, які він хоче передати в промові.

3. Дикція, орфоєпія. Причини порушення орфоєпічних норм у мовленні

Щоб говорити добре, необхідно володіти собою, своїм голосом, мати відпрацьовану дикцію. Дикційна і орфоєпічна чистота мовлення – його визначальна якісна ознака. *Дикція* – це правильна, виразна артикуляція, засіб якісного розрізнення звуків мовлення, а *орфоєпія* – це норми вимови, які діють у даний час, літературні норми. «Словник української мови» тлумачить слово *дикція* як «манеру вимовляти слова; вимову», а слово *орфоєпія* – як «систему загальноприйнятих правил літературної вимови якої-небудь мови; ... вимова слів відповідно до таких правил». А звідси *дикція* має особистісну характеристику, а *орфоєпія* – загальнонародну. Ці поняття взаємозалежні, для обох потрібні і практика, і знання правил.

Дикція – одна зі складових частин культури усного мовлення, адже при неправильній дикції (вимові) навіть добре поставлений голос і вміле використання засобів виразності не забезпечить успіху оратору.

Удосконалення дикції потребує індивідуальної роботи, оскільки в кожній людині дикційні вади (наприклад: злиття звуків там, де потрібна чітка вимова, «ковтання» останніх звуків чи навіть цілих закінчень, злиття слів у цілий звуковий ланцюг тощо) проявляються по-своєму.

Варто пам'ятати, що недоліки вимови бувають різного характеру й виникають унаслідок певних органічних (вроджених) і неорганічних (набутих) вад мовленнєвого апарату. Неорганічні вади можна ліквідувати за допомогою певного комплексу тренувальних вправ.

Виразність і чистота дикції досягаються насамперед завдяки правильності артикуляції голосних і приголосних звуків. Кожний звук, який утворюється за допомогою мовленнєвого апарату, є результатом обумовленої артикуляції. Артикуляція є результатом рухливості губ, нижньої щелепи, м'якого піднебіння, глотки, надгортанника, гортані й дихальної системи. Роботу над усуненням недоліків вимови слід розпочинати з перевірки і вироблення правильної артикуляції кожного звука.

Важливим компонентом техніки мовлення є дотримання орфоепічної правильності мовлення.

Орфоепія – це система загальноприйнятих правил, що визначають єдино правильну літературну вимову. Якщо дикція – це правильна роздільна вимова окремих мовних звуків, то орфоепія – правильна вимова цих звуків. Правила орфоепії коригують унормовану вимову голосних, приголосних та їх сполучень у мовленнєвому потоці (сюди входить і словесний наголос).

Правильна дикція не забезпечує правильної літературної вимови, якщо порушуються правила орфоепії. Сучасні норми української орфоепії – це єдині для всіх фонетичні закони літературної мови. Вони історично склалися на основі вимови полтавсько-київських говірок.

Зі звуковою стороною мови пов'язані насамперед фонетичні й орфоепічні (вимовні) норми. Фонетичні норми виявляються у додержанні правильного вживання звуків мови, зокрема у врахуванні правил чергування

голосних і приголосних у словах, подовження, уподібнення тощо: *спокій* – *спокою*; *лебідь* – *лебеда* (а не *лебідя*), *камінь* – *каменя* (-ю); *село* – *сіл* (а не *сел*); *Київ* – *Києва* (а не *Київа*); *знання*, *весілля*, *стінний* (а не *знаня*, *весіля*, *стіний*); *бік* – *бічний* – *на боці* (і на *боку*), *порох* – *порошина* – *у поросі* (а не *в пороху*); *радити* – *раджу* (а не *ражу* і не *радю*); *сидіти* – *сиджу* (а не *сижу* і не *сидю*), *їздити* – *їжджу*; *возити* – *вожу*; *косити* – *кошу*; *летіти* – *лечу*.

В основі орфоепічних, або вимовних норм літературної мови, лежать відповідні фонетичні закономірності, властиві українській мові. Основні з них такі:

1. Ненаголошені [е] та [и] у вимові зближуються і вимовляються то як [е^и], то як [и^е]: [ве^исна], [сте^иповий], [жи^еве], [ви^ешневий].

2. Ненаголошений [о] здебільшого вимовляється чітко [вода], [молоко], [голова], [додому]. Лише в деяких словах перед складом із наголошеним [у] він наближається у вимові до [у]: [зо^узул'я], [ло^упух], [ко^ужух].

3. Дзвінкі приголосні перед глухими та в кінці слів вимовляються дзвінко: [книжка], [казка], [дуб], [н'іж]. Глухо вимовляється лише приголосний [г] у словах-винятках: [вохко], [লেখко], [к'іхт'і], [н'іхт'і], [д'охт'у], орф. *вогко*, *লেখко*, *кігті*, *нігті*, *дъогтю*.

4. Приголосний [р] вимовляється твердо в кінці складу і в кінці слова: [з'в'ір], [комар], [л'ікар], [харк'іў], [пов'ірте]. На початку складу [р] вимовляється м'яко: [р'асний], [бур'ак], [чоти^р'ох], [говор'у].

5. Шиплячі приголосні вимовляються твердо: [н'іч], [н'іж], [товари^ш], [ручка], [б'іжат'], [кри^ч'ат'].

6. Приголосний [ц'] у кінці слів вимовляється м'яко: [хлопе^и'ц'], [с'т'ілец'], [с'в'ітлиц'а]; тверда вимова [ц] властива лише словам іншомовного походження та деяким вигукам: [шприц], [палац], [пайац], [бац], [клац].

7. Звуки [дж], [дз] вимовляються зливо: [дже^ире^ило], [ходжу], [дзв'ін].

8. У низці слів вимовляється проривний звук [г]: [ганок], [гн'іт], [гудзик], [гедз'], [дзига], [грунт].

9. Перед голосним [е] всі приголосні вимовляються твердо: сту[де]нти, лі[те]ратура, ін[женер], [те]ма.

10. Приголосний [в] не оглушується і не переходить у [ф]. після голосних у кінці складів і перед приголосними та у кінці слова вимовляється як [ў]: [ўпéрше], [ўчóра], [гн' іў].

Порушення орфоепічних норм, відхилення від них відбувається під впливом певних чинників, як-от:

1. Діалектним оточенням. Вимовляють: *мать, мона, зара, тоже, рабий, бурак ...*, а не *мабуть, можна, зараз, теж, також, рябий, буряк*.

2. Правописом: як пишуть, так і вимовляють, зокрема звукосполучення -ться, -жся, -шся, -чся (смієшся, намажся, граєшся, не морочся замість [с'м'ійец':а], [намаз'с'а], [грайе^н'с':а], [не^н мороц'с'а], -зд-, -ст- та ін. (поїздці, невістці замість [пойіз'ц'і], [не^нв'іс'ц'і]).

3. Невмотивованим використанням росіянізмів типу *міроприємство, добро пожалувати, білет, конєшно, восі́мдесят, семдисят*, а не *захід, ласкаво просимо, квиток або білет (екзаменаційний), звичайно, вісімдесят, сімдесят*.

4. Неуважністю, байдужістю до окремих норм вимови: м'яка вимова шиплячих, оглушена вимова дзвінких приголосних у кінці слів і складів, неправильне наголошування слів тощо.

У зв'язку з цих необхідно:

1) контролювати мовлення щодо темпу (не більше 70 – 75 слів за хвилину) «Скоромовлення» спотворює вимову, чіткозвучність;

2) уникати монотонного мовлення, яке з'являється при «розтягуванні» мовлення;

3) не ковтати в словах останніх складів і не допускати інтонаційного згасання останніх слів у реченнях;

4) пам'ятати про залежність дикції від дихання і голосу, дбати про

правильність дихання і володіння голосом, що, безсумнівно, з'явиться лише внаслідок серйозних тренувань;

5) не допускати манірничання, «фальшивої інтелігентності» у вимові окремих звуків; залишатись у мовленні самим собою, а не копіювати якусь знаменитість чи власного кумира;

б) дбати про фізичне здоров'я артикуляційного мовного апарату.

Систематичні вправи з артикуляції, вироблення стереотипів рухів і позицій органів мовлення забезпечать ясність і чистоту вимови: допоможуть подолати скованість органів мовлення, шепелявість, поспішність чи сповільненість вимовлення, загикування, сюсюкання, гаркавість, гугнявість та ін. Знання ж сучасних орфоепічних норм буде еталоном дикції.

Милозвучність української мови досягається:

- природним чергуванням окремих голосних і приголосних звуків;
- спрощенням у групах приголосних;
- використанням паралельних форм слів.

Щоби дотримуватись милозвучності мовлення, свідомо уникати незграбності у вживанні звуків, треба знати евфонічні засоби й уміло ними користуватися.

Для створення мелодійного звучання мовлення служать різні фонетичні засоби. Наприклад:

- спрощення груп приголосних, важких для вимови: [стн], [ждн], [здн], [стл], [рдц], [лнц], [рнч]: *вісник, тижневий, обласний, виїзний, серце, сонце, гончар*;

- фонетичні варіанти окремих слів, які виникають у результаті чергування звуків [у]-[в], [і]-[й]: *упевнитись – впевнитись, уперед – вперед, увесь – весь (весь), учений – вчений, іти – йти; пішла в поле, пішов у поле, батьків і дітей, однокласники й однокурсники*;

- фонетичні варіанти прийменників *з, із, зі* (*з книжки, зі сходу, із школи*); *у, ув, уві* (*увійшла в хату, ввійшов у хату, глянув ув очі, бачив уві сні*); *під, піді, підо* (*під землю, піді (підо) мною*) тощо.

Постійно працювати над правильністю вимови – обов'язок кожного оратора. Ті, хто припускаються певних відхилень від норми, повинні особливо свідомо ставитися до своєї вимови, займатися тренуванням, використовуючи довідкову літературу й словники, а також наслідуючи вимову інших, які добре володіють орфоепічними нормами.

4. Інтонація як мовне явище, її сутність і значення

Інтонація – це видозміни висоти звучання, сили, тембру голосу, членування мовлення паузами (логічними, психологічними, граматичними, логіко-граматичними) у процесі розгортання мовлення. Словники лінгвістичних термінів подають таку диференціацію інтонаційних засобів: **інтонаційно-акцентний** (що належить до тону і сили); **інтонаційно-мелодійний** (що належить до явищ висоти тону, мелодики, інтенсивності, темпу); **інтонаційно-синтаксичний** (акцентно-інтонаційні способи членування висловлювання і вираження синтаксичних відношень), **інтонаційно-смісловий** (при якому інтонація є засобом семантичного членування, об'єднання і виділення синтаксичних послідовностей). Отже, **інтонація – це мелодія, наголос, темп, пауза, тембр – індивідуальна особливість голосу конкретного мовця.**

Інтонацією ми можемо передати і логічне значення висловлювання, й інтонаційні та вольові супровідні значення, які вважають дзеркалом нашого емоційного життя, культури почуттів і культури інтонаційного «оформлення» висловлювань. Інтонаційна бідність свідчить про відсутність відчуття інтонації – «язик працює, а свідомість дармує». Проте інтонаційно блискуче висловлювання без думки – ніщо. Зауважимо, що ми можемо засвоїти, перейняти від зразка різні видозміни тону за його висотою, але варіанти тембру, темпу, сили й пауз залишаються індивідуальними. Треба

вміти чути, а слух можна тренувати, і саме мовленнєвий слух, який потрібен для внутрішнього контролю, для творчої урівноваженості. Необхідно володіти гнучким і рухливим голосом, здатним змінюватись під впливом внутрішніх почуттів і відповідно до настанов автора тексту.

Рухливим є таке мовлення, ритмічність, темп якого координується мовцем, вільно, невимушено переходить від повільного, розміреного до швидкого, стрімкого (плавність, навіть наспівність, легко переходить у стрімкість, уривчастість чи навпаки), при цьому зберігається виразність і правильність вимови.

Гнучкість мовлення полягає в легкості, різноманітності підвищень чи знижень від основного тону, у змінах тембру відповідно до вимог – логічних і художніх – певного тексту.

Інтонаційна виразність мовлення може підкреслити, посилити творчий задум автора (чим образніше мовлення, тим багатша його тональність) або видозмінити, спотворити його. Численні відтінки людського голосу повинні використовуватись відповідно до змісту висловлювання, збігатися з ним, а не суперечити задумові. Звичайно, інтонація притаманна не тільки усній формі мовлення, а й писемній. Б. Шоу підкреслював, що є 50 способів сказати «так» і 50 способів сказати «ні», та лише один спосіб написати «так» або «ні».

Слух є: *висотний, мелодійний, гармонійний* (у сукупності вони визначають музичне обдарування) і *мовленнєвий*.

Наголошуваність, темп і мелодія організують мовлення й найвиразніше виявляються в інтонуванні не окремого слова, а групи слів, тобто у мовленнєвому потоці, в усному мовленні. Вони, звичайно, зароджуються в орфоєпії, залежать від володіння орфоєпічними нормами та їх варіантами. Наголошені склади завжди вимовляються повільніше, а ненаголошені – дещо швидше; це пояснюється силовим характером наголосу й потребою «розгону» для його виконання. Отже, темп – не самостійний, він повторює позицію наголошуваності, тобто зумовлюється динамікою слова, фрази. Мелодія ж створюється контрастуванням наголошених і ненаголошених складів,

наголошених і ненаголошених слів синтагми. Наголос, темп і мелодія залежать від раціональності (природної, тобто фізіологічної, і зумисної, цілеспрямованої) пауз, кількість і довгота яких зумовлюється тривалістю звучання й смисловою функцією паузи. Щодо вірша, то виконання його вимагає дотримуватися будови рядка. Тому в кінці кожного рядка потрібна пауза, тривалість якої залежить від логічної самостійності рядка. Ця пауза не повинна підкреслювати риму – її передає мелодія, наголос, темп усього рядка.

Вдалиий розподіл пауз є одним із способів проникнути у творчий процес автора, стати співавтором тексту й передавати чуже мовлення переконливо, наче живий акт мислення. Деякі дослідники, вбачаючи гармонію в єдності думки, почуття й волі, виділяють такі елементи мовленнєвої виразності: сила руху, швидкість руху, припинення або зупинка руху. Сила у мовленні – це його наголошувальність (динаміка), напрямок – це мелодія мовлення, швидкість – це темп мовлення, зупинка – це паузи у мовленні. Паузи в мовленні на письмі позначаються розділовими знаками, кожен з них передає різну тривалість «мовчання» – зупинки у мовленні, початок і кінець якої має відповідну інтонаційну «рамку», створювану мелодією слів, що знаходяться перед паузою й після неї. Де немає розділового знака, там паузу в писаному тексті позначаємо вертикальною лінією. Вважають, що пауза – виразник розуму, тому мовлення дітей, відзначаючись великою різноманітністю наголосів, темпу, мелодій, надзвичайно бідне на змістовні паузи, вони в дитини виникають не з тих потреб, що в дорослої людини. Отже, пауза має логіко-граматичні й інтонаційно-конструюючі функції. Проте слід пам'ятати й про психологічні паузи – зупинки в мовленні, «сповнені ще того психологічного життя, яким дихала попередня фраза, і одночасно – це зародження нового психологічного життя, яке було виражене у наступній фразі», точніше, у надфразній єдності. Такі паузи з'являються за сигналом почуттів, а не розуму.

Отже, **інтонаційна виразність мовлення** – надзвичайно складний механізм, який приводиться в дію фізіологічними, інтелектуально-

логічними й психологічними важелями. Цей механізм безвідмовно працюватиме, якщо мовець буде мати тренований на мовлене слово слух, якщо буде психологічно налаштований на сприйняття цього слова, не залишиться до нього байдужим і якщо володітиме різноманітними й точними мовними засобами, необхідними для виразності смислової (логічної, емоційно-експресивної).

Більш впливовим вважається мовлення, яке відзначається контрастністю темпу, тобто якому властива раціональна й емоційно зумовлена заміна прискорення уповільненням і навпаки. Монотонне мовлення (швидке чи повільне) втомлює читача, знижує увагу, отже, не досягає мети. У цьому випадку ритм слова повинен контролюватися темпом, і чіткочувність слова буде попередженням про необґрунтоване прискорення або уповільнення. Таким чином, прискорення – уповільнення, підвищення – зниження, посилення – послаблення – це важелі тону.

Інтонаційний малюнок тексту (мовлення взагалі) залежить від багатьох мовних і позамовних факторів. Наприклад, людина млява, слабовольна говоритиме монотонно, без виразних наголосів. І навпаки, впевнена у своїй правоті, енергійна людина володітиме голосом інтонаційно різноманітним, різновисотним. Чимало важать і душевні якості людини, і характер ситуації, в якій доводиться спілкуватися. Ось приклад емоційності науково-практичної характеристики явищ: «Гнів, безвідмовний наказ нададуть нашому голосові деяку сухість, різкість, гостроту контурів, прямолінійність жорстку й підкреслену. Навпаки, скромність, страждання, співчуття чужому горю нададуть нашому звукові м'якості, ніжності, теплоти. Каверзування, роздратування, задерикувата веселість, деякі форми вираження жаху тяжіють у мелодійному малюнку до фальцету голосу. Таємничість, повідомлення секрету зобов'яже нас до шепітних форм мелодії, хоча в них і не було потреби за умовами місця й обстановки бесіди. Урочистість, глибина, благородство, усвідомлення гідності будуть породжувати

мелодію, що спиратиметься на відкритий, широкий, спокійний, дещо занижений звук.

Оратору варто завжди пам'ятати: **пауза** – виразник розуму в мовленні, **мелодія** – виразник почуття, **наголос** – виразник волі, **темп** – виразник життя у мовленні, його дихання.

5. Фразовий наголос. Види фразових наголосів

Для якісного виголошення публічного виступу важливим є дотримання фразового наголосу.

Фра́зовий наголос – наголошення неоднакової сили, яке дістають слова та мовні відрізки в межах фрази. Наприклад, Коли я вийшов на вулицю, \ зустрів давнього друга. *Що ви читали \ сьогодні вранці?*

Фразовий наголос виявляється тільки в реченні. Виступаючи компонентами речення, окремі слова дістають наголошення неоднакової сили, що залежить від місця слова в реченні, кількості складів у ньому та смислового навантаження. Фразовий наголос має такі різновиди:

- логічний,
- синтагматичний,
- наголос акцентної групи,
- емфатичний.

Логічним наголосом називається особливе виділення голосом слова в реченні з метою підкреслити важливість його в смисловій структурі речення. У простому реченні буває тільки один логічний наголос. Він може падати на будь-яке слово в реченні, у тому числі й на неповнозначне, як наприклад: *Чеснота – це робити людям добро й не чинити їм лиха. А робити ближнім добро – це робити для них те, чого ти бажав би самому собі.* (Нар. творчість).

Брат прийшов до мене (не хтось інший). Брат прийшов до мене (таки прийшов). Брат прийшов до мене (не до вас). Ліки приймати до їди, чи після?

Фразовий наголос буває логічним: він виділяє змістовий центр висловлювання або речення. А те саме висловлювання або речення, залежно від місця логічного наголосу, може мати різні значення.

Існують деякі закономірності, на основі яких встановлено правила, що допомагають визначити місце логічного наголосу.

Правило про нове поняття

Якщо в тексті вперше згадується явище, особа чи предмет, про який ітиме далі мова, то на слова, що їх визначають, падає логічний наголос.

Отакої саме пори, в неділю, після раннього обіднього часу... йшов молодий чоловік (П. Мирний).

Причому в таких випадках у логічному наголосі переважає уповільнення, розтягування складів. Наявність інших компонентів наголосу залежить від позиції слова в реченні та від характеру й стану того, хто промовляє.

Згідно з правилом про нове поняття наголошення займенника майже виключається, бо займенником здебільшого визначаються явище, предмет чи особа, які були вже названі.

Правило протиставлення

Якщо в тексті є протиставлення (явне чи приховане), то наголошуються ті слова, завдяки яким це протиставлення оформляється. При цьому розповідне речення вимагає підвищення тону на першому з тих слів, що протиставляються, і зниження тону – на другому. Питальне – навпаки. Наприклад, вислів В. Сосюри про слово:

Ти – квітка у любові,

В ненависті ти – штик.

Або у Т. Шевченка:

Не для людей, тієї слави,

Мережані та кучеряві

Оці вірші віршую я.

Для себе, братія моя.

Тут протиставляється: не для людей та слави, а для себе. Протиставлення здійснюється і реєстровим рівнем, і розтягуванням. Перша половина порівняння звучить на вищому реєстрі й вимовляється швидше, друга – навпаки.

Правило про порівняння

Під час порівняння наголос падає на той предмет (його умовно називають другим членом порівняння), з яким порівнюється те, про що йде мова:

Прорветься слово, як вода...

(Т. Шевченко)

Особливо сильно підкреслюється другий член порівняння, коли він стосується слова, що означає нове поняття:

Меж скалами, неначе злодій,

Понад Дністром іде вночі

Козак.

(Т. Шевченко)

Правило переліку – вимагає підкреслювати логічним наголосом усі слова, що складають ряд цього переліку:

Скрізь порання: печуть, варять,

Вимітають, мують ...

(Т. Шевченко)

Логічний наголос сильніший від **синтагматичного**. Він може падати на будь-яке слово синтагми. Під **синтагмою** розуміють лінійну послідовність слів, найтісніше пов'язаних за змістом і об'єднаних у фонетичну єдність засобами мелодики. У цій єдності виділяється один синтагматичний наголос, якому підпорядковані слабші наголоси. Самостійну синтагму може становити й одне слово. Синтагматичне членування речень здійснюється за допомогою пауз. У межах синтагми виділяється найважливіше слово, навколо якого об'єднуються інші, менш

наголошені або ненаголошені; таким словом звичайно є останнє слово синтагми.

Синтагматичне членування речення може варіюватися залежно від конкретних комунікативних завдань, які ставить перед собою мовець, а також від темпу мовлення. Це означає, що в межах того самого речення можлива різна кількість синтагм, наприклад: 1. **У 1618 році** / Глухів захоплює / **Польща**. 2. У 1618 році / Глухів / захоплює **Польща**.

У синтагматичному наголосі, на відміну від словесного, переважають сила й тон, якість і тривалість мають підпорядкований характер.

Наголос акцентної групи – найслабкіший за своєю силою. В акцентну групу звичайно об'єднуються повнозначні слова й сполучники, прийменники, допоміжні дієслова й окремі різновиди займенників. Акцентну групу можна розглядати також як фонетичне слово, наприклад: *йди-но, до центру, скажи ж бо*. Іноді акцентну групу становлять сполучення кількох повнозначних слів: *я ж син твій*.

Емфатичний наголос (грец. *emphasis* – роз'яснення, вказівка, виразність) – це виділення важливої зі смислового погляду частини висловлення (групи слів, слова і навіть частини слова) у зв'язку з вираженням експресії мовлення, емоційного стану мовця. Наприклад: *Він чу-до-о-ова людина! Негід-д-дник ти!*

Емфатичний наголос найчастіше виражається подовженням наголошеного голосного, а іноді й приголосного, а також своєрідною мелодикою. Як бачимо, за позитивних емоцій розтягуються голосні, за негативних – приголосні.

Питання для самоконтролю

1. Що таке дихання? Схарактеризуйте види дихання.
2. Що ви знаєте про утворення голосу? Як треба берегти голос?
3. Що ви знаєте про діапазон голосу (теситуру) та про голосовий тембр?
4. Який, на вашу думку, ваш власний голос з цього погляду?

5. Що таке правильна артикуляція звуків? Як подолати дефекти вимови?
6. Чому оратору потрібна добра дикція? Якими прийомами виробляють її?
7. Чому треба контролювати дихання під час виголошення промови? Як це робиться?
8. Яку роль відіграє темп виголошення промови і якого оптимального темпу слід дотримуватися?
9. Схарактеризуйте роль паузи як засобу впливу на слухача.
10. Дайте поняття інтонації як мовного явища, поясніть її сутність і значення.
11. Як слід користуватися інтонаційним малюнком?
12. Як ви розумієте фразовий наголос. Які види фразових наголосів ви знаєте.

ЛЕКЦІЯ 10. ОРАТОР І АУДИТОРІЯ

МЕТА: *схарактеризувати зовнішній вигляд оратора, визначити вимоги до невербальних засобів промовця, з'ясувати організацію найбільш сприятливих умов проведення публічного виступу.*

ПЛАН

1. Зовнішній вигляд оратора.
2. Вимоги до невербальних засобів промовця.
3. Місце проведення промови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Львів: Світ, 2001
2. Вандишев В.М. Риторика. Екскурс в історію вчень і понять / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2003.
3. Корнева Л.М. Риторика: навч.-метод. посібн. / Л.М. Корнева. – Полтава, 2005.
4. Мацько Л.І. Риторика: навч. посіб / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища шк., 2006.
5. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб / Г.М. Сагач. – К.: Райдуга, 1993.
6. Сопер П. Основы искусства речи / Поль Сопер. – М.: Прогресс-Академия, 1992.
7. Томан І. Мистецтво говорити / Іржі Томан. – К.: Політвидав України, 1996.
8. Чибісова Н.Г. Риторика / Н.Г. Чибісова, О.І. Тарасова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.

1. Зовнішній вигляд оратора

Виголошення промови є завершальним етапом ораторської дії. Акція як розділ риторики вивчає умови спілкування оратора і аудиторії.

Для будь-якої людини велике значення має те, яке враження вона справляє на інших, оскільки воно впливає на подальше ставлення до неї (перша оцінка формується вже через 10 – 15 секунд спілкування). Для оратора проблема першого враження теж дуже важлива, оскільки його зустріч зі слухачами, як правило, нетривала, і він не має досить можливостей для того, щоб змінити враження на свою користь. Відомо, що не тільки змістовність виступу впливає на оцінку оратора, а ще і його зовнішність та поведінка. Вираз обличчя, хода, якою ви проходите до місця виступу, постава – випростана чи згорблена, ваша жестикуляція – створюють певне враження ще до того, як ви сказали перше слово. Симпатія чи антипатія до оратора формується саме в ці найперші хвилини.

Ораторові варто мати на увазі, що перше враження найкраще запам'ятовується, воно дуже стійке, хоча переважно далеке від істини (більшість рис, які приписуються людині після першого враження про неї, не можуть бути виведені з її зовнішності та поведінки). Промовець оцінюється аудиторією як з боку його об'єктивних характеристик, так і з боку індивідуальних, особистісних рис (на 98 % запам'ятовується індивідуальність і лише на 2 % – її рольові ознаки). В оцінюванні значну роль грають попередня установка слухачів (спрацьовує механізм стереотипу) і ставлення оратора до публіки.

Основою першого враження є **візуальний образ людини**, тому важливим для оратора є створення позитивного іміджу, який включає такі компоненти: зовнішній вигляд, образ думок, стиль висловлювання, манеру поведінки, особисту чарівність.

Зовнішність є не останнім чинником успіху того, хто виступає. І тут важливо володіти собою, вміти створювати імідж, певний образ. Недарма існує спеціальна професія – іміджмейкер, тобто людина, що допомагає

створити імідж. Зачіска, охайність рук та нігтів, макіяж, стан взуття та одягу – все це уважно фіксується і впливає на сприйняття ваших слів.

Не кожен може похвалитися, що природа дала йому високий зріст, міцну статуру й грацію жестів. Але буває, що зовні непоказна людина, коли виступає, мов магніт, притягує увагу аудиторії. За кожним її жестом уважно стежать, підкоряючись ритмові її виступу.

Інколи промовець спирається на атрибути своєї професії, які забезпечують бажаний імідж автоматично. Так, у церковному красномовстві кафедра чи амвон, блискуче тло інтер'єру, пишні ризи вже забезпечують певну увагу слухачів.

Інша справа – світське красномовство. Тут щоб привернути до себе увагу, оратор мусить вдаватися до певних прийомів. При цьому важливо дотримуватися міри. Не варто бути ексцентричним, екстравагантно одягатися, так само, як і робити незвичайну зачіску, вдаватися до особливих жестів тощо.

Вираз обличчя, хода, якою ви проходите до місця виступу, постава – випростана чи згорблена, ваша жестикуляція – створюють певне враження ще до того, як ви сказали перше слово. Симпатія чи антипатія до оратора формується саме в ці найперші хвилини.

У кожної людини є те, що називають чарівністю (або шарм, як кажуть французи). Та не кожен вміє її використовувати. Недосвідчений оратор інколи боїться аудиторії. Йому здається, що всі його сприймають критично, що його «наскрізь бачать». Але насправді кожен може змусити аудиторію слухати свій виступ. Треба тільки бути щирим і ставитися до людей з повагою. Навпаки, всяке хитрування, намагання «себе подати», якимось підкреслено «причепуритися» можуть сприйматися як вияв комплексу неповноцінності.

Водночас треба пам'ятати, що слухачі чекають від вас чогось більшого, ніж просто «розмови на рівних», – важливих, повчальних речей. Якщо ви тримаєтеся перед ними непевно, немов вибачаетесь за те, що ви тут є і

марнуєте чужий час, ваші справи кепські. Оратор повинен почувати себе володарем ситуації. Але владність полягає не в тому, щоб пригнічувати слухача своїм авторитетом. Довірливість і щирість повинні читатися на вашому обличчі з найперших моментів спілкування з людьми.

Промовцеві варто перш за все подбати про свій одяг. Він повинен бути акуратним, чистим, зручним і ні в якому разі не екстравагантним, недбалим чи неохайним. Краще вибирати одяг офіційний або нейтральний, дещо вишуканий, щоб він відповідав віковій мовці і ситуації спілкування.

Зовнішність ритора повинна бути привабливою, але в певних межах. Чоловік виступає, як правило, в костюмі ділового стилю, а жінка – в костюмі або сукні. У діловому світі прийнято носити не надто світлі костюми, перевага надається темним тонам – синім чи сірим у тонку смужку. Такі варіанти зручні для будь-якої нагоди. Бажано, щоб костюм було застігнуто на всі гудзики, зайві речі не повинні випинати кишені, у боковій кишені не повинно бути ручок, окулярів і олівців. Чоловікам рекомендується бути чисто поголеними.

Жінка, безумовно, повинна знати, якої довжини у неї рукав, наскільки відкритий виріз горловини, як сидять на ній брюки чи спідниця, де знаходяться нагрудні кишені. Вона повинна попередньо оцінити, як виглядає її вбрання, коли вона стоїть, сидить чи ходить. Оскільки навряд чи доведеться виступати перед однією і тією ж аудиторією двічі, можна сміливо одягати старі перевірені речі, у яких можна не думати про те, як ви вдягнені, а зосередити всю свою увагу на виступі.

Підбираючи мінімальний гардероб на всі випадки життя, жінці слід урахувати комбінації кольорів таким чином, щоб можна було поєднувати варіації різних деталей одягу. Бажано тільки обдуманно підібрати два базових кольори, які більше всього личать вам. Тоді стає можливим створити до сорока сполучень, маючи під рукою всього якусь дюжину речей.

Секрет гарного смаку прихований у виборі аксесуарів для одягу, оскільки саме вони допомагають змінювати один і той же костюм, пристосовуючи його для різних сезонів і випадків.

Знайшовши свій індивідуальний образ, жінка може варіювати його за допомогою пасків, прикрас, шарфів, мереживних комірців, штучних квітів. Що стосується прикрас, то їх використання не повинне залежати від того, що в даний момент модне, а що – ні. Слід пам'ятати, що мода також не має значення, коли мова йде про те, що гарно і що погано виглядає на телеекрані або з трибуни.

Прикраси повинні підкреслювати зовнішність жінки, не привертаючи до себе уваги. Гарний смак виявляється в тому, щоб уміло користуватися декількома прикрасами, що чудово виглядають. Основне правило тут: позбавитись усього, що хитається, занадто блискуче, мінливе, дзвенить і шумить, тим самим відволікаючи увагу слухачів від вашого обличчя і від того, що ви говорите.

Що стосується взуття, то більшості жінок, причетних до політики, ділових кіл або зайнятих у певних сферах ораторської діяльності, подобаються прості «човники», хоча непогано виглядають туфлі з дірчастими узорами. Неприпустиме взуття яскравого або строкатого кольору та підбори незвичних форм.

У макіяжу тільки одне призначення: він повинен допомогти жінці показати свою природну красу, підкреслити переваги і трохи приховати недоліки. Він не повинен привертати до себе увагу, але водночас має відповідати вимогам моменту і стверджувати певний імідж жінки.

Стильно одягнена особа виступає впевненіше, ніж одягнена недбало, оскільки слухачі відреагують на недбалість обов'язково. Невипрасуваний, зім'ятий, брудний одяг завжди справляє неприємне враження, це саме стосується і взуття.

Досвідчені оратори знають: якщо вдалося завоювати симпатію слухачів, то підтримувати її під час промови значно легше.

Крім зовнішнього вигляду, на створення враження про оратора впливає манера виступу. Привертає слухачів впевненість промовця у собі (але не зарозумілість і пихатість), його діловитість, емоційність, скромність, дружнє ставлення до аудиторії. Оратор не повинен виглядати стомленим, незадоволеним, надто збудженим, безпорадним і нерішучим, винним або таким, що поспішає.

Енергійність викладу, яка тримає слухачів у стані напруженої уваги; фізична бадьорість; впевнений зовнішній вигляд промовця (для чого слід вище тримати підборіддя, стояти прямо, дивитися в очі слухачам); зосередженість його на змісті; дружній тон – основні вимоги до оптимальної манери виступу.

Погляд. Негарно спрямовувати погляд у вікно, в стелю або заплющувати очі під час виступу. Не треба також дивитися «крізь» людей байдуже або відчужено. Досвідчений оратор уміє дивитися так, що кожен слухач відчуває його погляд «саме на собі». Майстерність дивитися на кожного окремо й водночас на всіх приходить з часом. Треба вчитися поступово переводити погляд з одного ряду облич на наступний, повертатися до тих, хто виявляє до вашого виступу особливий інтерес. Існує й такий прийом: час від часу повільно «малюйте» очима цифру 8, що наче лежить горизонтально на рівні очей глядачів.

За дослідженнями психологів, погляд «очі в очі» неприємний: він є виразом агресії й викликає недовіру або гнів. Недаремно ж люди звичайно лише «зустрічаються поглядами» й тут-таки відводять очі один від одного.

Через погляд ми відчуваємо недоброзичливість, оцінювання, заздрість або ж, навпаки, інтерес, увагу, зацікавленість. Від погляду однієї людини – нам приємно, а від погляду іншої стає незручно. Під час хвилювання зіниці збільшуються, а якщо людина сердиться – скорочуються. Для встановлення добрих взаємин, дивитися партнеру у вічі потрібно від 60 до 70 % усієї тривалості розмови. Не дивно, що нервовим і сором'язливим людям, що дивляться у вічі менше 1/3 часу розмови, рідко довіряють.

«Мова» погляду

Розплющені очі вказують на сприйнятливість почуттів і розуму, загальну жвавість. Прикриті очі є ознакою інертності, байдужості, зарозумілості, нудьги чи сильної втоми. Звужений чи прищулений погляд означає або сконцентроване пильне спостереження, або підступність, хитрість. Прямий погляд вказує на інтерес, довіру, відвертість. Погляд збоку свідчить про відсутність повної віддачі, перевірку. Погляд знизу вказує або на агресивну готовність до дій, або на підпорядкованість, покірність. Погляд згори донизу виявляє почуття переваги, зарозумілість. Відведений вбік погляд є непевним, скромним чи боязким. Щоб створити атмосферу під час бесіди й справити враження на співрозмовника, необхідно супроводжувати свої слова діловим поглядом, і не дивитися нижче від рівня очей співрозмовника.

Вихід до слухачів. До місця промови треба йти спокійно, не бігти, не поправляти на ходу одяг, чи зачісуватися і т.п. Є старий прийом: починати йти не з широкого, а з півкроку. Пройшовши до місця, станьте, обравши впевнену позу, й починайте. Якщо вам треба прочитати текст з листка, не втуплюйтеся одразу в папірці. Огляньте людей, усміхніться. Запам'ятайте: той, хто кладе перед собою текст і читає, залякнувши в одній позі, немов хоче сховатися від слухачів, справляє враження людини-магнітофона.

2. Вимоги до невербальних засобів спілкування оратора.

Будь-які рухи людини тілом – жести – є зовнішніми виявами мисленнєвого й емоційного стану мовця, носієм його індивідуальності, тому їх роль досить важлива.

Жест – рух (дія) людського тіла або його частини для вираження емоції чи інформації замість розмови або під час розмови.

Залежно від функціональних особливостей розрізняють такі **види жестів**:

Механічні жести супроводжують промову без зв'язку з її змістом, тобто робляться автоматично (одноманітні рухи рукою, поправлення зачіски, потирання перенісся тощо).

Указівні жести виділяють якусь частину простору чи вказують місцезнаходження предмета («там», «тут»). Вказівні жести потрібні для того, щоб виділити щось («відкрий те вікно»), показати його місце («там краще знають»), черговість тощо. Ці жести виконуються кивком голови, рукою, поворотом тіла. Вони можуть мати умовний характер («він у мене тут сидить», «у нього тут не вистачає»). У конкретних ситуаціях вони можуть по-різному розшифровуватися (коли людина показує на годинник, це може означати – «Котра зараз година?», «уже закінчується відведений час», «пора йти» тощо).

Описові жести дозволяють отримати про предмет або явище більш точне уявлення. Їх використовують у випадках, коли «не вистачає слів» (причини цього можуть бути різними – недостатні знання, невпевненість, підвищена емоційність, бажання зробити опис більш наочним і зрозумілим. Спробуйте дати визначення гвинтової драбини. Відчуваєте, як рука сама піднімається, щоб показати цю «гвинтову» драбину? Описові жести зображують характер руху (вимовив «кавун» – і описав рукою коло).

Емоційні жести передають різні почуття – радість (оплески), байдужість (помах рукою), здивування (розведення двома руками), незадоволення (похитування головою), засмучення (опущена голова), сумнів і незнання (знизування плечима) тощо. Деякі з емоційних жестів настільки часто повторюються і відомі всім, що на їх основі навіть виникли стійкі словосполучення – «бити себе в груди», «стукати кулаком по столу», «розводити руками», «вдарити себе по лобі» тощо. Емоційні – жести суто індивідуальні, користування ними багато в чому залежить від темпераменту мовця. Емоційний жест простежується відповідно до міміки особи й інтонації мовлення.

Ритмічні жести зливаються з ритмікою звука, слова, підкреслюють весь його ритм (жест-диригент під час скандування слів), спрямовані на те, щоб підкреслити логічний наголос, прискорення мови.

Наслідувальні жести – жести інших людей, які копіюються повністю або частково (штрихами). Існує думка, що в такому випадку варто говорити не про особливий вид жестів, а про елементи творчої акторської гри, театралізації виступу. («Він зробив головою ось так і сказав...»).

Символічні жести – це умовні жести, які символізують певні почуття або ставлення, замінюють вербальні комунікації. Наприклад, уклін глядачам – символ вдячності за оплески; затиснуті руки, що торкаються грудей, – символ сердечного ставлення, любові актора до глядачів, ще з часів давнього Риму він відомий як жест чесності, відкритості; піднесена догори рука – символ привітання; усім відомий «поцілунок рукою» означає – я вас люблю. Перераховані символічні жести ми використовуємо часто свідомо, знаючи, що вони означають, і саме це хочемо висловити.

Захисні жести – це схрещені на грудях руки, коли вони стискають одна одну. Затиснуті кулаки при цьому свідчать про посилену захисну позицію.

Національні жести – це жести, які мають національний характер, тобто пов'язані з певними етнічними або національними спільнотами, їхніми традиціями, звичками, специфікою культурних цінностей. Вони, як правило, стосуються привітань, прощань, стверджень, запитань.

Наприклад, в Австралії, Новій Зеландії, Великобританії два розведених пальці (вказівний і середній) і долоня, повернута від себе, означають перемогу (знак перемоги). Але якщо долоню повернути до себе, то жест означатиме «А йди ти далі». Жителі Європи сприймають цей жест незалежно від положення долоні, як знак перемоги.

Ось як фахівці радять інтерпретувати деякі жести, що виражають названі та інші реакції.

Постукування по столу або підлозі, клацання ковпачком авторучки – це жести занепокоєння, які свідчать про втрату уваги до того, що говориться.

Голова на руці (долоні), очі напівзакриті – людина нудьгує, втрачає увагу до співрозмовника або лектора.

Машиналиює на папірці фігури, лінії – цікавість людини до інформації втрачається, процес комунікації під загрозою.

Нахил голови набік – зацікавленість.

Американські психологи зазначають: «На наших семінарах, якщо голови більшості слухачів не схилені вбік, ми знаємо, що групі нецікаво на занятті. Про це особливо корисно пам'ятати тим, хто хоче передати максимум інформації за мінімум часу. Коли слухачі «втрачають думку», їхні голови випрямляються, плечі піднімаються, потім нахиляються, погляд починає блукати по стелі, стінах, інших людях, і, нарешті, тіло приймає позу, що свідчить про бажання вийти з приміщення. У цьому випадку лектор повинен зрозуміти, що йому невербально передають: «Досить».

У спілкуванні найбільш поширеними є жести, що пов'язані з рухами за участі рук. Їх нараховують понад дві тисячі. Під час будь-якого виступу цілком природно виглядає жест руки від ліктя, що відповідає логічному наголосу й добре сприймається публікою. Жестом руки від плеча можна послуговуватися в момент найбільшого емоційного піднесення. Найбільш уживаними жестами рук є такі:

руки, закладені за спину, – відмова від предметної активності;

показ долонь – символ відкритості;

пальці, стиснуті в кулак, – агресивний жест;

руки, схрещені на грудях, – прояв захисту;

закриття вух руками – небажання слухати;

руки на колінах – прагнення припинити бесіду;

рука біля щоки – поринання в роздуми;

руки зведені за спину – самоконтроль;

потирання долонь – очікування;

складені руки на грудях; відхилений назад корпус; торкання носа –
заперечення;

прикриття рукою рота, дотик до носа – нещирість, брехня або сумнів
у чомусь;

потирання підборіддя; дотик до щоки – оцінювання;

з'єднання пальців у купол піраміди; розгойдування на стільці –
упевненість;

почухування підборіддя, протирання скла окулярів – підозра і сумнів;

потирання повіки – бажання сховатися від підозри, брехні.

Не менш символічного значення набували й рухи пальців. Згадаймо поширений фразеологізм: «пояснювати на пальцях», що означає робити матеріал максимально доступним для публіки. Пальцеві жести покладено в основу так званої дактильної мови для глухонімих – пальцевої комбінації, якій відповідає буква певної мови. Так, римські цифри – це спрощена схема всіх п'яти пальців. Наприклад, ліва сторона цифри V асоціюється з великим відставленим пальцем, а права – з іншими чотирма; X – це дві п'ятерні, схематично протиставлені по вертикальній осі симетрії. Жести пальців можуть стати посередниками між людьми, які спілкуються різними національними мовами. Зокрема, значення жестів, що зображають дії – пити, їсти, палити, стріляти – зрозумілі абсолютно всім людям. Проте інколи в один і той самий жест представники різних культур укладають різне значення:

піднятий догори великий палець в Америці, Австралії, Англії та Новій Зеландії може означати спробу зупинити машину і «все добре»; у Греції – «замовчи»; в італійців – цифру «1»;

поворот указівного пальця біля скроні в Голландії – хтось сказав дотепну фразу; у слов'ян – про людину, яка несповна розуму;

стукіт указівним пальцем по носі в Італії – недовіра; в голландців – мовець або той, про кого говорять, – напідпитку;

складені півколом великий і вказівний пальці у США – «все добре»; на півдні Франції – «погано», «нуль»; у Японії – «дай небагато грошей».

Рухи повинні бути природними і різноманітними. Інтенсивність жестикуляції повинна відповідати й ситуації, і темпераменту мовця. Жести особливо доречні в тих місцях мови, коли вони відзначають перехід до нової думки або виділяють якесь твердження.

До жестів можна віднести й рухи головою. Так, кивки висловлюють позитивне ставлення до того, про що говориться, тому співрозмовник, бачачи їх, висловлюється більш вільно й невимушено. Злегка закинута голова сприймається як ознака гордовитості, а схилена, опущена – покірності. Легкі кивки, повороти голови – це засіб виділення окремих особливо значущих фраз. У той же час рухи підборіддя можуть використовуватися для вказівки на що-небудь або кого-небудь, а поворот голови – для запрошення слухача поглянути в певному напрямку. Нахил голови трохи вбік служить у слухача ознакою уваги.

Помірне використання жестів є обов'язковим, мовлення без жестів насторожує слухачів, залишає осад недовіри. Однак жестикуляція має бути природною, відповідати місцю виступу, змісту промови й темпераменту людини. 90 % рухів тіла повинні здійснюватися на середньому рівні (між попереком і плечима), їх треба урізноманітнювати, використовуючи різні типи жестів (за винятком механічних і копіювальних). Наприклад, О. Водовозова у своїх спогадах про російського педагога XIX ст. К. Ушинського згадує, як він у 1860-тих роках відвідав урок учителя Соболевського, на якому вивчалися байки. Вчитель демонстрував, як їх треба читати: «Звірив він зображував в особах: лисицю, скоцюбившись, неймовірно скошуючи свої й без того косі очі, слова виголошував дискантом, а щоби нагадати про її хвіст, відкидав одну руку назад, помахуючи ззаду зошитом, згорнутим в трубочку. Коли йшла мова про слона, він зводився навшпиньки, а на довгий хобот повинні були вказувати три зошити, згорнуті в трубочку та вкладені один в одний. При цьому,

дивлячись який звір, він чи то бігав та гарчав, чи то, стоячи на місці, сіпав плечима, щирячи зуби».

Найважливішим компонентом позамовної виразності є **міміка** – виражальні рухи м'язів обличчя. За допомогою міміки передаються найрізноманітніші людські переживання. Як додатковий елемент мовленнєвої виразності, міміка посідає важливе місце в процесі комунікації. Вона органічно пов'язана зі словом, змістом переживань, емоцій, почуттів. Якщо слово лише сповіщає про певний стан особи, її настрій, вияв емоцій, то міміка їх відтворює: по виразу обличчя дізнаємося про найтонші порухи людської душі.

У повсякденному спонтанному мовленні міміка як додатковий засіб вираження й сприймання емоційного стану людини, переживань нею певних подій, фактів (біль розлуки чи радість зустрічі, прикрість, смуток, задоволення з приводу якогось успіху тощо) здійснюється в основному мимовільно, за безумовно-рефлекторним механізмом. Людина, розкриваючи свої настрої, переживання, не замислюється над тим, які при цьому робити рухи тіла, голови, рук чи м'язів обличчя. Вони виникають самі собою й можуть бути підсиленими чи послабленими, затамованими чи замаскованими, можуть відбивати навіть протилежний стан самого переживання (наприклад, усмішка під час страху) тощо.

Мімічні рухи та їх поєднання (вчені нараховують більше 20 000) допомагають ораторові виразити свій емоційний стан, ставлення до слухачів, їхніх відповідей, учинків, продемонструвати інтерес, розуміння або байдужість тощо.

Надзвичайно рухлива міміка свідчить про жвавість і швидку змінюваність сприйняття вражень і внутрішніх переживань, про легку збудливість від зовнішніх подразників. Малорухлива міміка асоціюється зі спокоєм і надійністю.

Перевага завжди надається людям із доброзичливим виразом обличчя, високим рівнем зовнішньої емоційності, привабливою зовнішністю, тобто з

мімікою, що виражає позитивно забарвлені емоційні стани. Надмірна рухливість м'язів очей, обличчя, як і нежиттєва їх статичність, завдають серйозних проблем у спілкуванні. Без перебільшення, міміка, підвищуючи емоційну значущість інформації, сприяє кращому її засвоєнню. Але вона має відповідати характерові мовлення й взаємин: виражати впевненість, схвалення, осуд, невдоволення, радість, байдужість, зацікавленість, захоплення, обурення в багатьох їх варіантах.

У процесі мовлення людина по-різному використовує вираз обличчя, підсилюючи чи нейтралізуючи вплив слова, підтримуючи чи гальмуючи увагу слухача. Оратору слід знати можливості свого обличчя, навчитися користуватися виразним поглядом, уникати надмірної динамічності («бігаючі очі») й неживої статичності («кам'яне обличчя») м'язів обличчя.

Очі є особливим інформативним органом. Своїм поглядом людина створює візуальний контакт або уникає його. Він тісно пов'язаний з мовленням. Засвоєні у дитинстві навички користування поглядом у комунікації протягом життя майже не змінюються. «Мова погляду» різноманітна: цілком відкриті очі вказують на високу сприйнятливості почуттів і розуму, загальну жвавість; занадто відкриті – свідчать про оптичну прихильність до навколишнього світу; прикриті – про інертність, байдужість, зарозумілість, нудьгу або сильну втому; звужений або прищулений погляд – про пильне спостереження, в поєднанні з поглядом збоку – про підступність і хитрість; прямий – демонструє інтерес, довіру, відкритість, готовність до взаємодії; погляд збоку, кутиками очей – скепсис і недовіру; знизу при схиленій голові – вказує на агресивну готовність до дій або (при зігнутій спині) на підпорядкованість, покірність, послужливість; погляд зверху вниз (при відкинутій голові) – на почуття переваги, зарозумілість, презирство; погляд, що ухиляється, – на непевність, скромність або боязкість, можливо, почуття провини.

Особливо позитивно впливає на слухача усмішка, вміло послуговуючись якою можна змінити мікроклімат в аудиторії під час

спілкування. Вона може бути доброзичливою, знущально-принизливою, поблажливою, скептичною, довірливою, зневажливою, презирливою, вимушеною, ввічливою, сором'язливою, грайливою, хитрою, доброзичливою та ін.

Промовець повинен уміти доброзичливо-привітно усміхатися, надаючи виразу обличчя добродушності, готовності до позитивної взаємодії, взаємодопомоги. Усмішка надає привабливості зовнішності оратора, позитивно впливає на характер його мовлення, полегшує процес взаєморозуміння, сприяє успішному розв'язанню комунікативних проблем.

Певні висновки про людину можна зробити, звернувши увагу на її брови: прямі або злегка підняті у горизонтальному положенні на малій відстані між ними вважають ознакою «інтелігентності»; дугоподібні або сильно опущені збоку вниз на значній відстані між ними – ознакою «неінтелігентності».

Невербальні засоби комунікації – це невід'ємна частина нашого життя й діяльності в усіх сферах. Спілкування стане природнішим, адже міміка, інтонація та жестикуляція посилюють, доповнюють зміст мовлення та дають додаткову інформацію. Ще дві тисячі років тому Цицерон учив ораторів: «Усі рухи душі повинні супроводжуватися жестами, здатними пояснити справи душі й думки: жести кисті руки, пальців, усієї руки, простягнутої уперед, ноги, що вдаряє об землю, особливо міміка очей; жести подібні до мови тіла, яку розуміють навіть дикарі та варвари».

Невербальна комунікація є культурно-історичним і психологічним феноменом внутрішньоособистісної природи, тісно пов'язаним з розвитком і становленням особистості, її психічним станом і властивостями, а отже є невід'ємною складовою майстерності оратора.

3. Місце проведення промови

Щоб виступ був вдалим, ораторові доцільно звернути увагу й на його організацію, на створення найбільш сприятливих умов для роботи. В

аудиторії обов'язково повинно бути свіже повітря, належний фон: темна завіса, відсутність яскравих чи рухомих предметів, мінімум меблів. Не рекомендується демонструвати своє незадоволення, робити зауваження слухачам або просити їх пересісти наперед (можна підійти до основної маси, пам'ятаючи, однак, про необхідність дотримання дистанції соціального спілкування – 1,5 – 4 м). Не треба відразу починати говорити, коли слово надано: аудиторія має роздивитися нову людину, скласти про неї враження. Тому оратор повинен знаходитися на освітленому місці та не ховатися за трибуну.

Ораторові краще стояти на підвищенні (правило «вертикального домінування»), однак у невеликій аудиторії подіум треба використовувати якомога менше, інакше порушується правило «інтимності спілкування». Промовцеві радять наближатися до слухачів, спускатися до зали, ходити по приміщенню, але не заходити занадто далеко (на чверть-третину глибини). Назад повертатися необхідно задкуючи, не поспішаючи, руки при цьому теж рухаються, а не тримаються в кишені.

У приміщенні, в якому резонує голос оратора (а багато залів, де виступають промовці, спеціально налаштовані на добру акустику), початківець почуватиметься впевненіше. Х. Леммерман дає таку пораду: «Зверніть увагу, аби задня стіна, що підтримує вас акустично, була розташована не дуже далеко». Тут-таки зазначено ще два моменти, які потрібно врахувати ораторові: у великих приміщеннях його підстерігають дві небезпеки: або поглинання звуку, або луна; в першому випадку слід дуже чітко артикулювати кожен звук; у другому – уповільнити темп. Луна спостерігається переважно у високих приміщеннях або в приміщеннях, які поділено на частини.

П. Сопер радить: якщо аудиторія невелика (до 75 осіб), говорити, ставши на один рівень зі слухачами.

Варто мати на увазі організаційно-технічні перешкоди в ході виступу:

- 1) в аудиторію доноситься шум з вулиці чи сусіднього приміщення (усунути джерело шуму, якщо це неможливо – ігнорувати його, підійти ближче до слухачів);
- 2) до приміщення постійно заглядають (повісити оголошення на дверях: «Іде лекція»);
- 3) слухачі запізнюються (на поодиноких краще не зважати, якщо ж увійшла група – перечекати, доки всі сядуть на місця);
- 4) у залі задушливо (зробити перерву для провітрювання або скоротити виступ);
- 5) вийшов з ладу мікрофон чи згасло світло (звернутися до організаторів).

Недоречності можуть виникнути й в діяльності оратора:

- 1) помилився на слові й це помітили слухачі (на незначних помилках не акцентувати уваги, в іншому випадку – вибачитися);
- 2) пропустив пункт виступу (якщо є потреба – повернутися до нього після закінчення попередньої думки).

Заважати промовцю можуть і слухачі:

- 1) активно реагують на зовнішні перешкоди (не звертати, доки можливо, уваги; перечекати активні дії чи шуми, зробити паузу; підійти ближче);
- 2) розмовляють між собою (можна не звертати уваги або теж підійти ближче);
- 3) встають і виходять (не слід робити зауваження, достатньо з гумором прокоментувати);
- 4) з місця звучать репліки незгоди (на тривіальні репліки не реагувати, на серйозні зауваження пообіцяти відповісти після закінчення виступу);

5) лунають грубі, провокаційні викрики (демонструвати свою перевагу і контроль над ситуацією, не вступати в дискусію, у разі потреби – вдатися до іронії чи сарказму).

Стати хорошим оратором неможливо без наполегливої роботи над собою, без постійної практики виступів. Удосконалення ораторської майстерності робить життя людини більш повним і цікавим, дозволяє досягти успіху.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Чи визначають успіх оратора самі лише його природні дані? Чи буває, що людина з фізичними вадами володіє увагою аудиторії? Які причини цього?

2. Як ви можете пояснити вирази «шарм оратора», «влада оратора над аудиторією»?

3. Чому питання виходу до аудиторії потребує особливої уваги?

4. Що ви можете розповісти про те, як ораторові слід контролювати свій погляд?

5. Які різновиди жестів ви можете назвати? Який з видів жестів найбільш пасує ораторові?

6. Які існують прийоми для подолання «нав'язливої» (нервозної) жестикуляції та загалом «нав'язливих» станів?

7. Що ви можете сказати про врахування оратором місця промови?

II. Плани практичних занять

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

РИТОРИКА ЯК НАУКА Й НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Теоретичний блок

1. Риторика як наука. Основні поняття риторики.
2. Розділи класичної риторики.
3. Риторичні закони.
4. Зв'язок риторики з іншими науками.

Практичний блок:

1. Підберіть афоризми про силу й красу красномовства.
2. Розкрийте тему «Риторика в житті людини», використавши подані нижче прислів'я та приказки. Подумайте, у якому порядку варто розташувати ці вислови.

Плете, що слина до губи принесе.

Наговорив чотири міхи чорної вовни. Та всі неповні.

Умій сказати, умій і замовчати.

Слово старше, ніж гроші.

Не кажи – не вмію, а кажи навчусь.

Добре слово варте завдатку.

Умієш говорити – умій слухати.

Що скаже – неначе зв'яже.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю Чікарькова. – Львів: Світ, 2001.
2. Вандишев В.М. Риторика. Екскурс в історію вчень і понять / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2003.

3. Мацько Л.І. Риторика: навч. посіб. / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища школа, 2006.
4. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. / Г.М. Сагач. – К.: Райдуга, 1993.
5. Сопер П. Основы искусства речи / П. Сопер. – М.: Прогресс-Академия, 1992.
6. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан. – К.: Політвидав України, 1996.
7. Чибісова Н.Г. Риторика / Н.Г. Чибісова, О.І. Тарасова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

ІСТОРІЯ РИТОРИКИ

Теоретичний блок

1. Античне ораторське мистецтво.
2. Ораторське мистецтво в середні віки.
3. Розвиток риторики в Європі нового часу.

Практичний блок

Підготувати повідомлення на такі теми:

- Ораторство Демосфена.
- Сократ як ритор.
- Платон про риторичку.
- Риторика Аристотеля.
- Риторика Цицерона.
- Особливості військової риторики Цезаря.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю Чікарькова. – Львів: Світ, 2001.

2. Вандишев В.М. Риторика. Експурс в історію вчень і понять / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2003.

3. Мацько Л.І. Риторика: навч. посіб. / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища школа, 2006.

4. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. / Г.М. Сагач. – К.: Райдуга, 1993.

5. Чибісова Н.Г. Риторика / Н.Г. Чибісова, О.І. Тарасова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

ВІТЧИЗНЯНА РИТОРИКА

Теоретичний блок

1. Витоки давньоукраїнського красномовства.
2. Українське красномовство в XIII – XVII ст.
3. Київська школа риторики.
4. Розвиток сучасної української риторики.

Практичний блок

Підготувати повідомлення на такі теми:

- Митрополит Іларіон – видатний християнський проповідник Київської Русі.
- Володимир Мономах – проповідник ранньоукраїнської доби.
- Мовний стиль риторики Івана Вишенського.
- Філософія слова Григорія Сковороди.
- Промови, що змінили світ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю Чікарькова. – Львів: Світ, 2001.

2. Вандишев В.М. Риторика. Експурс в історію вчень і понять / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2003.

3. Мацько Л.І. Риторика: навч. посіб. / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища школа, 2006.
4. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. / Г.М. Сагач. – К.: Райдуга, 1993.
5. Чибісова Н.Г. Риторика / Н.Г. Чибісова, О.І. Тарасова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

МАЙСТЕРНІСТЬ ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ

Теоретичний блок

1. Види публічних виступів.
2. Методи та етапи підготовки публічного виступу.
3. Структура ораторського твору.

Практичний блок

1. Підготуйте публічні виступи на такі теми:

- Професійна армія: за і проти.
- Головне місто в моєму житті.
- Література (поезія) в житті молоді людини.
- Книга, яку я пам'ятаю з дитинства.

2. Складіть список відомих вам етикетних формул, які варто вживати на початку та наприкінці промови (академічної, політичної, церковної тощо).

3. З якого речення краще почати текст, а яким – закінчити? Обґрунтуйте свій вибір.

Увімкнувши телевізор, я почула такі новини. Такі новини я почула, увімкнувши телевізор.

4. Підготуйте й виголосіть невелику (до 3 хв) інформаційну промову (наприклад: звіт, повідомлення про результати роботи, політичний реферат, виступ на радіо, телебаченні).

Рекомендації: мета інформаційної промови – не лише збудити допитливість, а й дати нове уявлення про предмет. Вона може бути розповіддю, описом, поясненням.

Інформаційна промова повинна:

- викликати допитливість;
- задовольняти запити слухачів;
- бути актуальною;
- вирізнятися послідовністю у викладенні матеріалу, чіткою аргументацією і доказовістю.

5. Підготуйте й виголосіть невелику (до 5 хв) переконувальну промову.

Рекомендації: мета переконувальної промови – довести логічним аргументом або заперечити яке-небудь положення, твердження. Предмет промови – запитання факту (що є правда, а що ні) або питання поведінки (що треба робити, а що ні) та ін. Важливо:

- вибирати дійсно спірне питання;
- вибирати змістовну тему;
- вибирати питання, які можна вирішити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю Чікарькова. – Львів: Світ, 2001.
2. Вандишев В.М. Риторика. Екскурс в історію вчень і понять / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2003.
3. Корнева Л.М. Риторика: навч.-метод. посібн. / Л.М. Корнева – Полтава: ПНПУ, 2005.
4. Мацько Л.І. Риторика: навч. посіб. / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища школа, 2006.
5. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. / Г.М. Сагач. – К.: Райдуга, 1993.

6. Сопер П. Основы искусства речи / Поль Сопер. – М.: Прогресс-Академия, 1992.

7. Томан І. Мистецтво говорити / Іржі Томан. – К.: Політвидав України, 1996.

8. Чибісова Н.Г. Риторика / Н.Г. Чибісова, О.І. Тарасова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.

9. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням: Підручник. / С.В. Шевчук, І.В. Клименко – 2-ге вид., виправ. і доповнен. – К.: Алерта, 2011. – 696 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

ЛОГІКО-ЕМОЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРОМОВИ

Теоретичний блок

1. Система логічних доказів.
2. Логічна побудова тексту.
3. Логічні помилки, їх види.
4. Аргументація як процес наведення доказів. Особливості укладання.

Практичний блок

1. Підготуйте публічні виступи на такі теми:

- Сучасна сім'я: яка вона?
- Яким я хочу бачити заклади вищої освіти майбутнього?
- Що значить бути сучасним?
- Ціннісні орієнтації сучасної молоді.

2. Відтворіть пропущену ланку в доказах. Визначте, які з доказів побудовані на індукції, а які – на дедуції.

1. Усі вчителі навчають учнів. Віра Петрівна навчає учнів.
2. Іван Петрович знає п'ять мов. Іван Петрович – поліглот.
3. Я вступаю до університету. Я – абітурієнт.
4. Ми любимо говорити про природу. Ми любимо говорити про тварин.

5. У цій родині всі вміють дотепно жартувати. Мар'яна вміє дотепно жартувати.

3. Визначте логічні помилки в наступних реченнях та класифікуйте їх:

1) Цією пральною машиною користуємося я та моя донька. Їй уже більше сімнадцяти років.

2) Він мав чарівну доньку та велику квартиру.

3) Синтаксис – це не фонетика, а фонетика – не синтаксис.

4) Що ви кажете! Вона не може вийти заміж, тому що ніколи цього не робила!

5) Після лекції у нас був гарний настрій. Отже, якщо у вас поганий настрій – ходіть на лекції.

6) Діти не можуть мати свої думки, бо вони ще малі.

7) Він ніколи не мовчить, коли його питають. Отже, він – відмінник.

8) Ми можемо не читати цей твір, тому що він стоїть останнім у списку літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Львів: Світ, 2001.

2. Вандишев В.М. Риторика. Екскурс в історію вчень і понять / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2003.

3. Мацько Л.І. Риторика: навч. посіб. / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища школа, 2006.

4. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. / Г.М. Сагач. – К.: Райдуга, 1993.

5. Сопер П. Основы искусства речи / П. Сопер. – М.: Прогресс-Академия, 1992.

6. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан. – К.: Політвидав України, 1996.

7. Чибісова Н.Г. Риторика / Н.Г. Чибісова, О.І. Тарасова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

**ЕЛЕМЕНТИ ХУДОЖНОСТІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ПРИЙОМИ В
МОВІ ОРАТОРА**

Теоретичний блок

1. Поняття про художній образ.
2. Звуковий рівень тексту.
3. Лексичний рівень тексту.

Практичний блок

1. Підготуйте публічні виступи на такі теми:

- Релігія в житті людини.
- Як бути впевненим у собі.
- Чи може краса врятувати світ?
- Екологічні катастрофи: чому ми їх не помічаємо?

2. Виділіть з даного лексичного матеріалу слова, які вживаються у сфері академічного красномовства. До яких груп лексики належать слова, що залишилися?

Чкурнути, дотримуватися, диференціація, файний, говорити, ідіот, ідіома, пошана, хронологія, шампусік, глаголити, вода, шурупити, довбанути, фонема, природа, вуйко.

3. Розрізніть серед поданих виразів персоніфікації та уособлення:

Стілець жалібно застогнав, коли на нього вмовстився Опанас Іванович. Невиразний смуток підкрадався до мене. З чорних грудей хмари вирвалася вогненна блискавка. Мов сонячний стовп у кімнату, в її життя пролилося щастя. Справжнє життя наче обігало Сергія кривими стежками.

4. Виділіть епітети в реченнях. Поясніть, чому одне й те ж слово в одних випадках виступає просто як означення, а в інших – як епітет?

Жовте листя кружляло під осіннім вітром. Золоте листя тонко дзвеніло під осіннім вітром.

Тепле почуття ворухнулося в моїх грудях. Тепле повітря влилося у розчинене вікно.

Вогненний заклик оратора наче запалив присутніх. Вогненний потік лився з доменної печі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Львів: Світ, 2001.
2. Вандишев В.М. Риторика. Екскурс в історію вчень і понять / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2003.
3. Мацько Л.І. Риторика: навч. посіб. / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища школа, 2006.
4. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. / Г.М. Сагач. – К.: Райдуга, 1993.
5. Сопер П. Основы искусства речи / П. Сопер. – М.: Прогресс-Академия, 1992.
6. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан. – К.: Політвидав України, 1996.
7. Чибісова Н.Г. Риторика / Н.Г. Чибісова, О.І. Тарасова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7

ЕЛЕМЕНТИ ХУДОЖНОСТІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ПРИЙОМИ В МОВІ ОРАТОРА

Теоретичний блок

1. Синтаксичний рівень тексту.
2. Стилiстичний рівень тексту.

Практичний блок

1. Підготуйте публічні виступи на такі теми:

- Харизма оратора – лідера суспільства.

- Рекламна риторика й екологія Слова.
- Мистецтво полемічного спілкування.
- Магія живого слова.

2. Розрізніть серед поданих виразів каламбури та парадокси.

Гірше за все ми знаємо своїх близьких (Ф. Моріак). Як усі оратори, що ставлять собі за мету вичерпати тему, він вичерпав терпіння слухачів (О. Уайльд). Не стільки отого плачу, скільки за те я плачу (нар.). Якщо дотримуєшся маленьких правил, то можна порушувати великі (Дж. Оруел). Хто не бачив Іспанії – сліпий, хто її бачив – засліплений (П. Борель). Не заводьте дітей! Ви їм даруєте життя, вони вам – смерть. Ви їх породжуєте на світ, вони вас зживають зі світу (О. Бальзак).

3. Визначте, що це за синтаксична фігура:

Люди поділяються на праведників, що вважають себе грішниками, та грішників, що вважають себе праведниками (Паскаль).

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С. Д. Риторика : навч. посіб. / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – Львів : Світ, 2001.
2. Вандишев В.М. Риторика. Екскурс в історію вчень і понять / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2003.
3. Мацько Л. І. Риторика : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003.
4. Сагач Г. М. Риторика : навч. посіб. / Г. М. Сагач. – 2-ге вид., перероб. і доп.– К. : Вид. Дім «ІнЮре», 2000.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8

ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ ОРАТОРА. СКЛАДНИКИ ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ

Теоретичний блок

1. Дихання. Види дихання.

2. Голос. Властивості голосу.

3. Дикція, орфоепія. Причини порушення орфоепічних норм у мовленні.

Практичний блок

1. Підготуйте публічні виступи на такі теми:

- Що Ви знаєте про архітектуру рідного міста?
- Чи знаємо ми свою національну культуру?
- Що означає бути інтелігентною людиною?
- Україна багата на таланти.

2. Вимовте скоромовки й чистомовки спочатку беззвучно, а потім уголос, чітко артикуючи:

Бик тупий, тупогуб, тупогубенький бичок.

У бика біла губа була тупа.

Прийшов Прокіп – кипів кріп, пішов Прокіп – кипів кріп.

Як при Прокопі кипів кріп, так і без Прокопа кипів кріп.

Редька рідко росла на грядці, грядка рідко була в порядку.

Надворі трава на траві дрова, не рубай дрова на траві двору.

По шосе Сашко йшов, Машу на шосе знайшов.

На горі Арарат рвала Варвара виноград.

Перчив, перчив – доки не переперчив.

Краб у рака гроші брав, раку гроші краб віддав.

Фотограф фотоапаратом вмів добре фотографувати.

Був собі цебер, та й переполуцеберився.

Щедрий дощик площу полоще.

Жваво жатка жито жне. Жатку жнець не дожене.

Мішок на мішку – мішки в порошку. Порошок, як борошно, – від борошна борошно.

Борщик у горщику, щавель у горщику. А до борщу ще й по лящу.

Біжать стежини поміж ожини. І вже у Жені ожина в жмені.

ЛІТЕРАТУРА

7. Антоненко-Давидович Б.Д. Як ми говоримо / Б.Д. Антоненко-Давидович. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 1994.
8. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення / Н.Д. Бабич. – Львів: Світ, 1990.
9. Кравцова І. А. Основи культури і техніки мовлення: [навчальний посібник] / І. А. Кравцова, Л. Р. Шпачук. – Кривий Ріг: КП ДВНЗ «КНУ», 2013.
10. Коваль А.П. Культура ділового мовлення / А.П. Коваль. – К.: Вища школа, 1982.
11. Пентиліук М.І. Культура мови і стилістика / М.І. Пентиліук. – К.: Вежа, 1994.
12. Сербенська О.А. Культура усного мовлення / О.А. Сербенська. – К.: Центр навчальної літератури, 2004.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9

ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ ОРАТОРА. СКЛАДНИКИ ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ

Теоретичний блок

1. Інтенація як мовне явище, її сутність і значення.
2. Фразовий наголос. Види фразових наголосів.

Практичний блок

1. Підготуйте публічні виступи на такі теми:

- Мої роздуми про милосердя.
- Що нам заважає вчитися?
- Які ми – сучасні студенти?
- Чи потрібна риторика сучасному студенту?

2. Поставте наголос.

Батьківський, статуя, циган, цемент, кулінарія, табу, християнин, мізерний, пеня, відгомін, Тацит, догмат, феномен, дочка, завдання, бажаний, дихання, український, запроданець, поняття, випадок, Макбет, гастрономія, жалюзі, магазин, параліч.

Звірте розставлені вами наголоси зі словниковою нормою.

3. Перевірте ваш звичний темп мовлення: візьміть будь-який текст і порахуйте з годинником у руках, скільки слів за хвилину ви вимовляєте. Порівняйте це з нормою (120 – 150 слів за хвилину). Зробіть належні висновки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко-Давидович Б.Д. Як ми говоримо / Б.Д. Антоненко-Давидович. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 1994.
2. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення / Н.Д. Бабич. – Львів: Світ, 1990.
3. Кравцова І. А. Основи культури і техніки мовлення: [навчальний посібник] / І. А. Кравцова, Л. Р. Шпачук. – Кривий Ріг: КП ДВНЗ «КНУ», 2013.
4. Коваль А.П. Культура ділового мовлення / А.П. Коваль. – К.: Вища школа, 1982.
5. Пентиліук М.І. Культура мови і стилістика / М.І. Пентиліук. – К.: Вежа, 1994.
6. Сербенська О.А. Культура усного мовлення / О.А. Сербенська. – К.: Центр навчальної літератури, 2004.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 10 – 11

ОРАТОР І АУДИТОРІЯ

Теоретичний блок

1. Зовнішня культура оратора.

2. Невербальні засоби впливу оратора на аудиторію.
3. Місце проведення промови.

Практичний блок

1. Підготуйте публічні виступи на такі теми:

- Здоровий спосіб життя, що це?
- Секрети генної інженерії.
- Це модно завжди.
- Очевидне-неймовірне в нашому житті.

2. Підготуйтесь до модульної контрольної роботи.

Модульна контрольна робота

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С. Д. Риторика : навч. посіб. / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – Львів : Світ, 2001.
2. Вандишев В.М. Риторика. Екскурс в історію вчень і понять / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2003.
3. Мацько Л. І. Риторика : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003.
4. Сагач Г. М. Риторика : навч. посіб. / Г. М. Сагач. – 2-ге вид., перероб. і доп.– К. : Вид. Дім «ІнЮре», 2000.

III. Матеріали для самостійного опрацювання

Навчально-методичні матеріали для самостійної роботи допоможуть студентам засвоєнню навчальної програми, формуванню самостійності як особистісної риси та важливої професійної якості – розвитку уміння систематизувати набуті знання, планувати й контролювати власну діяльність.

Самостійна робота з курсу «Риторика» передбачає індивідуальні дослідження студентів, виконання практичних та тестових завдань, підготовку, репетицію й виголошення промов, опрацювання списку рекомендованої літератури, роботу з Інтернет-ресурсами.

I. Самостійна робота до теми «Риторика як наука й навчальна дисципліна».

1. Підготуйте повідомлення «Міфологія культури давніх цивілізацій», скориставшись матеріалом.

Риторика має глибокі корені у світовій культурі. У міфології, образах героїв міфів різних народів і культур простежується художньо-образне уявлення предків про велику роль живого слова, поетично-пісенного, риторично-публіцистичного мовлення, про яскраву, часом, драматичну й трагічну долю людей, наділених божественним даром – красномовством.

Із сивої давнини до наших днів дійшли, надзвичайно сильні, чарівні, фантастичні міфи про героїв, богів, присвячені класичному мистецтву красномовства, ораторського мистецтва, чаруючого співу... Вони випромінюють магічну силу краси й духовності, дарують нам опоетизовану інформацію про класичне мистецтво й науку риторику, яку уособлювала в давніх греків **прекрасноголоса богиня Калліопа**, що була однією з дев'яти муз. Донька Зевса й Мнемозіни (богині пам'яті), Калліопа вирізнялася своїми обдаруваннями серед усіх інших муз. Вона стала музою епічної поезії й науки. Краса й мудрість Калліопи втілювалася ваятелями у

скульптурному зображенні богині з вощеною дощечкою або свитком і грифельним прутиком у руках.

У давньогрецькій міфології багато богів пов'язані з мовленням, мистецтвом виступати у Народному зібранні, вести бесіду, полеміку тощо, й зокрема, богиня **мороку, нічних видінь і чаклунства Геката** була покровителькою деяких громадських занять людей, а саме в суді, Народному зібранні, змаганнях у суперечках, полеміці тощо.

Цікавим і, на жаль, не дуже відомим божеством грецької міфології є **божество лихослів'я Мом**, яке було пов'язане з темними космічними силами. Тривале зловживання терпінням богів, проти яких постійно пащекував Мом, призвело до вигнання його Зевсом з Олімпу, що було справедливим покаранням. Бридким і непривабливим він зображений мудрим народом – його кінцівки (як і погані слова), ніби спрут, обвивають тіло, виснажують його.

Більші симпатії в нас викликає **богиня Осса**, яка у грецькій міфології була персоніфікацією чуток. Як провісниця Зевса, вона приносила людям добрі звістки, її голос вважали «божественним», а саму називали «дитям золотої надії».

Одним з найпопулярніших образів грецької міфології у сфері володіння чарами словесного впливу на людей, богів і природу був **Орфей**, син богині Калліопи та бога Аполлона. Магічна сила його мистецтва виявлялася в чарівному співі, прекрасній музиці, молитвах, за допомогою яких він сприяв аргонавтам у їхньому нелегкому поході, бо втихомирював морські хвилі, заспокоював гнів могутнього Ідаса, переконував пса Аїду Кербера повернути на землю кохану **Еврідіку**. Трагічну смерть Орфея оплакують зачаровані його талантом птахи, звірі, ліси, каміння, дерева... Легенда про Орфея довгі роки надихає митців-нащадків на відтворення його образу в різних жанрах мистецтва.

Давній Єгипет подарував світові цікавий міф про **Сіа** – богиню пізнання й мудрості, її часто зображують праворуч від бога Тоту.

Тот у єгипетській міфології був богом мудрості, рахунку й письма. Йому приписували створення всього інтелектуального життя країни: він був «владикою часу», вів літописи, створив писемність, навчив людей писати й рахувати. Він був покровителем переписувачів, архіваріусів, бібліотекарів, керував «усіма мовами» і сам вважався язиком бога Птаха, з яким його ототожнювали.

Бенсай-тен – божество красномовства японців, яке входило в число «семи богів щастя» й забезпечувало (як поліфункціональне) довге життя, багатство, військові успіхи, захищало від стихійного лиха, дарувало мудрість, красномовство. Воно зображувалося верхи на драконі чи змії з японським музичним інструментом біва в руках.

У давньоіндійській міфології **Богиня Вач** є персоніфікацією священного мовлення. Вона вважалася донькою бога любові Ками, стала богинею мудрості й красномовства, винахідницею санскриту й алфавіту, покровителькою мистецтв і наук. Індійські веди підкреслюють її надзвичайну красу й вишуканість.

Образ чарівного птаха в різних модифікаціях на взірць **жар-птиці, чудо-птаха** та ін. є дуже популярним у східнослов'янській культурній традиції, зокрема українській та російській. Як бачимо, «солодкоголосі» птахи, міфічні істоти володіли тим прекрасним даром, до якого завжди прагнула людина,— **оволодіння душами через гармонійне, прекрасне й чарівне Слово в усіх формах: слово поетичне, прозове, ораторське, пісенне, пророче...**

Інший слов'янський билинний герой – **гусяр Садко** – цікавий як талановитий співак, виконавець, гра якого принесла йому як громадське визнання, так і особисте щастя. Його чарівний голос, майстерна гра полюбилися Морському цареві, що сприяло щасливому одруженню Садка з прекрасною Чернавою, принесло йому славу, багатство, повне вдоволення життям. Вдячний Садко побудував у Новгороді пишні церкви, завдяки щасливій долі й імпровізаторському таланту.

Східнослов'янська міфологія звеличує образ епічного **співця-поета Бояна**, який мав риси талановитого оратора. Струни Боянові рокотали славу руським князям, що ставали на захист рідної землі. Бояна вважають легендарним «ритором, солодкомовним сказителем», талановитим імпровізатором, бо звучать у віках, не стихаючи, його живі гуслі, чарівний голос, дивовижні, вражаючі інтонації... Не змовкає в нашій вдячній пам'яті слава Боянова – «соловейка стародавнього часу». Так само нам, нащадкам слави предків, не личить забувати видатну ораторську пам'ятку – **«золоте слово» Святослава**, змішане зі сльозою, мета якого – єднання всіх патріотів рідної землі перед вражою навалою. «Золоте слово», мудрі літописи, які творилися на славній нашій землі, пастирське слово та ін. – взірці високої ораторської культури наших предків, так само як і дивовижно-прекрасні міфи різних народів усіх часів – невичерпна скарбниця культурної, риторичної загальнолюдської спадщини. Народи творили тисячолітній національний золотослів, вбираючи й творчо використовуючи надбання попередніх епох, створюючи ораторські перлини як свідчення глибоких етико-естетичних дум, поривань, мрій, надій, даруючи нам, нащадкам, слово, величне, могутнє, переконливе... Слово як велику силу, якщо ним уміти володіти. Якраз цього нас навчить риторика.

2. Опрацюйте рекомендовану літературу з теми й виконайте завдання.

1. Риторика – це наука

- а) про правильну вимову звуків;
- б) про правильне застосування міміки й жестикуляції;
- в) про культуру спілкування;
- г) про комунікацію, що переконує.

2. Основоположником риторики вважають

- а) Аристотеля;   в) Емпедокла;
- б) Платона;   г) Сократа.

3. Красномовство набуло розквіту

- а) у Стародавній Індії; в) в Месопотамії;
б) в Античній Греції; г) в Єгипті.
4. У Стародавній Греції мистецтво сперечатися називалося
- а) софістикою; в) риторикою;
б) схоластикою; г) евристикою.
5. Людей, які писали промови, у Стародавній Греції називали
- а) логопедами; в) софістами;
б) еристами; г) логографами.
6. Жанрами біблійного красномовства є:
- а) церковна проповідь, пророче слово, слова повчальні;
б) проповідь як напучення, проповідь як екзегетика, проповідь богословська;
г) лекція, диспут, бесіда.
7. Розділ, який вивчає етап задуму виступу, називається
- а) диспозицією; в) інвенцією;
б) елокуцією; г) меморією.
8. Закон риторики, що формує і розвиває уміння аналізувати предмет дослідження, називається
- а) концептуальним; в) тактичним;
б) стратегічним; г) мовленнєвим.
9. Ораторська діяльність науковця, викладача, що доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки, це:
- а) політичне красномовство;
б) академічне красномовство;
в) суспільно-політичне красномовство;
г) судове красномовство.
10. До якого виду красномовства належить висвітлення теми «Сім'я як ланка суспільного організму»:
- а) суспільно-побутове;
б) церковне;

в) академічне;

г) політичне.

11. За сферою функціонування політична промова диференціюється:

а) парламентська, мітингова;

б) ювілейна, святкова;

г) захисна, звинувачувальна.

12. Розділ, який вивчає закони мовного вираження, називається:

а) елокуція; в) акція;

б) інвенція; г) диспозиція.

13. Закон, що формує і розвиває уміння розробляти програму діяльності, називається:

а) моделювання аудиторії; в) стратегічний;

б) ефективною комунікації; г) тактичний.

14. Виступ оратора, що виражає інтереси тієї чи іншої партії (політичної сили) або роз'яснює якусь суспільно-політичну ситуацію, це:

а) юридичне красномовство;

б) політичне красномовство;

в) академічне красномовство;

г) церковне красномовство.

15. До жанрів академічного красномовства належать:

а) лекція, наукова доповідь;

б) парламентська промова, мітингова промова;

в) адвокатська промова, прокурорська промова;

г) повідомлення, доповідь.

16. До якого виду красномовства належить висвітлення теми «Справа про розлучення»:

а) академічного;

б) судового;

в) політичного;

г) суспільно-побутового.

II. Самостійна робота до теми «Історія риторики».

1. Ознайомтесь із текстом «Друга промова проти Філіппа» Демосфена (або з будь-якою іншою промовою видатних ораторів).

Зробіть риторичний аналіз промови за схемою:

1. Знаковість для нації, держави, культури, суспільства постаті промовця. Як на нього реагувало суспільство?

2. Соціально-політичні, суспільно-культурні, історико-національні елементи змісту: ідеологеми, міфологеми, події, факти, оцінки, контрасти, антитези.

3. Як оратор сформував тему, мету, представив предмет?

4. Яка композиція (вступ, основна, заключна частини) тексту і як вона спрямована на досягнення мети?

5. Монолог, діалог, полілог.

6. Логічність, послідовність і доцільність побудови промови.

7. Як сформульовано тези, наскільки вдало вибрано тип аргументації та види доказів?

8. Образна система тексту. Домінанти і ключові слова.

9. Характеристика засобів милозвучності: евфонічні чергування голосних і приголосних; вимовна легкість (повноголосся, подовження, спрощення).

10. Засоби активізації уваги слухачів.

2. Опрацюйте рекомендовану літературу з теми й виконайте завдання.

Варіант 1.

1. Хто зі знаменитих ораторів Стародавньої Греції мав мовленнєві вади, але завдяки наполегливій праці досяг великого успіху?

а) Аристотель;

б) Цицерон;

в) Демосфен.

2. Хто перший представив давнім грекам риторику як науку та мистецтво?

- а) Платон;
- б) Аристотель;
- в) Сократ.

3. Хто був майстром закличних промов?

- а) Ісократ;
- б) Тіртей;
- в) Тісій.

4. Духовно-виховне й філософське вчення у Греції V – IV ст. до н. е., що базувалась на суб'єктивізмі та запереченні об'єктивної істини, – це:

- а) еристика;
- б) діалектика;
- в) софістика.

5. Збірник «загальних місць» – хрестоматію готових прикладів для вивчення, щоб вставляти їх у виголошувану промову, написав:

- а) Корак(с);
- б) Тісій;
- в) Критій.

6. Кому приписує антична традиція винайдення таких словесних фігур: антитези, рівночленності, співзвучності закінчень:

- а) Горгію;
- б) Протагору;
- в) Продіку.

7. Поняття «думка більшості» виникає у вченні й школі:

- а) Тісія;
- б) Горгія;
- в) Ісократа.

8. Хто встановив вид промови, який виходить із особливої попередньої домовленості – разом і незалежно шукати істину; критерієм успіху якої є не

перемога одного із мовців, котра може бути власне корисною, а знаходження істини про природу предмета:

а) Сократ;

б) Платон;

в) Ісократ.

9. Кому з античних ораторів належить розробка діалектичного методу «запитання – відповідь», необхідного для встановлення об'єктивної істини?

а) Платону;

б) Сократу;

в) Ісократу.

10. Основними передумовами розвитку ораторського мистецтва у Стародавній Греції були... (продовжіть речення).

11. Аристотель розрізняв аудиторію:

а) за віком, достатком, емоційним станом;

б) за зосередженістю, однорідністю, підготовленістю;

в) за розміром, віком, професійною спрямованістю.

12. Категорії риторики Аристотеля побудовані, виходячи з позиції:

а) слухача;

б) оратора;

в) слухача й оратора.

13. Корені насолоди красномовства, на думку Аристотеля:

а) у чуттєвому задоволенні, яке отримують слухачі від словесної гри оратора;

б) у задоволенні пізнавальних та інтелектуальних потреб слухачів;

в) у досягненні необмеженого впливу на аудиторію.

14. Хто з ораторів Стародавнього Риму виступав за практичну освіту на форумі, де оратор-початківець прислуховувався до промов сучасників, вчився сам і не переставав вчитися все життя?

а) Цицерон;

б) Аристотель;

в) Квінтіліан.

15. Для кого з ораторів Стародавнього Риму саме риторична школа має стояти в центрі всієї освітньої системи, а після її закінчення юнаки-учні повинні переходити зі школи на форум?

а) Цицерона;

б) Квінтіліана;

в) Платона.

16. Хто написав трактат «Ораторські настанови» у 12 книгах?

а) Ісократ;

б) Платон;

в) Квінтіліан.

Варіант 2

1. У риториці Київської Русі виокремлюють два основних види:

а) філософський та історичний;

б) повчальний та урочистий;

в) панегіричний і монологічний;

г) академічний і політичний.

2. Першим видатним християнським проповідником Київської Русі був:

а) Іоанн Златоуст;

б) Іларіон;

в) Кирило Туровський;

г) Іван Вишенський.

3. «Слово про Закон і Благодать» написав:

а) Іларіон;

б) Кирило Туровський;

в) Григорій Сковорода;

г) Лазар Баранович.

4. «Слово в новий тиждень після Пасхи» написав:

- а) Інокентій Гізель;
- б) Стефан Яворський;
- в) Кирило Туровський;
- г) Іван Вишенський.

5. Автором полемічних послань був:

- а) Григорій Сковорода;
- б) Володимир Мономах;
- в) Анатолій Радивиловський;
- г) Іван Вишенський.

6. Викладачами риторики в Києво-Могилянській академії були:

- а) Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Лазар Баранович;
- б) Григорій Сковорода, Іван Вишенський, Дмитро Ростовський;
- в) Володимир Мономах, Іларіон, Кирило Туровський.

7. Підручник з риторики «Риторична рука» написав:

- а) Стефан Яворський;
- б) Феофан Прокопович;
- в) Антоній Радивиловський.

8. Збірку проповідей «Ключ розуміння» з теоретичною частиною «Наука, або Спосіб складання проповідей» підготував:

- а) Стефан Яворський;
- б) Лазар Баранович;
- в) Іоаникій Галятовський;
- г) Інокентій Гізель.

9. Рукопис «Оратор могилянський» написав:

- а) Йосиф Кононович-Горбацький;
- б) Феофан Прокопович;
- в) Інокентій Гізель.

3. Укладіть словник основних термінів до теми «Історія риторики».

III. Самостійна робота до теми «Майстерність публічного виступу».

1. Ознайомтесь із рекомендаціями Ф. Прокоповича про складання похвальних (епідейктичних) промов. На їхній основі підготуйте власну промову на одну із запропонованих тем:

- 1) Промова з нагоди Дня народження;
- 2) Весільна промова;
- 3) Промова під час вручення подарунків;
- 4) Промова-подяка;
- 5) Промова-привітання;
- 6) Промова-прощання;
- 7) Промова-похвала.

Рекомендації Ф. Прокоповича щодо складання епідейктичних промов. Похвала особам.

Основні джерела винайдення думки в похвальних промовах на честь осіб, на думку Феофана Прокоповича, такі:

- природа людини, яка охоплює тіло й душу, причому перевага надається чеснотам душі (снага розуму, пам'ять, міркування, знання);
- доля особи – включає в себе достойність роду, знаменитість і славу предків, могутність, багатство, силу, почесні, споріднення й дружбу з визначними мужами, начальниками;
- навчання – показує рівень знань особи: де, як, у кого виховувалась особа, кого мала наставниками, де була проведена юність, якими науками й мистецтвами займалась особа; яких мала друзів, яких суперників; чи перевершувала їх талантами, похвалами, пильністю; вчинки, дії особи;
- у похвальних промовах на честь народів слід описати й пояснити такі моменти: стародавність, славу військових подвигів, приклади визначних людей, закони, здібності, перемоги, тривале панування тощо.

Промова з певної нагоди. Промова з нагоди дня народження.

Під час підготовки промови з певної нагоди рекомендовано дотримуватися таких правил:

- промову починають з висловлення радості (наприклад: З найбільшою радістю ми зустрічаємо день, коли народився той, кого ми любимо, шануємо, поважаємо);

- далі наводять певну аргументацію;

- ти сам чи держава тішитися з нагоди чийогось народження;

- додати мотив: що з цього народження повинна очікувати сім'я або держава (докази будуються на здогадах сильніших чи слабкіших);

- сильніші докази передбачають згадку про особливості батька, матері (наприклад, у добрих народжуються добрі); перехід до похвали батьків, виокремлення їхніх високих моральних чеснот (як-от: розважливість, справедливість, поміркованість, щедрість);

- підсилення аналогіями, прикладами або викладом причини, чому син зазвичай відтворює подібність як батькового тіла, так і душі;

- важливим є відчуття міри в аргументації;

- завершувати промову варто поривом радості й додати побажання, щоб Бог усе те, на що сподіваємось, довів до щасливого кінця (Радію, неначе б це був мій власний день народження, і бажаю, щоб він повторювався протягом якнайдовшого часу й щоб наступного року був ще щасливішим...).

Весільна промова. Під час складання весільної промови варто дотримуватися таких правил:

- вступ повинен бути дуже святковим і прокладати шлях до вираження особистої, приватної та публічної радості;

- далі наводять систему доказів: по-перше, Бог є засновником подружжя, як свідчить Святе Письмо ; по-друге, людина від природи більш подружня, ніж суспільна істота (Аристотель); по-третє, з подружжя зароджується родова дружба; по-четверте, тільки за участю подружжя може зберігатися і розвиватися рід людський тощо;

- виклавши загальні положення, необхідно перейти до окремих питань;

- на закінчення треба повторити всі згадані мотиви, пробудити почуття надії на добро, яке дасть це подружжя як батьківщині, так і сім'ї; побажати

від себе добра, плідності крові, взаємної любові, збільшення слави, доброзичливості долі, родючості поля, добробуту, щасливого завершення всяких справ тощо;

- варто врахувати, що все це можна охопити тільки в довгій промові, а в короткій – можна висловити дещо зі сказаного або навіть все, але стисло та ємно.

Привітання гостей. Вітаючи гостей, оратор повинен врахувати такі поради й рекомендації:

- вступ має бути коротким, у ньому висловлюється громадська або приватна радість;

- висловлюється радість з приводу прибуття того, кого чекали з великим бажанням; говоримо, що велике хвилювання перешкоджає висловити ту радість, яку відчуваємо;

- стверджується наше прагнення, з яким ми очікували на його прихід і радість, яку ми відчуваємо у його присутності (враховуємо його заслуги, похвали, чесноти, власну любов до гостя (кого любимо, того завжди бажаємо бачити, і доводимо, чому любимо));

- оздобу й підсилення такої промови шукаємо в порівняннях і прикладах;

- закінчується привітання словами про те, що ми віддаємо й присвячуємо йому свої думки, серце, душу тощо, а також побажанням довгого життя, доброго самопочуття, щастя.

Промова під час прощання. У ситуації прощання можна чинити так:

- на початку промови коротко висловлюється свій біль з приводу розлуки з тим, з ким жив довго або мало (мовляв, що приємно було жити з другом або добродієм, дуже важко перенести розлуку; якщо було дозволено і він міг би не від'їжджати, то нічого не могло б бути за це милішим; розставання з другом так на тебе вплинуло, що здається, ніби залишаєш половину самого себе і т. і.);

- замість підсилення варто сказати, що зустріч була приємною (зважаючи на приязнь, близькість), корисною (з огляду на науку, за допомогою якої маємо можливість з кожним днем ставати кращим), необхідною (бо отримано тверді поради в сумнівних справах) тощо;

- насамкінець рекомендується просити друга не забувати про тебе, висловлюється обіцянка, що й сам ніколи не забудеш цієї зустрічі, озвучуються сподівання на швидку зустріч із тим, з ким нині розлучаєшся з таким болем.

Євхаристична промова (складання подяк).

Щоб риторично грамотно скласти подяку, необхідно:

- сказати про свою вдячність, підкресливши, що жодна промова не може зрівнятися з таким добродійством;

- скромно підкреслити, що не бачиш своїх заслуг щодо добродія;

- висловити сумнів, чи зумієш належними словами висловити вдячність;

- ти сам спершу хотів вислужитися перед добродієм, але тебе випередила його ласка;

- прикрасити свою промову необхідно крилатими висловами, дотепами, жартами;

- для аргументації вдячності необхідно обдумати, яку чесноту варто відзначити в такому добродійстві: у вибаченні – добродушність, у матеріальній допомозі – щедрість, у побудові храмів – великодушність і набожність, у наданні допомоги – готовність допомогти нещасним;

- розглядаючи добродійство, слід поширити його в описі обставин: хто, кому, що, коли дав, де, в яку пору дня, при якій кількості глядачів і як;

- у заключній частині рекомендується висловити подяку, заохотити і просити добродія, аби не змінив свого ставлення до тебе і надалі зігрівав своєю ласкою, а також пообіцяти свої послуги в майбутньому, щоб добродій не пошкодував за своє добродійство.

Промова під час вручення подарунків.

Коли вручають подарунок із нагоди весілля, ювілею, святкових днів тощо, то:

- про нього не треба згадувати ані словечком, а після закінчення вітальної промови вручити подарунок без слів;

- якщо все ж існує необхідність дещо сказати, то промову можна побудувати так:

- спочатку висловити свою любов, коротко згадати вчинені тобі добродійства тим, кому даруєш, і заявити, що подарунок такий незначний, що не дорівнює ні твоїй любові, ні його заслугам;

- опісля необхідно, ніби у виправдання, зазначити, що дарунок є виявом доброї волі, і ним ти хотів показати не щедрість, а виявити прихильність;

- наприкінці слід попросити, щоб подарунок прийняли і зацентували увагу не на його ціні, а на його значенні.

Похоронна промова.

Суть промови – якомога красномовніше похвалити померлого, не залишаючи жодного слова для недоліків, які могли б знеславити його минуле життя. Алгоритм побудови промови такий:

- у вступі оплакується біль, висловлюється жаль, якого зазнала держава, церква з причини смерті такого мужа: загинув оплот Батьківщини, трибун публічних зборів, опора правди, притулок нещасних, приклад чеснот, стовп церкви тощо; стиль вступу має передавати величезний біль (повільність, переливання болю), можна використовувати величаві фігури (звертання до мертвого як до живого – авт.), вигуки), але без крику;

- в основній частині необхідно перейти до похвал мужа, його заслуг перед державою, варто підкреслити, що він заслужив на безсмертя; скласти хвалу життю мужа за окремими періодами, або за певними чеснотами. Насамкінець варто знову згадати про біль, знайти втішні слова для близьких (наприклад, не слід впадати в розпач, бо досить славно жив цей муж, залишив їм велику честь, Бог покликав його для нагород тощо); у

побажаннях необхідно молити Бога, щоб прийняв його у лоно свого милосердя, щоб послав Батьківщині, церкві побільше таких особистостей.

2. Укладіть словник основних термінів до теми «Майстерність публічного виступу».

3. Підготуйте невелику (до 3 хв) промову на одну й ту ж тему для трьох різних аудиторій.

Рекомендації. Композиційна побудова промови:

Вступ: викликати інтерес до теми; установити контакт; підготувати слухачів до сприйняття промови; пояснити актуальність.

Головна частина: послідовне викладення думок;• елементи (розповідь, опис, пояснення, міркування); докази та їх відповідність темі.

Висновки: закінчити красивим прийомом; узагальнити висловлене; підкреслити значення висловленого; поставити нові завдання; звертання; викладення мети виступу; викладення парадоксальної ситуації; прийом співучасті; цитата, прислів'я, крилатий вислів; образні вставки; апеляція до джерел; біографічний сюжет; моменти драматизації; поезія, жарт, влучне порівняння; просторова / часова екстраполяція; апеляція до почуттів; питання до аудиторії.

4. Підготуйте і виголосіть невелику (до 3 хв) інформаційну промову (наприклад: звіт, повідомлення про результати роботи, політичний реферат, виступ на радіо, телебаченні).

Рекомендації: мета інформаційної промови – не лише збудити допитливість, а й дати нове уявлення про предмет. Вона може бути розповіддю, описом, поясненням.

Інформаційна промова повинна:

- викликати допитливість;
- задовольняти запити слухачів;
- бути актуальною;
- вирізнятися послідовністю у викладенні матеріалу, чіткою аргументацією і доказовістю.

5. Підготуйте й виголосіть невелику (до 3 хв) переконувальну промову.

Рекомендації: мета переконувальної промови – довести логічним аргументом або заперечити яке-небудь положення, твердження. Предмет промови – запитання факту (що є правда, а що ні) або питання поведінки (що треба робити, а що ні) та ін. Важливо:

- вибирати дійсно спірне питання;
- вибирати змістовну тему;
- вибирати питання, які можна вирішити.

6. Опрацюйте рекомендовану літературу з риторики й виконайте завдання.

Варіант 1

1. На першому етапі оратор вивчає такі соціально-демографічні ознаки аудиторії: (назвати)...

2. На першому етапі оратор займається:

- а) класифікацією соціально-демографічних ознак;
- б) узагальненням соціально-демографічних ознак;
- в) фіксацією та аналізом соціально-демографічних ознак.

3. Другий етап дослідження аудиторії спрямований на вивчення:

- а) соціально-демографічних ознак;
- б) індивідуально-особистісних ознак;
- в) соціально-психологічних ознак.

4. Другий етап вивчення аудиторії спрямований на дослідження:

- а) внутрішнього світу кожного із слухачів;
- б) обсягу аудиторії;
- в) поведінки кількох слухачів одночасно.

5. До соціально-психологічних ознак відносять:

- а) національність, прагнення до відокремлення, відсутність власної культури;
- б) стать, вік, національність, релігійність;

в) мотиви поведінки, потреби, ставлення до змісту промови й оратора, рівень розуміння.

6. Морально-дисциплінарний мотив – це:

- а) фактор, зумовлений цікавістю, але не підкріплений волею;
- б) примусовий фактор, не підкріплений бажанням;
- в) фактор, зумовлений бажанням і волею.

7. Емоційно-естетичний мотив – це:

- а) фактор, зумовлений бажанням і волею слухача;
- в) фактор, що ґрунтується на цікавості, але не підкріплений волею;
- в) примусовий фактор.

8. Інтелектуально-пізнавальний мотив – це:

- а) фактор, зумовлений бажанням і підкріплений волею;
- б) фактор, що ґрунтується на цікавості, але не підкріплений волею;
- в) примусовий фактор, не підкріплений волею.

9. Потреби визначають вибір слухача:

- а) навіщо це мені?
- б) що це дає ораторові?
- в) що це дає всій аудиторії?

10. Усвідомлена потреба буває:

- а) відкрита, прихована, угодовська;
- б) байдужа, конфліктна, загальна;
- в) особистісна, професійна, громадська.

11. Індивідуально-особистісні ознаки – це:

- а) вивчення поведінки кількох суб'єктів;
- б) вивчення внутрішнього світу кожного із слухачів;
- в) вивчення складу сім'ї та професійних інтересів усіх слухачів.

12. Не розуміє іронії й підтексту, цінує сюжетність викладення і вміння оратора «малювати словом», у мовленнєвому спілкуванні потребує похвали:

- а) молодіжна аудиторія;

- б) дитяча аудиторія;
- в) доросла аудиторія.

13. Дуже цінує особисту, нехай навіть суб'єктивну думку ритора, все нове й оригінальне. Потребує постійно підтримувати нитку викладу, стежити за послабленням уваги:

- а) молодіжна аудиторія;
- б) дитяча аудиторія;
- в) доросла аудиторія.

14. Варто говорити в повільному темпі, приділяти значну увагу прикладам, необхідно використовувати посилання на авторитети, на відомі історичні факти; у промові має неодноразово повторюватися головна думка:

- а) у добре підготовленій аудиторії;
- б) недостатньо підготовленій аудиторії.

15. Можливий безпосередній діалог:

- а) у малій аудиторії;
- б) середній аудиторії;
- в) великій аудиторії.

16. У великих аудиторіях можливе:

- а) діалогічне мовлення;
- б) складна аргументація;
- в) у простій образній формі повідомлення того, що слухачам добре відоме і стосовно чого вони готові висловити спільну думку схвальними або несхвальними вигуками (скандуванням).

Варіант 2

1. Вступ промови – це:

- а) частина промови, в якій коротко викладаються певні зауваження щодо змісту й мети промови;
- б) частина промови, в якій оратор веде слухачів до розуміння основної ідеї промови;
- в) частина промови, в якій оратор подає фактичний матеріал.

2. Головна мета вступу:

- а) висловити радість;
- б) відрекомендуватись;
- в) привернути увагу слухачів до себе і предмета промови.

3. У вступі:

- а) встановлюється довіра між оратором і аудиторією;
- б) застосовуються різноманітні докази правильності положень;
- в) детально розповідається про події, зустрічі.

4. Основне призначення зачину – це:

- а) швидке встановлення контакту зі слухачами;
- б) показ того, як певна проблема, подія, факт, явище виглядатиме у

перспективі;

- в) підбиття підсумків і остаточне формулювання висновків.

5. Конкретна цільова установка – це:

- а) чіткий показ слухачам, що оратор збирається говорити;
- б) визначення, з якою метою оратор виголошує промову, яку реакцію

він хоче викликати у слухачів;

- в) визначення ораторських чеснот, на які необхідно буде промовцеві

звернути увагу (виявляти).

6. З точки зору категорії пафосу вступ має бути:

- а) дуже енергійним;
- б) помірно емоційним;
- в) неемоційним.

7. Стиль вступу інформаційної промови має бути:

- а) простим;
- б) високим;
- в) низьким.

8. У вступі свої ораторські чесноти промовець:

- а) не виявляє;
- б) виявляє;

в) говорить про них.

9. У вступі оратор повинен:

а) закликати до дії;

б) зіставити події, явища, факти;

в) цікаву інформацію пов'язати з основним положенням теми.

10. Назвіть, якими етикетними формулами може розпочинатися вступ...

11. Назвіть 10 видів зачинів...

12. Сформулюйте конкретну цільову установку до будь-якої промови просто і з опрацюванням (опосередковано)...

13. За встановлення чіткого членування промови і забезпечення внутрішнього зв'язку між її частинами відповідає розділ риторики, що має назву:

а) інвенція;

б) диспозиція;

в) елокуція.

14. Частина промови, в якій оратор послідовно розвиває свою думку, веде слухачів до розуміння основної ідеї промови, застосовує різноманітні докази правильності положень, які він висуває, ілюструє їх прикладами, цифрами, наочністю, називається:

а) вступом;

б) головною частиною;

в) заключною частиною.

15. Основними елементами головної частини є:

а) виклад і аргументація;

б) виклад від очевидця, роздуми;

в) інтонація, засоби виразності.

16. Виклад будується у формі:

а) диспуту, дискусії, дебатів, полеміки;

б) дотепу, гумору, іронії, порівняння;

в) розповіді, опису, міркування, пояснення.

17. Тлумачення викладених фактів, розкриття їхнього змісту або вираження ставлення до них промовця – це:

- а) пояснення;
- б) розповідь;
- в) міркування.

18. Словесне зображення предмета думки з погляду його будови або розміщення – це:

- а) пояснення;
- б) опис;
- в) розповідь.

19. Роздумування вголос, не приховуючи від аудиторії своїх сумнівів, суперечностей, пропозиція разом шукати шлях до істини – це:

- а) пояснення;
- б) розповідь;
- в) міркування.

20. Коли попередні події є причиною подальших, а наступні – наслідком попередніх – це оратор будує свою промову:

- а) за природною моделлю;
- б) штучною моделлю;
- в) комбінованою моделлю.

21. Різне комбінування, перестановка частин викладу – це промова, побудована:

- а) за природною моделлю;
- б) штучною моделлю;
- в) комбінованою моделлю.

22. Послідовне розгортання повідомлення від загального до часткового – це:

- а) індуктивний метод подання матеріалу;
- б) дедуктивний метод подання матеріалу;
- в) концентричний метод подання матеріалу.

23. Розгортання повідомлення, що базується на зіставленні подій, явищ, фактів – це:

- а) дедуктивний метод подання матеріалу;
- б) стадійний метод подання матеріалу;
- в) аналогічний метод подання матеріалу.

24. Стадія у стадійному методі подання інформації – це:

- а) етап, частина міркування;
- б) факт, подія;
- в) аргументи, висновки.

25. Закінчення промови якимось красивим прийомом: поезією, жартом, несподіваним, але влучним порівнянням – це:

- а) доцільний фінал;
- б) елегантний фінал;
- в) типологічний фінал.

26. Визначте тип заключної частини: «Завершуючи опис психологічного захисту від некоректних прийомів ведення дискусії, викладемо загальні правила: Коли ведете дискусію, переконуючи, аргументуючи, не уподібнюйтесь глухареві, пильнуйте!»:

- а) апелювальний;
- б) типологічний;
- в) підсумковий.

27. Визначте тип заключної частини: «Насамкінець хочу звернутися безпосередньо до вас, дорогі наші студенти. Молоді властиво замислюватися над вибором шляху – вибирайте обачно. Молодість свою можна змарнувати, але можна наповнити її найдоцільнішим змістом, тобто сумлінною, добросовісною працею для народу, синами й дочками якого ви є, народу, чиїм ідеалом у майбутті постає вселюдське, справді гуманістичне братерство...».

- а) типологічний з фоном;
- б) типологічний з перспективою;

в) апелювальний.

28. Визначте, який тип заключної частини відображає схема: «Вчора – сьогодні – завтра»:

а) підсумковий;

б) типологічний;

в) апелювальний.

29. Для поглибленого уявлення про предмет, що надає слухачам можливість ще раз зрозуміти тему, використовують:

а) підсумкове закінчення;

б) апелювальне закінчення;

в) типологічне закінчення.

7. Підготуйте й виголосіть коротку (до 3 хв) промову із запропонованої тематики (див. розділ «Теми для публічних виступів» або на довільну тему.

Короткі рекомендації щодо підготовки й виголошення промови

1. Промова, яка виголошується публічно, повинна бути підготовлена й попередньо продумана.

2. Тільки дуже досвідчений оратор може дозволити собі імпровізовану публічну промову, яка насправді підготовлена досвідом численних виступів.

3. Якщо ви обмежені регламентом, скоротіть зміст вашої промови: краще сказати мало, ніж сказати погано.

4. У кожній промові має бути початок, середина і кінець; при цьому кінець промови – найважливіший.

5. Складіть план промови. У плані відображаються основні пункти промови, інформація, яка потребує точності: дати, статистичні дані, цитати (що повинні бути короткими і з вихідними даними джерел), складні або малознайомі слова й терміни.

6. План промови розміщується на одному звороті аркуша паперу; його не варто писати на кількох аркушах.

7. Оратор, який виступає перед публічною аудиторією, повинен бути фізично зібраним, бадьорим, оптимістичним, спокійним, упевненим у собі; він повинен мати охайний і привабливий вигляд. Тому перед публічним виступом потурбуйтеся про свій духовний і фізичний стан.

8. Багато ораторів, у тому числі і досвідчених, хвилюються перед публічним виступом. Це природно й корисно: якщо оратор не хвилюється перед виступом, то він не зацікавлений у своєму виступі й байдужий до аудиторії.

9. Надмірне хвилювання шкідливе. Щоб позбутися його, намагайтесь безпосередньо перед виступом відволіктися від його змісту, подумайте про щось приємне. Якщо це не допомагає і вас не бачать, зігніть руки в ліктях, підніміть їх до висоти плечей, напружте біцепси, зробіть кілька сильних рухів ліктями назад.

10. Не пийте воду безпосередньо перед виступом і під час виступу – вода дає непотрібне навантаження на серце і збиває голос. Не говоріть безпосередньо перед виступом.

11. Коли настане час виступати, зберіться внутрішньо й упевненим кроком підійдіть до місця, з якого доведеться говорити. Під час виходу до слухачів не поправляйте на ходу одяг, не зачісуйтесь тощо.

12. Стійте прямо. Ноги повинні бути приблизно на ширині плечей; носки злегка розведені; одна нога виставлена трішки вперед; упирання неоднакове на обидві ноги і в найбільш виразних місцях промови робиться більше на носок, ніж на п'ятку; коліна гнучкі й піддатливі; ногу на ногу не заплітайте; у плечах і руках немає напруги; руки не притиснуті щільно до грудної клітки, не прижаті до живота, не закладені за спину, пальці рук не зціплені; голова й шия трохи висунені вперед порівняно з грудною кліткою; груди виставлені, живіт підтягнутий, але не настільки, щоб це заважало вільному диханню.

13. Жестикуляція оратора має бути помірною. Удавайтесь до жесту за необхідності. Не жестикулюйте руками протягом усієї промови. Не кожна

фраза потребує підкреслення жестом. Ніколи жест не повинен відставати від підкріпленого ним слова. Урізноманітнюйте жестикуляцію. Кількість жестів та інтенсивність повинна відповідати характеру промови й аудиторії. Ораторський жест повинен бути плавним і впевненим, але не дуже широким.

14. Коли ви говорите, дихайте діафрагмою. Розмірюйте гучність голосу до об'єму приміщення й величини аудиторії. Ніколи не намагайтесь перекричати аудиторію.

15. Голос пускайте трішки над головами аудиторії.

16. Ставши перед аудиторією, найперше посміхніться й подивіться на людей, які вас слухають, – ви побачите, що вони уважні до вас і налаштовані в цілому позитивно.

17. Зробіть невеличку початкову паузу – це зацікавлює. Якщо продовжують шуміти, зробіть паузу більшою і подивіться на «острівки» шуму в аудиторії. Але не мовчіть занадто довго, бо складеться враження, що ви розгубилися.

18. Не починайте свою промову дуже енергійно, інакше вам не вистачить сил завершити її, а слухачам – витерпіти її до кінця.

19. Виголошуючи промову, пам'ятайте, що ви звертаєтесь до людей, які згодні вас вислухати, а не до папірця, на якому записаний ваш конспект.

20. Говоріть спокійно й упевнено, і вас будуть слухати.

21. Говоріть голосно, чітко, зберігаючи розмірений темп промови. Не намагайтесь умістити максимум інформації у мінімум часу.

22. Під час промови дивіться на аудиторію, послідовно фіксуючи поглядом групи людей, які знаходяться перед вами. Не звертайтеся весь час до одного й того ж обличчя. Кожен із слухачів повинен бути переконаним, що ви звертаєтесь особисто до нього. Малюйте очима цифру 8, що наче лежить горизонтально на рівні очей.

23. Використовуйте лише літературні слова й вислови. Намагайтесь уживати якомога менше іншомовних слів.

24. Виголошуйте промову не словами, а фразами. Фрази повинні бути зв'язними. Закінчуйте кожен початок фразу.

25. Мовлення є чергуванням слів і пауз. Пауза виділяє найбільш значущі слова й формулювання.

26. Публічна промова інтонована: інтонація забезпечує смислове членування мовлення, вказує на співвідношення частин фрази і на ставлення оратора до змісту промови. Сконцентруйте не тільки на тексті виступу, а й на тих думках і почуттях, які ви хочете передати у промові. Інтонація має бути природною і помірною. Ніколи не підвивайте на кінцях фраз. Потрібно весь час говорити звучним голосом, а не монотонним і байдужим.

27. Пам'ятайте, що сприйняття промови залежить і від темпу виголошення. Оптимальний темп для сприйняття – від 120 до 150 слів за хвилину. Загальні рекомендації щодо темпу виголошення такі: швидше виголошується все те, що пов'язане з радістю, схвильованістю, напруженістю і швидкою зміною подій у часі; у межах окремих фраз і періодів швидше виголошується все те, що становить доповнення, пояснення, уточнення; діалогічна форма мовлення певною мірою відбувається у швидкому темпі, ніж монологічна; повільніше виголошується все те, що пов'язане зі смутком, журбою, журливістю, з повільною зміною у часі; повільніше виголошуються фрази, особливо важкі у смислового сенсі; у межах окремих фраз варто дещо сповільнювати вимову найважливіших для вираження змісту слів, найчастіше тих, що виділяються логічним наголосом. До загальних рекомендацій не слід ставитися як до чогось незмінного!!!

28. Під час публічного мовлення промовець не повинен відчувати себе соловейком: ви говорите для людей, а не для самовираження. Тому під час мовлення працюйте: контролюйте реакцію аудиторії, фіксуйте групи людей, які погоджуються і не погоджуються з вами, уважних і неуважних,

зацікавлених і байдужих, дружелюбних і ворожих. Оратор повинен бачити все, що відбувається в аудиторії під час виголошення промови, і своєчасно реагувати на поведінку аудиторії.

29. Якщо в аудиторії почався шум, не підвищуйте, а понизьте голос, або зробіть паузу і уважно подивіться на аудиторію.

30. Не бійтесь реплік із залу. Не давайте втягнути себе в дискусію під час промови: ви повинні сказати все, що запланували.

31. Завершення будь-якої промови має бути енергійним і оптимістичним. Покажіть піднесенням голосу і завершальною інтонацією, що ви виголосили все, що вважали за потрібне, і не забудьте подякувати аудиторії за увагу. Вихід оратора з трибуни не повинен створювати враження втечі.

Репетиція промови. На жаль, більшість ораторських виступів являють собою першу і єдину репетицію. Риторика ж рекомендує обов'язково проводити репетицію, і не одну, перед виступом. Ораторові-початківцю варто:

1. Записати текст слово в слово і вивчити його.
2. Вибрати приміщення, в якому ніхто не заважав би, і стоячи, неначе звертаючись до слухачів, спробувати виголосити всю промову.
3. Після повторити промову, керуючись лише ключовими словами і висловами, відмічаючи головні розділи своєї композиції.
4. Коли промова засвоєна в цілому, необхідно зайнятися частинами, які найбільше викликають сумнів; провести більше репетицій цих частин перед дзеркалом. Варто звернути увагу: Чи вільно передаєте думки? Чи рівно тримаєтесь? Чи вільні і легкі ваші рухи?

Алгоритм самоаналізу промови.

1. Як аудиторія зустріла мене? (Доброзичливо, байдуже, стримано, з недовірою, з неприязню.)
2. Як розпочав виступ? Чи викликав виступ зацікавленість? Пожвавлення? Байдужість? Несприйняття?

3. Як можна охарактеризувати настрій аудиторії протягом виступу? Він змінювався на мою користь чи ні? В якій частині виступу це було помітно? Як це проявлялось? Можливі причини цих змін.

4. Якщо аудиторія реагувала негативно, то чим це було зумовлено?

5. Як я реагував на невдачу? Успіх?

6. Як я сам оцінюю:

- вибір теми, її розкриття, свою позицію;
- план і композицію виступу, логіку побудови, початок, кінець;
- якщо тему, факти, логіку я оцінюю позитивно, то чим пояснити невдачі, незадоволення, послаблення контакту.

7. Як я сам оцінюю своє усне мовлення: дихання (не вистачало глибини дихання, утруднення дихання через носову порожнину, чи були вимушені паузи для вдиху; що можна сказати про темп, плавність мовлення: чи вільним було мовлення? чи не було зайвого напруження?).

8. Як аудиторія реагувала на мої аргументи, приклади, вставні сюжети, жарти, запитання?

9. Як я тримався:

- просто й вільно чи скуто?
- чи не зловживав жестами?

10. Що повчальне з цього виступу я врахую під час підготовки до наступного виступу?

IV. Самостійна робота до теми «Логіко-емоційні засади промови». **Виконайте практичні вправи.**

1. Визначте, який з текстів побудований за допомогою дедукції, а який – за допомогою індукції. Підсумуйте це в коротких тезах.

а) Ви запитуєте, як він опинився в будинку? Для цього було дуже багато способів, але він обрав найпростіший. Виходячи з того, що багато людей не закривають на ніч вікна, а тільки прикривають їх, він спробував пройти через вікно – доторкнувся до нього, і воно відчинилося. В цьому йому

майже «допоміг» сам господар квартири. Тоді злочинець прослизнув на кухню. Він знав, що саме тут він може знайти інструмент для скоєння злочину. І він не помилився.

б) Сьогодні, коли Петро збирався на роботу, в нього спочатку згорів сніданок, потім він зробив праскою велику пляму на сорочці і ще довго чекав на тролейбус. Через все оте він запізнився. «Який же я нещасливий!» – подумав він.

2. Прочитайте даний текст. На якому логічному законі його побудовано? Обґрунтуйте свою думку.

Гомерівський епітет – поетичне означення, яке характерне для Гомерового епосу («Іліада». «Одіссея»). Дві ознаки характеризують ці епітети: вони складені, обсапують два корені і постійні, тобто назавжди закріплені за певними словами або іменами. Наприклад: світлоока богиня, швидконогий Ахіллес, сріблoluкий Аполлон, золототронна Гера, хитромудрий Одиссей і т.і. Український перекладач "Одіссеї" Б. Ген користується епітетами многослізний, богорівний тощо (Словник літературознавчих термінів).

3. Визначте логічні помилки в реченнях та класифікуйте їх:

1) Цією пральною машиною користуємося я та моя донька. Їй вже більше сімнадцяти років.

2) Він мав чарівну доньку та велику квартиру.

3) Синтаксис – це не фонетика, а фонетика – не синтаксис.

4) Що ви кажете! Вона не може вийти заміж, тому що ніколи цього не робила!

5) Після лекції у нас був гарний настрій. Отже, якщо у вас поганий настрій – ходіть на лекції.

6) Діти не можуть мати свої думки, бо вони ще малі.

7) Він ніколи не мовчить, коли його питають. Отже, він – відмінник.

8) Ми можемо не читати цей твір, тому що він стоїть останнім у списку літератури.

4. Наведений текст побудовано переважно на логіці. Які психологічні моменти (наприклад, приблизне змалювання настрою Олега, відомого завойовника) тут можна залучити для мобілізації уваги студентської аудиторії?

Думаємо, що Олег таки ходив на узбережжя Каспійського моря – відповідно до свідчень хазарського документа. Арабський географ першої половини X ст. Масуді повідомляє, що якісь руси на п'ятистах суднах, піднявшись по Дону, волоком перебралися на Волгу, спустилися по ній і попливли на південь уздовж західного узбережжя Чорного моря. В цих русах найприродніше бачити вихідців з Тмутаракані, яка була розташована у низів'ях Дону. Але ж хазарський документ повідомляє, що Хельгу-Олег напередодні походу на Каспій оволодів Тмутараканню. Арабські джерела стверджують, що в Каспійському поході руси були майже всі перебиті ворогами (персами?). Можливо, склав голову за Каспійським морем і князь Олег.

5. Опишіть нинішню політичну ситуацію в Україні, виклавши власні суб'єктивні емоції. Потім перепишіть цей текст, користуючись самими лише логічними доказами. Порівняйте обидва тексти. Який текст – перший чи другий – дався вам легше? Спробуйте поєднати обидва тексти в новий варіант.

6. Спробуйте уявити, що вам хочеться поділитися враженнями про нещодавно прочитану книгу: а) зі своїм другом; б) зі своїм дідусем; в) одногрупниками. У чому полягатиме казуальний момент вашої розповіді в кожному випадку?

V. Самостійна робота до теми «Елементи художності та літературні прийоми в мові оратора».

1. Яке явище висміюється у наведеному уривку з вірша Д. Білоуса "Що значить слово "значить"?"

Раз на запитання просте – Що значить слово «значить»? – сказав: це, значить, значить те, що слово «значить» значить!

2. Прочитайте текст; знайдіть у ньому слова, які вживаються лише в західноукраїнських землях.

Безперечно, слабкість, недуга, старість, нещастя, нужда зближають людину до Бога. В дійсності старі люди, слабкі жінки, пригноблені відчують більшу релігійність, віднаходячи скоріше шлях до Бога. Біля Христа тиснуться насамперед та найбільше люди упосліджені та ті, хто потребує помочі й порятунку. Христос сам і приділює їм особливу увагу, оздоровляючи, воскресаючи, потішаючи, допомагаючи. Не могло б викликати мильний погляд, що, мовляв, Бог є нам потрібний, аби заповнити наші прогалини, щоб прийти на поміч, де інші не знають, що даліше (І. Ортинський).

3. За допомогою яких лексичних засобів передано психологічний стан в даному уривку:

На серці було так легко! Хотілося заціюнашити щось таке!.. Хотілося стрибати, жмакати когось в обіймах!..

4. Виділіть з даного лексичного матеріалу слова, які вживаються в сфері академічного красномовства. До яких груп лексики належать слова, що залишилися?

Чкурнути, дотримуватися, диференціація, файний, говорити, ідіот, ідіома, пошана, хронологія, шампусік, глагол, йти, вода, шурупити, довбану, фонема, природа, вуйко.

5. Спробуйте у поданому нижче реченні замінити вульгаризми на евфемізми та перифрази.

У неї морда – хоч пацюків бий! Не лізь своїми ратицями до мене обійматися!

6. Чому поданий уривок викликає комічний ефект? Спробуйте переписати цей текст в потрібному лексико-стильовому ключі.

Прискореними темпами я ковтала їжу. Мій чоловік, що ніс відповідальність за своєчасне забезпечення кухні різними сільськогосподарськими продуктами для приготування належних страв, добре справлявся зі своїми сімейними обов'язками. Тому за останній календарний рік я налагодила своє харчування на високому рівні.

7. Пригадайте виступ (лекцію, урок, проповідь, виступ по телебаченню чи радіо тощо), в якому ви спостерігали порушення літературної норми. Що це було за порушення? Якою була реакція аудиторії?

8. Виділіть епітети в цих реченнях. Поясніть, чому одне й те ж слово в одних випадках виступає просто як означення, а в інших – як епітет?

Жовте листя кружляло під осіннім вітром. Золоте листя тонко дзвеніло під осіннім вітром.

Тепле почуття ворухнулося в моїх грудях. Тепле повітря влилося у розчинене вікно.

Вогненний заклик оратора наче запалив присутніх. Вогненний потік лився з доменної печі.

9. Вимовте запропоновані фрази зі звичайною та іронічною інтонацією:

Андрійко розумний хлопець. Зарплатню обіцяли видати вчасно. Ось приклад шляхетності!

10. За допомогою якої синтаксичної фігури забезпечується зв'язок між двома реченнями?

Я підійшла до самотньої берези. Береза здавалася мені такою сумною, що я мимоволі доторкнулася до її гладесенької білої кори.

11. Розрізніть серед поданих виразів каламбури та парадокси.

Гірше за все ми знаємо своїх близьких (Ф. Моріак). Як усі оратори, що ставлять собі за мету вичерпати тему, він вичерпав терпіння слухачів (О. Уайльд). Не стільки отого плачу, скільки за те я плачу (нар.). Якщо дотримуєшся маленьких правил, то можна порушувати великі

(Дж. Оруел). Хто не бачив Іспанії – сліпий, хто її бачив – засліплений (П. Борель). Не заводьте дітей! Ви їм даруєте життя, вони вам – смерть. Ви їх породжуєте на світ, вони вас зживають зі світу (О. Бальзак).

12. Визначте, що це за синтаксична фігура:

Люди поділяються на праведників, що вважають себе грішниками, та грішників, що вважають себе праведниками (Паскаль).

13. Розрізніть серед поданих виразів персоніфікації та уособлення:

Стілець жалібно застогнав, коли на нього вмотився Опанас Іванович. Невиразний смуток підкрадався до мене. З чорних грудей хмари вирвалася вогненна блискавка. Мов сонячний стовп у кімнату, в її життя пролилося щастя. Справжнє життя наче обігало Сергія кривими стежками.

14. Порівняйте два речення. Яке з них приваблює вас більше? Чому? На якому тропі побудовано друге речення?

1) Надії з'явилися й пропали.

2) Смутні надії, що починали пробиватися в її серці, раптом розквітли, отримали буття і постали купою квітів, які тепер на її очах зрізали та жбурнули на землю (О. Бальзак).

15. Розрізніть серед поданих виразів алюзії та ремінісценції.

Возвеличу Малих рабів отих німих, А на сторожі коло їх Поставлю слово (Т. Шевченко).

Продовжуйте, донько Іродіади! А там подивимось, чи подадуть вам до вечери мою голову на тарелі (Ж. Санд).

Мені набридло кожного дня переконуватися, що в житті завжди є місце для подвигу.

"Ясени, ясени... Бачу вас за селом край дороги..." А й справді. Стоять на краю села. Ніби вийшли зустрічати когось із далекої мандрівки. Когось мудрого й сильного (Л. Павленко).

16. Прочитайте дані речення. Спробуйте дати художній опис цих явищ за допомогою літоти, гіперболи та порівняння.

Ліліпут – людина, маленька на зріст. Велетень – людина надзвичайно високого росту.

17. Переробіть послідовно на риторичний вигук, риторичне звертання, риторичне запитання таку фразу:

Український фольклор є скарбницею нашої духовності.

18. Використовуючи нижчеподані слова, створіть два варіанти речення: а) побудованого на зевгмі та асиндетоні; б) побудованого на зевгмі та полісендитоні:

Веселка, червоний, оранжевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий.

19. Пригадайте різницю між алегорією та символом. Вкажіть, де алегорія, а де символ у таких реченнях. Зазначте також, яка стилістична фігура наявна в першому реченні.

Червоне – то любов, а чорне – то журба.

Дерево світлоплодове, що від нього харчуються вірні [образ хреста у молитві].

20. Напишіть коротку промову на тему: «Мій перший публічний виступ», використовуючи такі тропи та фігури: синекдоха, амфіболія, синтаксичний паралелізм, еліпс, апасіопеза, паралепсис, аномінація, градація. Радимо спочатку створити «сухий» логічний текст, а потім «оздобити» його за рахунок згаданих прийомів.

21. Знайдіть у поданому уривку тропи та фігури. Яку функцію вони виконують? Знайдіть тут свідомі порушення автором літературної норми. Для чого це зроблено?

По далеких горбах самотіли тихі гуцульські оседки, вишневі од смерекового диму, якими покурились гострі дашки оборогів з запашиим сіном, а по долині кучерявий Черемош сердито поблискував сивиною та світив попід скелі недобрим зеленим вогнем. Переходячи потік за потоком, минаючи хмурі ліси, де озивалась часом дзвінко корова або білиця сипала вниз під смереку обідки шишок, Іван піднімався все вище... А стежка вела

все далі, кудись у ломи, де гнили одна на одній колючі смереки, без кори й хвої, як кістяки. Пусто і дико було на тих лісових кладовищах, забутих Богом і людьми, де лиш гутори гутіли та вились гадюки. Тут була тиша, великий спокій природи, строгість і сум. За плечима в Івана росли вже гори і голубіли у далині. Орел здіймався з кам'яних шпичь, благословляючи їх широким розмахом крил, чулось холодне полонинське дихання і розпростиралось небо. Замість лісів тепер слався землею жереп, чорний килим повзучих смерек, в якому плутались ноги і мхи одягали камінь зеленим шовком. Далекі гори odkривали один за одним свої хребти, вставали, як хвилі в синьому морі. Здавалося, морські буруни застигли в ту саму мить, коли буря підняла їх з дна, щоб кинуть на землю та заллати світ. Вже синіми хмарами підпирали крайнебо буковинські верхи, оточились блакиттю близькі Синиці, Дземброня і Біла Кобила, курився Ігрець, колола небо гострим шпилем Говерла і Чорногора важким своїм тілом давила землю (М.Коцюбинський).

22. Спробуйте перевірити лексичне багатство своєї мови за формулою Б. Головіна:

$$K = \frac{N}{n}, \text{ де } N - \text{число лексем, а } n - \text{число слововживань. Для цього}$$

використайте написаний вами текст (максимально великий за обсягом). Чим більшим виявиться десятковий дріб, тим багатший лексикон оратора.

23. Поясніть, у чому полягають стилеві недоречності такого «документа»:

Високоповажна подруго! Цим листом доводжу до твого відома, що налаштувалася вже була їхати до тебе, а тут – телеп ката в борці! – okazія: профком дає путівку, яка горить. Отож, начувайся, будь здорова й не кашляй. Бажаю тобі ясного неба, щастя і здоров'я, кавказького довголіття, радості буття і грошей шапку. Твоя вірна колежанка Оксана.

Спробуйте довести цей текст до певної стилістичної однорідності.

24. Визначте, як змінюється в наведеному нижче короткому оповіданні стиль спілкування героя. Подумайте, що краще: відверте хамство чи «лицемірна» риторика? Чи не варто бути в даному випадку «лицемірним» і в глибині душі?

Юрко біг собі додому зі школи. Раптом, коли він зльоту загнув за кут будинку, то всім тілом ударився в щось велике і м'яке. Воно похитнулося, але встояло. Переляканий Юрко підвів голову і побачив розлючене обличчя літньої пані в окулярах.

– Перепрошую дуже, – пробелькотів він, задихаючись. – Я не хотів... Це сталося випадково. Прийміть мої вибачення.

Обличчя просяяло усмішкою. Пані вже не гнівалася.

– Гарний хлопчику, – промовила вона. – Що ж, з усяким буває. Добре, що тебе навчили гарно вибачатися. Бувай.

«Щоб ти ноги переламала, стара корово! Пре, як танк! Сиділа б вдома, смерті чекала», – подумав Юрко, попрямувавши своєю дорогою.

25. Укладіть словничок основних тропів (порівняння, епітет, метафора, уособлення, персоніфікація, алегорія, символ, метонімія, синекдоха, гіпербола...) і фігур (риторичні вигуки, риторичні звертання, риторичні питання, антитеза, іронія, каламбур, парадокс, інверсія, обрив, замовчування...) риторики.

VI. Самостійна робота до теми «Техніка мовлення оратора. Складники техніки мовлення». Виконайте практичні вправи.

1. Повністю видихніть через рот повітря з легень. Затамуйте подих; намагайте пульс; відрахуйте 6 ударів і спробуйте набирати повітря через ніс так, аби повністю заповнити нижню частину легень – до діафрагми (2 удари пульсу); середню частину легенів (2 удари пульсу); верхню частину легенів – до гортані (2 удари пульсу). Знову затамуйте подих (6 ударів пульсу) і утримуйте повітря в собі (6 ударів пульсу). Повторіть видих. Зробіть цю вправу 6 разів. При цьому краще сидіти в розслабленій позі. Чи

«слухається» вас після цього дихання? Як поводить себе серце? Застосовуйте цю вправу тоді, коли вас охоплює нервовий стан перед виходом до аудиторії.

2. Видихніть повітря так само, як у попередній вправі (через рот). Наберіть повітря до самої діафрагми і, видихаючи, голосно скажіть «А-а-а-а...» Порівняйте звучність з тою, яка була б притаманна звуку «А», якби ви вимовляли його, спираючи струмінь повітря лише на гортань. Чи помітили ви різницю? Запам'ятайте: оратор, як і співак, мусить звикнути говорити при опорі на діафрагму (поставлений голос).

3. Перевірте за допомогою піаніно (й бажано – в присутності компетентної людини) діапазон свого голосу. Скільки нот ви можете взяти, не напружуючись? Чи не схильні ви штучно понижувати або підвищувати звучання голосу? Спробуйте промовити слово «риторика» спочатку підвищуючи, а потім понижуючи тональність від ноти до ноти.

4. Виконайте кілька вправ (кожна вправа виконується 5 – 6 разів) для розвитку артикуляції та вироблення правильної дикції.

1. Рвучко, але й плавно відкрийте рот, опускаючи нижню щелепу, і поверніть її в попереднє положення. 2. Спробуйте рухати нижньою щелепою вправо-вліво. 3. Висуньте вперед нижню щелепу та поверніть назад. 4. Спробуйте «проковтнути» свій язик, повільно доносячи його середину в «глибину гортані». 5. Доторкніться язиком (звичайно всередині рота) до лівої щоки, до правої щоки, до верхніх та нижніх альвеол. 6. Стуліть губи, потім розтуліть їх, знову стуліть. 7. Розтягніть губи у посмішці якомога ширше – намагайтесь ніби дотягнути кінці рота до вух. 8. Складіть губи наче для поцілунку, поверніть їх у попереднє положення.

5. Прослухайте записаний виголошений вами текст. Зверніть увагу, чи правильно ви вимовляєте звуки «р», «л», «с», «ж», «ш», «ч». Чи не замінюєте ви звук «і» на звук «и»?

6. Скажіть так швидко, як тільки можете (але не порушуючи артикуляційних норм).

*Де оре сошка, там хліба хоч трошки.
Чув дзвін, та не знає, де він.
Козацькому роду нема переводу.
Катерина Дем'яну не попустить бур'яну.
Правда кривду переважить.
Ні риба, ні рак, а так – неборак.
З сильним не борись, з багатим не судись.
Де багато пташок, там мало комашок.
Не вмер Данило, та болячка задавила.
Поможи, Боже, і нашим, і вашим.
Бреше, як гребінцем чеше.
Не засушиш насіння – посушиш голову.
Годувала тава тавенят на танку.
Говори до гори, а гора – горою.
Молодець проти овець, а проти молодця – вівця.*

7. Перевірте ваш звичний темп мовлення: візьміть будь-який текст і порахуйте з годинником у руках, скільки слів за хвилину ви вимовляєте. Порівняйте це з нормою (120 – 150 слів за хвилину). Зробіть належні висновки.

8. Промовте, намагаючись відтворювати інтонацією відповідну ситуацію:

Я голодний, як вовк. День був чудовий! Як ти міг залишити її в таку хвилину?! Це найгірша хвилина в моєму житті... Якби ви бачили його обличчя в цю мить!..

9. Запишіть та прослухайте промовлений вами текст. Відзначте недоліки (вимови, темпу, тембру, інтонації тощо).

VII. Самостійна робота до теми «Оратор і аудиторія». Виконайте практичні вправи.

1. Проведіть репетицію виходу до аудиторії зі своїми товаришами. Відзначайте один в одного всі можливі недоречності (зціплення, скутість жестів, незграбну поставу, кам'яне обличчя, переляканий погляд, невпевнену або занадто швидку ходу тощо). Намагайтеся позбутися цих недоліків; вправляйтеся також наодинці перед великим дзеркалом.

2. Спробуйте сконцентрувати свій погляд на якомусь об'єкті. Вирахуйте, скільки часу ви можете тримати погляд зафіксованим. Якщо це не вдається, сконцентруйте погляд на полум'ї свічки в темному приміщенні. Якщо вам вдається фіксувати погляд протягом 5 – 10 хвилин, вважайте, що ви цією вправою оволоділи.

3. Спробуйте «намалювати очима» величезну плоску цифру 8 (яка наче лежить ребром до вас) на рівні очей аудиторії, коли ви виступаєте. У вас має створитися враження, що ви зустрілися очима з кожним з присутніх. Повторюйте час від часу цей прийом під час промови.

4. Якщо вам легко вдається вести розмову з однією особою у вашій аудиторії під час промови, ускладніть це завдання: спробуйте вести таку розмову одразу з кількома слухачами.

5. Спробуйте прочитати невеликий текст перед дзеркалом. Скільки разів ви відірвалися від тексту, аби зазирнути самому собі в очі? Повторіть цю вправу із співбесідником.

6. Спробуйте «змалювати» жестами (без слів) перед товаришем такі ролі: сліпий, кишеньковий злодій, гонорова особа, старий чоловік (жінка), невпевнена в собі особа і т.д. Нехай ваш товариш вгадає, кого ви зобразили.

7. Проілюструйте жестами та мімікою поданий текст:

Пече мене сором на саму згадку. Одного разу... так. одного разу – і більш ніколи. Одного разу я озирнувся, бо чув на плечах слід чужих очей, слизький, холодний. Щось ішло за мною. Якесь пальто. Я звернув. Воно. Пішов тихіше. Так само. Став біля дерева. Здається, стало. Чи озирнулось?

Ні. Я пішов швидше. Так наче бігло. Може, то серце? Хто його знає... Це дратувало. Набрался зваги, вернув назад, просто на нього. Стрілись очима. Мої байдужі, невинні, спокійні, а в нього гострі, як голки, й лукаві. В куточках сміх. Ну, добрело ж далі? Ти хитрий, я теж не менше. Натягнув нерви, як снасті у бурю і йду. Здається, одстало. Чи озирнутись? Ні. Свищу. Байдуже (М. Коцюбинський).

IV. Перелік тем для підготовки публічних виступів

1. Найвидатніші риторичні діячі України.
2. Риторика – мистецтво професійної комунікації.
3. Найвидатніші риторичні діячі періоду Київської Русі.
4. Іван Вишенський – блискучий полеміст.
5. Роль Петра Могили в розвитку риторичної науки.
6. Антична риторична спадщина в Україні.
7. Постать Феофана Прокоповича в історії українського красномовства.
8. Київська школа риторики XVII – XVIII ст.
9. Михайло Ломоносов – визначний теоретик східнослов'янської риторики.
10. Розвиток української риторики в академічній, судовій, політичній сферах у XIX ст.
11. У чому полягає причина спалаху інтересу до риторики в сьогоденному українському суспільстві.?
12. «Будьте милосердні, як Отець ваш Небесний милосердний» (Євангеліє).
13. Політика в Україні: проблеми й перспективи.
14. Моя родина.
15. Українська ментальність.
16. Як вивести з розвалу виробництво й економіку.
17. Патріотизм чи космополітизм?
18. Патріоти-подвижники України.
19. Правосуддя в нашому житті.
20. Як я розумію дружбу.
21. Ціннісні орієнтири в житті.
22. Чи можна знайти ідеальне кохання?
23. Мобільність нашого життя: набутки і втрати.
24. Чи потрібне меценатство в наш час?
25. І. Франко – визначний публіцист і оратор.

26. Чи потрібна в Україні друга державна мова?
27. Українська пісня – візитна картка нашої держави у світі.
28. Як перетворити недругів на друзів?
29. Стилiстична норма сучасної української літературної мови.
30. Комунікативні девіації та способи їх уникнення.
31. Основи культури й техніки мовлення в системі професійної підготовки студентів, майбутніх фахівців України.
32. Яким я хочу бачити світ через 20 років?
33. Культура й студентство.
34. Слово й музика. Музика слова.
35. Література (поезія) в житті молодого людини.
36. Студентське дозвілля! Чи не заважає воно навчанню?
37. Батьки та діти.
38. Культура спілкування сучасної сім'ї.
39. Чи потрібна культура людині?
40. Чи варто знати норми етикету?
41. Чи зможе краса врятувати світ?
42. Толерантне спілкування чи нахабна прямолінійність?
43. Чи буває гарне потворним?
44. Вплив фільмів на психіко-естетичний розвиток молоді.
45. Слово животворяще, або Про духовну природу слова.
46. Тисячолітній духовний молитвослів України.
47. Сакральна риторика, Святе Письмо про Слово.
48. Сила й краса красномовства.
49. Крилаті вислови про Слово: афористичний золотослів.
50. Екологія духу й екологія живого слова.
51. Риторика й державне життя.
52. «Риторична формула» як сукупність семи законів організації та управління мисленнєво-мовленнєвою діяльністю.

53. Риторика в системі професійної підготовки студентів, майбутніх лідерів України.
53. Ораторське мистецтво в Стародавній Греції.
54. Сократ як майстер академічних бесід-діалогів.
55. Ораторське мистецтво Стародавнього Риму.
56. Видатний український любомудр Григорій Сковорода – майстер красного слова.
57. Народний золотослів.
58. Інститут живого слова: історія, традиції.
59. Іоанн Златоуст – вершина красномовства.
60. Риторика й поезія.
61. Мислителі стародавнього й сучасного світу про ораторське мистецтво.
62. Оратор і аудиторія: контакт, вплив, взаємодія.
63. Ораторське мистецтво в житті сучасної людини.
64. Формування духовно-моральної культури особистості засобами живого слова.
65. Поетами народжуються, ораторами стають.
66. Харизма оратора – лідера суспільства.
67. Рекламна риторика й екологія Слова.
68. Етика й етикет виступу оратора-політика в нестандартній ситуації.
69. Риторична специфіка жанрів засобів масової комунікації.
70. Дебати: традиції та сучасність.

V. Завдання до виконання контрольних робіт для студентів заочної форми навчання

1. Загальні положення

Згідно з навчальним планом студенти заочної форми навчання виконують контрольну роботу. Вона є однією з видів поточного контролю самостійної роботи студентів, важливим елементом навчального процесу в системі підготовки фахівців вищої кваліфікації.

Мета контрольної роботи – закріплення, поглиблення та узагальнення теоретичних знань і практичних навичок, отриманих слухачами під час опанування навчальної дисципліни.

Студенти виконують контрольну роботу на основі опрацювання спеціальної літератури.

Виконання контрольної роботи передбачає такі етапи:

1. Складання плану роботи.
2. Виконання теоретичної та практичної частини роботи.
3. Написання тексту та оформлення контрольної роботи.
4. Складання списку використаних джерел.
5. Захист контрольної роботи.

2. Вибір і затвердження теми контрольної роботи

Згідно із вимогами до програмних дисциплін кафедра розробляє тематику контрольних робіт, що охоплює основні питання курсу. Перелік тем контрольних робіт розроблено відповідно до навчальної програми. Номер теми контрольної роботи відповідає порядковому номеру прізвища студента в журналі навчальної групи.

3. Підбір та опрацювання літератури

Важливим етапом у написанні контрольної роботи є попереднє ґрунтовне вивчення теоретичного матеріалу запропонованої теми. Студент підбирає матеріал і записує його у вигляді конспекту згідно з планом.

Опрацювавши запропоновану викладачем та самостійно підібрану літературу, складає список використаних джерел. Для цього він користується системою бібліотечних каталогів – систематичним та алфавітним. Література подається в кінці роботи в алфавітному порядку за визначеними стандартами. Наприклад:

1. Абрамович С.Д. Риторика: навч. посіб. / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Львів : Світ, 2001. – 240 с.

2. Мацько Л.І. Риторика: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 311 с.

Журнальні статті записуються так:

Мацько Л. Риторика Стародавньої Греції і Стародавнього Риму / Л. Мацько, О. Мацько // Дивослово. – 2002. – № 1. – С. 33 – 40.

Після опрацювання літератури студент виконує контрольну роботу.

4. Оформлення контрольної роботи

Контрольна робота повинна мати такі структурні елементи:

- титульний аркуш, на якому вказується назва міністерства, навчального закладу та кафедри, номер та назва теми контрольної роботи, відомості про студента (факультет, група, шифр, прізвище, ініціали), місце й рік написання;

- розгорнутий план визначених за варіантом питань, що відбиває внутрішню структуру роботи;

- вступ;

- основну частину, яка складається з відповіді на теоретичні питання й виконання практичних завдань;

- висновок;

- список використаних джерел в алфавітному порядку.

Зміст контрольної роботи повинен відповідати планові та повністю розкривати питання варіанту. Визначення понять треба давати точно, виклад вести аргументовано, дотримуватись норм літературної мови.

Контрольну роботу виконують у зошиті на 12 – 18 аркушів. Зразок оформлення титульного листа:

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка
Гуманітарний факультет
Кафедра українознавства, культури та документознавства
Контрольна робота
з риторики
студента _____ групи
ПІБ

Полтава 2019

У роботі слід дотримуватися полів. Писати грамотно, розбірливо. Посилання на літературні джерела необхідно робити у тексті [5, с. 17]. Практичне завдання подається у вигляді виконаних вправ. Оформлена за всіма вимогами контрольна робота здається на кафедру у визначений термін.

Дотримання всіх правил, що стосуються форми та змісту роботи – запорука її успішного виконання. Робота оцінюється за змістом, повнотою викладеного матеріалу, правильністю виконання практичного завдання та рівнем самостійності.

5. Захист контрольної роботи

Роботу перевіряє викладач за 2 – 3 тижні до заліку, пише на неї рецензію, виставляє оцінку. Оцінка за контрольну роботу є допуском до заліку. У разі неправильного виконання контрольної роботи її повертають студентові на доопрацювання. Студент уважно знайомиться із зауваженнями викладача та готується до захисту. Захист робіт проводиться в усній та письмовій формах згідно з розкладом.

6. Тематика контрольних робіт

Тема 1

РИТОРИКА ЯК НАУКА Й НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Теоретичний блок

1. Поняття риторики як науки й навчальної дисципліни.
2. Предмет і завдання курсу «Риторика», її зв'язок з іншими науками.
3. Основні поняття риторики.
4. Розділи класичної риторики.
5. Риторичні закони.

Практичний блок

1. Підготуйте агітаційну промову про певного кандидата в депутати до Верховної Ради України (письмово).

2. Поясніть сутність висловлювання (5 – 8 речень): «Для інтелігентної людини погано говорити має бути непристойним, як і не вміти читати й писати, і в справі освіти і виховання навчання красномовству слід вважати неминучим» (А. Чехов).

3. Складіть тези виступу на тему «Професійна армія: за і проти».

4. Виправте граматично-стилістичні помилки в реченнях.

Добра людина – це котра думає насамперед про інших. Київ – це буде столиця України. Юність – це коли вам двадцять. Вулиця Франка – це де тролейбусна зупинка. Горілка – це буде алкогольний напій. Гарні книги – це які примушують замислитись. Синтаксис – це буде один із розділів науки про мову.

5. Укладіть словник до теми «Риторика як наука й навчальна дисципліна» (10 – 15 слів).

Тема 2

ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО ДАВНЬОГО СВІТУ

Теоретичний блок

1. Риторика Давнього Єгипту.
2. Красномовство Давньої Індії.

3. Ораторське мистецтво Давнього Китаю.

Практичний блок

1. Підготуйте похвальну промову навчальному закладу, в якому вчитеся (письмово).

2. Поясніть сутність висловлювання (5 – 8 речень): «Заберіть у мене все, чим я володію. Але залиште мені мою мову. І я знайду все, що мав» (Д. Вебстер, англійський драматург XVII ст.).

3. Складіть тези виступу на тему «Головне місто в моєму житті».

4. Підберіть фразеологізми, крилаті вислови до слів *розумний, красивий, скупий, ледачий*.

5. Укладіть словник до теми «Ораторське мистецтво Давнього Світу» (10 – 15 слів).

Тема 3

АНТИЧНЕ ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО

Теоретичний блок

1. Виникнення й розвиток риторики в Давній Греції.

2. Ораторство Демосфена.

3. Сократ як ритор.

4. Платон про риторику.

5. Риторика Аристотеля.

Практичний блок

1. Підготувати промову з нагоди ювілейної дати підприємства, на якому працюєте (письмово).

2. Поясніть сутність висловлювання (5 – 8 речень): «Поетами народжуються, ораторами стають» (Цицерон).

3. Складіть тези виступу на тему «Народні звичаї – вчорашній день»?

4. Поясніть, яке явище висміюється у наведеному уривку з вірша Д. Білоуса «Що значить слово «значить»?»

Раз на запитання просте –

Що значить слово «значить»? –

Сказав: це, значить, значить те,

Що слово «значить» значить!

5. Укладіть словник до теми «Античне ораторське мистецтво» (10 – 15 слів).

Тема 4

РИМСЬКИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ АНТИЧНОГО КРАСНОМОВСТВА

Теоретичний блок

1. Основні риси римського періоду розвитку античного красномовства.
2. Риторика Цицерона.
3. Оратор Гай Юлій Цезар.

Практичний блок

1. Підготувати епідейктичну промову до Дня матері (письмово).
2. Поясніть сутність висловлювання (5 – 8 речень): «Найкращий оратор той, хто своїм словом і навчає, і дає насолоду, і справляє глибоке враження» (Цицерон).
3. Складіть тези виступу на тему «Сучасна сім'я: яка вона?»
4. Чому поданий уривок викликає комічний ефект? Перепишіть його в потрібному лексико-стильовому ключі.

Прискореними темпами я ковтала їжу. Мій чоловік, що ніс відповідальність за своєчасне забезпечення кухні різними сільськогосподарськими продуктами для приготування належних страв, добре справлявся зі своїми сімейними обов'язками. Тому за останній календарний рік я налагодила своє харчування на високому рівні.

5. Укладіть словник до теми «Римський період розвитку античного красномовства» (10 – 15 слів).

Тема 5

ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО В СЕРЕДНІ ВІКИ

Теоретичний блок

1. Формування засад середньовічного європейського красномовства.

2. Гомілетика й патристика як основні напрями розвитку середньовічної риторики.

Практичний блок

1. Підготуйте вітальну промову до Дня вчителя (письмово).

2. Поясніть сутність висловлювання (5 – 8 речень): «Оратор багатий не лише на слова, а й на думки. Нічого немає прекраснішого за досконалого оратора, не кажучи вже про красномовство, якому належить влада у миролюбній та вільній державі» (Цицерон).

3. Складіть тези виступу на тему «Чому розлучаються двоє»?

4. Наведіть приклади порушення літературних норм у текстах (лекція, проповідь, виступ по телебаченню, доповідь на зборах тощо).

5. Укладіть словник до теми «Ораторське мистецтво в середні віки» (10 – 15 слів).

Тема 6

РИТОРИКА НОВОГО ЧАСУ

Теоретичний блок

1. Основні риси риторики Нового часу.

2. Політичні оратори Французької революції (Ж.П. Марат, Ж.Ж. Дантон, М. Робесп'єр).

3. Оратори чартистського руху в Англії.

Практичний блок

1. Підготуйте дорадчу промову до Дня знань (письмово).

2. Поясніть сутність висловлювання (5 – 8 речень): «Заговори, щоб я тебе побачив» (Сократ).

3. Складіть тези виступу на тему «Яким я хочу бачити ВНЗ майбутнього?».

4. Зробіть текст яскравим, художнім, емоційним, уживши порівняння, епітети, метафори тощо.

І знову літо. Спека. Полудень. Поблизу озеро. Воно знаходиться в тіні дерев. Хочеться викупатися у воді.

5. Укладіть словник до теми «Риторика Нового часу» (10 – 15 слів).

Тема 7

ВІТЧИЗНЯНЕ ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО

Теоретичний блок

1. Видатні оратори Київської Русі: митрополит Іларіон, Кирило Туровський.
2. Риторична спадщина українського Відродження (І. Вишенський, Ф. Прокопович та ін.).
3. Курс риторики в Києво-Могилянській академії.

Практичний блок

1. Підготуйте подячну промову рідній школі (письмово).
2. Поясніть сутність висловлювання (5 – 8 речень): «Красномовство є мистецтво керувати умами. Обов'язок оратора – говорити правду» (Платон).
3. Складіть тези виступу на тему «Що значить бути сучасним»?
4. Виділіть епітети в реченнях. Поясніть, чому одне й те ж слово в одних випадках виступає просто як означення, а в інших – як епітет?

Жовте листя кружляло під осіннім вітром. Золоте листя тонко дзвеніло під осіннім листом. 2. Тепле почуття ворухнулося в моїх грудях. Тепле повітря влилося у розчинене вікно. 3. Вогненний заклик оратора наче запалив присутніх. Вогненний потік лився з доменної печі.

5. Укладіть словник до теми «Вітчизняне ораторське мистецтво» (10 – 15 слів).

Тема 8

СЛОВ'ЯНСЬКЕ КРАСНОМОВСТВО У XVIII – XX ст.

Теоретичний блок

1. Розвиток слов'янського красномовства у XVIII – XX ст. (М. Ломоносов, М. Сперанський, М. Кошанський та ін.).
2. Майстри українського красного письменства (Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка та ін.).

Практичний блок

1. Підготуйте епідейктичну промову до Дня міста (письмово).

2. Поясніть сутність висловлювання (5 – 8 речень): «Нічим не можна завдати більшої шкоди, ніж промовляючи брехню. Якщо люди, державна діяльність яких полягає у промовах, не казатимуть правди, тоді хіба можна надійно керувати державою?» (Демосфен).

3. Складіть тези виступу на тему «Ціннісні орієнтації сучасної молоді».

4. Розрізніть серед поданих виразів каламбури та парадокси. Поясніть ваш вибір.

Гірше за все ми знаємо своїх близьких (Ф. Моріак). Як всі оратори, що ставлять за мету вичерпати тему, він вичерпав терпіння слухачів (О. Уайльд). Не стільки отого плачу, скільки за те я плачу (нар.). Якщо дотримуєшся маленьких правил, то можна порушувати великі (Дж. Оруел). Хто не бачив Іспанії – сліпий, хто її бачив – засліплений (П. Борель). Не заводьте дітей! Ви їм даруєте життя, вони вам – смерть. Ви їх породжуєте на світ, вони вас зживають зі світу (О. Бальзак).

5. Укладіть словник до теми «Слов'янське красномовство у XVIII – XX ст.» (10 – 15 слів).

Тема 9

ВИДИ КРАСНОМОВСТВА ТА СФЕРИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Теоретичний блок

1. Сучасні класифікації красномовства.
2. Академічне красномовство.
3. Політичне красномовство.
4. Судове красномовство.
5. Церковне красномовство.
6. Побутове красномовство.

Практичний блок

1. Підготувати вітальну промову ювілярові (письмово).
2. Поясніть сутність висловлювання (5 – 8 речень): «Є два мистецтва, які можуть підняти людину на найвищий щабель пошани: одне – це мистецтво гарного полководця, друге – мистецтво гарного

оратора» (Цицерон).

3. Складіть тези виступу на тему «Релігія в житті людини».

4. Визначте, що це за синтаксична фігура. Поясніть.

Люди поділяються на праведників, що вважають себе грішниками, та грішників, що вважають себе праведниками (Паскаль).

5. Укладіть словник до теми «Види красномовства та сфери їх застосування» (10 – 15 слів).

Тема 10

МАЙСТЕРНІСТЬ ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ

Теоретичний блок

1. Публічний виступ. Види публічних виступів.

2. Основні етапи підготовки публічного виступу.

3. Структура ораторського твору.

Практичний блок

1. Підготуйте звинувачувальну промову з обраної теми (письмово).

2. Поясніть сутність висловлювання (5 – 8 речень): «Оратор повинен бути людиною справедливою і тямучою у справах справедливості» (Платон).

3. Складіть тези виступу на тему «Чи може краса врятувати світ?»

4. Розрізніть серед поданих виразів персоніфікації та уособлення.

Стілець жалібно застогнав, коли на нього вмотився Опанас Іванович. Невиразний смуток підкрався до мене. З чорних грудей хмари вирвалася вогненна блискавка. Мов сонячний стовп у кімнату, в її життя пролилося щастя. Справжнє життя наче оббігало Сергія кривими стежками.

5. Укладіть словник до теми «Майстерність публічного виступу» (10 – 15 слів).

Тема 11

ЛОГІКО-ЕМОЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРОМОВИ

Теоретичний блок

1. Логічні засади публічного виступу.

2. Психологічні основи публічного виступу.
3. Основні способи переконування.

Практичний блок

1. Підготуйте захисну промову з обраної теми (письмово).
2. Поясніть сутність висловлювання (5 – 8 речень): «Оратор повинен стояти як озброєний воїн у лаві, розв'язувати справи великої важливості і завжди прагнути перемоги» (Квінтіліан).
3. Складіть тези виступу на тему «Екологічні катастрофи: чому ми їх не помічаємо?»
4. Порівняйте два речення. Яке з них приваблює вас більше? Чому? На якому тропі побудовано друге речення?
  - 1) *Надії з'явилися й пропали.*
  - 2) *Смутні надії, що почали пробиватися в її серці, раптом розквітли, отримали буття і постали купою квітів, які тепер на її очах зрізали та жбурнули на землю (О. Бальзак).*
5. Укладіть словник до теми «Логіко-емоційні засади промови» (10 – 15 слів).

Тема 12

ЕЛЕМЕНТИ ХУДОЖНОСТІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ПРИЙОМИ В МОВІ ОРАТОРА

Теоретичний блок

1. Художньо-словесний образ і закони його створення.
2. Звуковий рівень тексту (алітерація, асонанс).
3. Лексичний рівень тексту мови оратора.
4. Найбільш поширені тропи (метафора, епітет, алегорія, антитеза, амфіболия, каламбур, гіпербола, літота, перифраз, алюзія та ін.).

Практичний блок

1. Підготуйте вітальну промову до Міжнародного жіночого дня (письмово).
2. Поясніть сутність висловлювання (5 – 8 речень): «Оратором є лише

той, хто в змозі говорити з кожного питання гарно, вишукано й переконливо, відповідно до важливості предметів, на користь часові і для задоволення слухачів» (Тацит).

3. Складіть тези виступу на тему «Здоровий спосіб життя, що це»?

4. Поясніть, у чому є стильові недоречності такого «документа». Доведіть цей текст до певної стилістичної однорідності.

Високоповажна подруго! Цим листом доводжу до твого відома, що налаштувалася вже була їхати до тебе, а тут – телеп kota в борщ! – okazія: профком дає путівку, яка горить. Отож, начувайся, будь здорова й не кашляй. Бажаю тобі ясного неба, щастя і здоров'я, кавказького довголіття, радості буття і грошей шапку. Твоя вірна колежанка Оксана.

5. Укладіть словник до теми «Елементи художності та літературні прийоми в мові оратора» (10 – 15 слів).

Тема 13

СИНТАКСИЧНИЙ ТА СТИЛІСТИЧНИЙ РІВЕНЬ ТЕКСТУ

Теоретичний блок

1. Синтаксичний рівень ораторського тексту (полісендитон, асиндетон, зевгма, синтаксичний паралелізм, хіазм, симплока).

2. Стилістичний рівень тексту (риторичні вигуки, риторичні звертання, риторичні питання, антитеза, іронія, каламбур, парадокс).

Практичний блок

1. Підготуйте вітальну промову до свого професійного свята (письмово).

2. Поясніть сутність висловлювання (5 – 8 речень): «Риторика – цариця душ і княгиня мистецтв» (Ф. Прокопович).

3. Складіть тези виступу на тему «Секрети генної інженерії».

4. Поясніть різницю між алегорією та символом. Вкажіть, де алегорія, а де символ у таких реченнях. Зазначте стилістичну фігуру в першому реченні.

Червоне – то любов, а чорне – то журба. Дерево світло плодове, що від нього харчуються вірні (образ хреста у молитві).

5. Укладіть словник до теми «Синтаксичний рівень ораторського тексту» (10 – 15 слів).

Тема 14

ТЕХНІКА ВИГОЛОШЕННЯ ПРОМОВИ

Теоретичний блок

1. Техніка виголошення промови.
2. Характеристика голосу.
3. Типи ораторів.
4. Індивідуальний ораторський стиль.

Практичний блок

1. Підготуйте вітальну промову до Дня матері (письмово).
2. Поясніть сутність висловлювання (5 – 8 речень): «Треба говорити голосно, щоб тебе почули. Треба говорити тихо, щоб тебе послухали» (П. Клодель).
3. Складіть тези виступу на тему «Очевидне-неймовірне в нашому житті».
4. Зробіть текст яскравим, художнім, емоційним, використавши порівняння, епітети, метафори тощо.

Знову зима. З дерев опало листя. Холодно. Відлетіли птахи. Замерзли річки та озера.

5. Укладіть словник до теми «Техніка виголошення промови» (10 – 15 слів).

Тема 15

ОРАТОР І АУДИТОРІЯ

Теоретичний блок

1. Зовнішність оратора як основа першого враження.
2. Невербальні засоби впливу оратора на аудиторію.

3. Система жестів (ілюстративні, актуалізуючі, емоційні, копіювальні жести), правила їх використання.

4. Міміка оратора.

Практичний блок

1. Підготувати епідейктичну промову до Дня Незалежності України (письмово).

2. Поясніть сутність висловлювання (5 – 8 речень): «Промова повинна вирости й розростатися із знання речей: якщо оратор не проник у речі, не пізнав їх, – промова його беззмістовна» (Цицерон).

3. Складіть тези виступу на тему «Це модно завжди».

4. Виділіть з даного лексичного матеріалу слова, які вживаються у сфері академічного красномовства. До яких груп лексики належать інші подані слова?

Чкурнути, дотримуватися, диференціація, файний, говорити, ідіот, ідіома, пошана, хронологія, шампусік, глаголити, вода, шурупити, довбанути, фонема, природа, вуйко, теорема, кирея, досліджувати.

5. Укладіть словник до теми «Оратор і аудиторія» (10 – 15 слів).

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Предмет і завдання курсу «Риторика».
2. Основні поняття риторики.
3. Розділи класичної риторики.
4. Риторичні закони.
5. Зв'язок риторики з іншими науками.
6. Античне ораторське мистецтво.
7. Ораторське мистецтво в середні віки.
8. Розвиток риторики в Європі нового часу.
9. Розвиток ораторського мистецтва в Україні.
10. Академічне красномовство.
11. Політичне красномовство.
12. Судове (юридичне) красномовство.
13. Церковне красномовство.
14. Суспільно-побутове красномовство.
- 15.. Види публічних виступів.
16. Методи та етапи підготовки публічного виступу.
17. Структура ораторського твору.
18. Система логічних доказів.
19. Логічна побудова тексту.
20. Логічні помилки, їх види.
21. Аргументація як процес наведення доказів. Особливості укладання.
22. Звуковий рівень тексту.
23. Лексичний рівень тексту.
24. Синтаксичний рівень тексту.
25. Стилїстичний рівень тексту.
26. Дихання. Види дихання.
27. Голос. Властивості голосу.
28. Дикція, орфоепія. Причини порушення орфоепічних норм у мовленні.

- 29.Інтонація як мовне явище, її сутність і значення.
- 30.Фразовий наголос. Види фразових наголосів.
- 31.Зовнішній вигляд оратора.
- 32.Вимоги до невербальних засобів промовця.
- 33.Місце проведення промови.

VII. Короткий риторичний словник

Алітерація (лат. ad – до, littera – буква) – стилістичний прийом, який полягає у повторенні однорідних приголосних звуків задля підвищення інтонаційної виразності вірша, для емоційного поглиблення його змістового зв'язку.

Аналогія (др.-грец. ἀναλογία – відповідність) – часткова схожість між предметами або явищами; умовивід, у якому від схожості предметів за одними ознаками роблять висновок про можливу схожість цих предметів за іншими ознаками.

Асонанс (лат. assonare – співзвучати) – повторення однакових голосних звуків у рядку або строфі, що надає віршованій мові милозвучності, підсилює її музичність.

Арготизми, аргó (франц. argot – жаргон, первісне – жебрацтво) – слова та вирази, що обмежено вживаються в мові окремих соціальних груп.

Архаїзм (грец. αρχαίος – первісний, стародавній) – слово, вираз, граматична форма, які застаріли й вийшли із загального вжитку.

Багатозначність (полісемія) (грец. πολυσημεία – багатозначність) – наявність у мовній одиниці (слові, фраземі, граматичній формі, синтаксичній конструкції) кількох значень.

Багатство (різноманітність) мовлення – естетично привабливе мовлення, що відображає вміння застосовувати тропи, образно-емоційну лексику, стійкі вислови, урізноманітнювати мову синонімами; знання синтаксичних виражальних засобів.

Благозвучність голосу – це його звучання, відсутність неприємних призвуків (хрипоти, сиплості, гнусавості).

Варваризм (грец. βάρβαρος – іноземець) – іншомовне слово або зворот, що суперечить нормам даної мови.

Виразність мови – такі особливості її структури, які дозволяють посилити враження від сказаного (написаного), викликати й підтримати

увагу та інтерес у адресата, впливати не тільки на його розум, але й на почуття, уяву.

Виразність мовлення – такі особливості його структури, які підтримують увагу та інтерес слухачів або читачів.

Виразне читання – мистецтво відтворення в живому слові думок, почуттів, настроїв, переживань, якими насичено художній твір.

Висота голосу – це його здібність до тональних змін, тобто його діапазон.

Вульгарізм (від лат. vulgaris – брутальний, простий) – у стилістиці художнього мовлення – не прийняте національною літературною мовою, неправильне побутове або іншомовне слово чи вираз.

Голос – сукупність різних щодо висоти, сили й тембру звуків, які видає людина за допомогою голосового апарата; дієвий компонент звукового мовлення; звук, що утворюється в гортані коливанням наближених і напружених голосових зв'язок.

Гомілет – християнський проповідник, майстер гомілетики.

Гомілетика – християнська риторика, що має на меті витлумачення Біблії через проповідь чи повчальну бесіду.

Горгієві фігури – введені вперше Горгієм різноманітні прийоми, що наближали ораторську промову до поезії (використання рим і тропів).

Дедукція (лат. виведення) – метод умовиводу за типом: від загального до конкретного.

Декалог (грец. десять) – десять Заповідей Божих (або найпростіший вид Закону Божого, що був даний людям через 308 пророка Мойсея), в яких стверджується два види любові до ближнього.

Дікція (лат. dictio – вимовлення) – правильна роздільна вимова окремих мовних звуків; правильна, виразна артикуляція, засіб якісного розрізнення звуків мовлення.

Діхання – сукупність реакцій біологічного окиснення органічних енерговмісних речовин з виділенням енергії, необхідної для підтримання життєдіяльності організму.

Діалог (грец. Διάλογος) – двосторонній обмін інформацією; розмова, спілкування між двома особами.

Діапазбн (грец. δίαπασων – всеструнний) – звуковий обсяг голосу, музичного інструмента, звукоряду, мелодії тощо.

Доречність мовлення – такий добір мовних засобів, що відповідає змістові, характерові, експресії, меті повідомлення.

Евфонія (грец. euphonia – благозвучність, інструментовка) – звукова організація художньої мови, заснована на повторюваності звуків; благозвучність артикуляції; те ж, що й фоніка; розділ поетики, який вивчає звукові засоби та звукову організацію мови художніх творів, зокрема віршів.

Естетичність мовлення – використання експресивно-стилістичних засобів мови, які роблять мовлення багатим і виразним.

Жанр (франц. genre – манера, різновид) у мистецтвознавстві – рід твору, що характеризується сукупністю формальних і змістовних особливостей.

Жаргон (франц. jargon – незрозуміла мова, первісне – пташина мова, цвірінькання) – один із різновидів соціальних діалектів, що відрізняється від загальноновживаної мови використанням специфічної експресивно забарвленої лексики, синонімічної до слів загального вжитку, фразеології, іноді й особливостями вимови; мова неосвічених верств суспільства.

Жест (лат. gestus – рух тіла) – рух тіла чи рук, який супроводжує людське мовлення або замінює його.

Змістовність мовлення – глибоке, осмислене висвітлення теми й головної думки висловлювання через докладне ознайомлення з різнобічною інформацією з цієї теми; вміння добирати потрібний матеріал та підпорядковувати його обраній темі, а також повнота розкриття теми без пустослів'я чи багатослів'я.

Ідея (грец. εἶδος (ейдос), від ιδέα – образ, початок, принцип) – форма духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків та відношень зовнішнього світу, спрямована на його перетворення; головна думка, що служить узагальненим вираженням змісту всього твору й містить у собі оцінку зображених у ньому життєвих явищ.

Інтонція (лат. intono – голосно вимовляю) – ритміко-мелодійний лад мови, що відбиває інтелектуальну й емоційно-вольову сторони мови в послідовних змінах висоти тону, сили й часу звучання, а також тембру голосу; це видозміни висоти звучання, сили, тембру голосу; членування мовлення паузами в процесі мовлення.

Ірбнія (дав.-грец. εἰρωνεία – лукавство, глузування, прихований глум) – художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення; це насмішка, замаскована зовнішньою благоприсойною формою.

Композіція (лат. compositio – складання, поєднання, створення, побудова) – побудова художнього твору, яка обумовлена його змістом, призначенням; сам твір, тобто кінцевий результат діяльності митця.

Комунікативна компетентність – сукупність знань, умінь і навичок, що включають: функції спілкування й особливості комунікативного процесу; види спілкування й основні його характеристики; засоби спілкування (вербальні та невербальні); види слухання й техніки його використання; «зворотний зв'язок» (питання і відповіді); психологічні й комунікативні типи партнерів, специфіку взаємодії з ними; форми й методи ділової взаємодії; технології і прийоми впливу на людей; самопрезентацію і стратегії успіху.

Культура мови – галузь мовознавства, що займається утвердженням (кодифікацією) норм на всіх мовних рівнях.

Культура мовлення – дотримання сталих мовних норм усної й писемної літературної мови, свідоме, невимушене, цілеспрямоване, майстерне вживання мовно-виражальних засобів залежно від мети й

обставин спілкування; сукупність таких якостей, які найліпше впливають на адресата з урахуванням реальної ситуації, поставлених мети й завдань.

Літературна мова – одна з форм національної мови, яка існує поряд з іншими її формами – діалектами, просторіччям; оброблена, унормована форма національної мови, що обслуговує культурне життя народу та всі сфери його суспільної діяльності: державні та громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту й побут людей; унормована мова суспільного спілкування, зафіксована в писемній та усній практиці.

Логіка (грец. λογική, від грец. logos – слово, сенс, думка, мова) – наука про умовивід; прийоми, методи мислення, за допомогою яких формується істина.

Логічний наголос – виділення важливого слова в реченні (яке несе особливе смислове навантаження) через підвищення сили голосу.

Логічна пауза – зупинка в мовленні, яка зумовлюється тільки конкретним змістом висловлювання.

Логічність (понятійна) – відображення структури логічної думки й логічного її розвитку в семантичних зв'язках елементів мови в мовленні.

Логічність (предметна) – відповідність смислових зв'язків і відношень одиниць мови в мовленні зв'язкам і відношенням, що існують між предметами та явищами об'єктивної дійсності.

Мелодика (др.-грец. melōdikós – мелодійний, пісенний) – певні зміни голосу в межах підвищення й пониження, а також сили й тривалості звучання в процесі мовлення.

Мелодика й тембр мови – послідовні зміни висоти тону, а також кількість, інтенсивність і послідовність виникнення гармонійних обертонів, що супроводжують основний тон звуку.

Міміка (грец. mimikos – наслідуваний, акторський) – рухи м'язів обличчя, що виражають почуття й психічний стан людини.

Мова – система звукових і графічних знаків, що виникла на певному рівні розвитку людства, розвивається й має соціальне призначення; це найважливіший засіб спілкування й пізнання.

Мовленнєва техніка – сукупність умінь і навичок учителя: зокрема володіння правильним діафрагмально-реберним диханням, артикуляційною вимовою, чіткою дикцією, засобами логічної виразності, інтонацією, силою голосу, індивідуальним тембром, оптимальним для певної ситуації спілкування темпоритмом, за допомогою яких здійснюється вербальна взаємодія педагога з усіма учасниками комунікативного дискурсу, забезпечується сприятлива емоційно-психологічна атмосфера навчання, гуманістична спрямованість розвитку школярів.

Мовлення – процес добору й вживання засобів мови для порозуміння з іншими членами певної мовної громади.

Мовні норми (лат. norma – правило, зразок) – сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються у процесі спілкування.

Мовний стиль (лат. stylus – паличка для письма, загострений кіл, стебло) – сукупність мовних засобів, вибір яких зумовлюють зміст, мета й ситуація спілкування.

Мовний такт (лат. tactus – удар) – слово чи група слів, що вимовляються від паузи до паузи й становлять окреме однослівне чи багатослівне поняття загального змісту речення; частина синтагми, об'єднана одним наголосом; відрізок фрази, цілісний за значенням, об'єднаний інтонаційно й відокремлений з обох боків паузами.

Монолог (др.-греч. μόνος – один, λόγος – слово) – роздуми персонажа вголос у драматичному творі; компонент художнього твору, що становить мовлення, яке звернене до самого себе чи інших (мовлення від 1-ї особи).

Мораль (лат. moralis – моральний, від mores – звичаї) – система неформалізованих у вигляді правових приписів поглядів, уявлень, норм та

оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві; одна з форм суспільної свідомості.

Наголос (акцент) (лат. *accentus* – наголос, інтонація, підвищення голосу) – надсегментна одиниця мовлення; виділення складу в слові посиленням голосу або підвищенням тону.

Образ (художній) – особлива форма естетичного освоєння світу, за якої зберігається його предметно-чуттєвий характер, його цілісність, життєвість, конкретність, на відміну від наукового пізнання, що подається у формі абстрактних понять.

Орфоепія (грец. *orthoépeia*, від *orthós* – правильний, *épos* – мова) – система загальноприйнятих правил, що визначають єдино правильну літературну вимову.

Панегірик – жанр пишномовної похвали у старовинній риториці.

Парадокс (грец. дивний, неочікуваний) – стилістична фігура: неочікувана думка, висновок, що не співпадає із загальноприйнятою думкою чи з логікою попереднього тексту.

Пауза (лат. *pausa* – зупинка, припинення) – зупинка між мовними тактами, окремими словами й між складами слів; перерва у мовленні; коротка перерва у мовленні, що виконує роль словоподілу, відмежовує одну фразу від іншої, виражає різноманітні почуття мовця.

Пафос (грец. пристрасть) – ставлення оратора до своєї ідеї – наприклад, захоплення й піднесення, що передаються слухачам (патетична промова).

Перифраз (перифраза) (дав.-грец. *περίφρασις* – описовий вираз, іносказання, від *περί* – навколо, біля, *φράσις* – вислів) – у стилістиці й поезії троп, що описово виражає одне поняття за допомогою декількох; непряма згадка об'єкта не шляхом називання, а опису.

Персоніфікація (лат. *persona* – особа, *facere* – робити) – вид метафори; надання предметам, явищам природи та поняттям властивостей людини, олюднення їх; уособлення.

Підтекст – внутрішня суть думок і почуттів героїв літературного твору, що криється в діалогах; прихований, внутрішній зміст висловлювання, який існує завдяки словесному вираженню змісту.

Поба (франц. pose – класти, ставити) – надана тілу постава умисно чи довільно.

Полілог (грец. polys – багато, logos – слово) – розмова декількох дійових осіб у літературному творі.

Польотність голосу – це його здатність бути добре чутним на значній відстані без збільшення гучності.

Поліфункціональність мовлення – забезпечення застосування мови у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Правильність мовлення – відповідність мовної структури висловлювання чинним мовним нормам; одна з визначальних ознак культури мовлення.

Просторіччя – одна з форм національної мови поряд з діалектами, жаргонним мовленням та літературною мовою; слова, вирази, граматичні форми й конструкції, поширені в нелітературному мовленні, властивому неосвіченим носіям мови.

Професіоналізми (лат. professio – заняття, фах) – слова та словосполучення, властиві мовленню певної професійної групи людей.

Риторика (грец. rhetorike) – наука про способи переконання та впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей.

Розповідь – здійснення мовлення (як процес), наведення мовленнєвих висловлювань; один з основних видів спілкування; словесне повідомлення про когось, щось.

Рухливість голосу – це його здатність без напруги змінюватися по силі, висоті, темпу. Ці зміни не повинні бути довільними, у досвідченого оратора зміна певних якостей голосу завжди переслідує певну мету.

Сила голосу – це його гучність залежно від активності роботи органів дихання й мовлення.

Сленг (сленгізми) (англ. slang – жаргон) – розмовний варіант професійного мовлення; жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків.

Спілкування – це обмін інформацією, передавання певної інформації однією людиною іншій.

Суржик (цер.-слов. сурожь – суміш різних зерен з житом) – лексичні та граматичні елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без дотримання норм літературної мови; штучно змішана, нечиста мова.

Тавтологія (дав.-грец. ταυτολογία, від дав.-грец. ταυτο – те саме, дав.-грец. λόγος – мова) – використання повторювання або надлишковості в мові, коли одна частина висловлювання повністю або частково дублює зміст іншої; дефініція предмету декількома подібними за значенням словами, коли змінюється лише незначна словесна форма виразу.

Такт (лат. tactus – дотик, дія) – частина синтагми, об'єднана одним наголосом.

Текст (лат. textus – тканина, з'єднання) – зв'язана й повністю послідовна сукупність мовних знаків; певна, з функціонально-сміслового погляду упорядкована група речень або їх аналогів, які являють собою завдяки семантичним і функціональним взаємовідношенням елементів завершену смислову єдність.

Тембр голосу (франц. timbre – барабан) – індивідуальна особливість голосу конкретного мовця; забарвлення звуку; одна з ознак музичного звуку поряд з висотою, силою й тривалістю; неповторне індивідуальне забарвлення, яке обумовлене будовою мовного апарату, головним чином характером обертонів, що утворюються в резонаторах, – нижніх (трахея, бронхи) і верхніх (порожнина рота й порожнина носа).

Темп (італ. tempo, від лат. tempus – час) – швидкість мовлення, яка вимірюється кількістю виголошуваних складів за секунду.

Темп мови – час звучання, тобто різні види тривалості звучання мовних відрізків; швидкість, з якою оратор вимовляє слова, речення, весь текст у цілому.

Техніка виразного читання (від грец. τέχνη – мистецтво, майстерність) – сукупність методів, за допомогою яких досягається передбачуваний змістовний та естетичний вплив виголошеного тексту.

Тон голосу (лат. tonus – звук) – емоційно-експресивна забарвленість голосу, що сприяє вираженню в мовленні того, хто говорить, певних відчуттів і намірів. Тон мови може бути добрим, злим, захопленим, офіційним, дружнім. Він створюється за допомогою таких засобів, як збільшення або ослаблення сили голосу, паузація, прискорення або уповільнення темпу мовлення.

Точність мовлення – повна відповідність ужитих слів їхнім мовним значенням – значенням, що усталились у мові в даний період її розвитку; відповідність мовленнєвих засобів мовленнєвій ситуації (змістові, меті, мовленнєвому рівню адресата і т.ін. мовленнєвого акту).

Точність (художня) – відображення художньо-образного сприйняття світу, підпорядковане певній пізнавальній та естетичній меті.

Фоніка (грец. φωνήω – вимовляю, звучу) – галузь літературознавства (віршознавства), яка висвітлює естетичну функцію звуків у художньому творі як певної звукової цілості, аналізує та відповідно класифікує їх; звукова організація поетичного мовлення; віршові засоби, які надають ліричному твору милозвучності, посилюють його емоційність та виразність.

Чистота мовлення – запобігання ненормативних елементів у мовленні (просторіччя, суржик, діалектизми, жаргонізми, арготизми); вживання в мовленні елементів, які відповідають літературній мові.

VIII. Рекомендована література

Основна

1. Абрамович С. Д. Риторика загальна та судова: навч. посіб. / С. Д. Абрамович, В. В. Молдован, М. Ю. Чікарькова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 426 с.
2. Абрамович С. Д. Риторика: навч. посіб. / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – Львів: Світ, 2001. – 240 с.
3. Вандишев В.М. Риторика. Екскурс в історію вчень і понять / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2003.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – Київ – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
5. Дзюбенко О.Г. Культура дискусій / О. Г. Дзюбенко, Т. В. Присяжний. – К.: Політиздат України, 1990. – 160 с.
6. Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.
7. Сагач Г. М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закладів/ Г. М. Сагач. – 2-ге вид., перероб. і доп.– К.: Вид. Дім «ІнЮре», 2000. – 568 с.

Додаткова

8. Анисимова Т. В. Современная деловая риторика: учеб. пособие / Т. В. Анисимова, Е. Г. Гемпельсон. – 2-е изд., стереотип. – М.: Изд-во Моск.
9. Баева О.А. Ораторское искусство и деловое общение: учеб. пособие / О. А. Баева. – Минск: Новое знание, 2001. – 328 с.
10. Громовий В. В. Мистецтво живого слова: посібн. із сучасної риторики [для старшокл. та студ.] / В. В. Громовий. – Кіровоград: Укр. гімназія, 1999. – 222 с.
11. Гурвич С. С. Основы риторики: учеб. пособие / С. С. Гурвич, В. Ф. Погорелко, М. А. Герман. – К.: Вища шк., 1988. – 248 с.
12. Єлісовенко Ю.П. Ораторське мистецтво: постановка голосу й

мовлення: навч. посіб. ; [за ред. В. В. Різуна] / Ю. П. Єлісовенко. – К.: Атака, 2008. – 204 с.

13. Капська А.Й. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: навч. посіб. / А.Й. Капська. – К.: Вища шк., 1990. – 175 с.

14. Колотілова Н. А. Риторика: навч. посіб. / Н. А. Колотілова. – К.: Центр учбової літ., 2007. – 232 с.

15. Культура фахового мовлення: навч. посіб. / за ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – 572 с.

16. Куньч З. Риторичний словник / Зоряна Куньч. – К.: Рідна мова, 1997. – 342 с.

17. Михальская А.К. Педагогическая риторика: история и теория: учеб. пособие [для педвузов] / А.К. Михальская. – М.: Академия, 1998. – 432 с.

18. Мурашов А.А. Основы педагогической риторики: учеб. пособие [для студ. пед. вузов и учителей] / А.А. Мурашов. – Моск. псих.-соц. ин-т. – М.: Ин-т практ. психологии, 1996. – 281 с.

19. Онуфрієнко Г. С. Риторика: навч. посіб. / Г. С. Онуфрієнко. – К.: Центр учбової літ., 2008. – 592. с.

20. Ораторы Греции: [сборник]; пер. с древнегреч. / [состав. и науч. подгот. текстов М.Л. Гаспаров]. – М.: Худож. литература, 1985. – 495 с.

21. Пиз А. Новый язык телодвижений. Расширенная версия / А. Пиз, Б. Пиз. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 416 с.

22. Платон. Діалоги / Платон [пер. з давньогрец.]; Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Х.: Фоліо, 2008. – 349 с.

23. Сопер П. Основы искусства речи. – 2-е изд., испр. / Поль Сопер [пер. с англ. С. Д. Чижова / ред. Н.Л. Шестернина]. – М.: Прогресс-Академия, 1992. – 416 с.

24. Станиславский К. С. Работа актера над собой в творческом процессе переживания. Дневник ученика // Собр. соч.: В 9 т. – Т. 2. – Ч. 1 / К.С. Станиславский. – М.: Искусство, 1989. – 508 с.

25. Тридцать способов манипуляции и управления людьми / авт.-сост. Д.И. Дудинский. – Минск: Харвест, 2004. – 96 с.
26. Фаріон І. Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір / Ірина Фаріон. – Львів: Свічадо, 2006. – 120 с.
27. Хоменко І.В. Еристика: мистецтво полеміки: навч. посіб. / І. В. Хоменко. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 192 с.
28. Цицерон. Избранные сочинения / Цицерон; [пер. с лат.]. – М.: Худож. лит., 1975. – 456 с.
29. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням: Підручник. / С.В. Шевчук, Ш.В. Клименко – 2-ге вид., виправ. і доповнен. – К.: Алерта, 2011. – 696 с.

ЗМІСТ

Передмова	3
I. Лекційний блок	
Лекція 1. Риторика як наука й навчальна дисципліна.....	6
Лекція 2 – 3. Історія риторики.....	18
Лекція 4. Майстерність публічного виступу.....	54
Лекція 5. Логіко-емоційні засади промови.....	76
Лекція 6 – 7. Елементи художності та літературні прийоми в мові оратора.....	92
Лекція 8 – 9. Техніка мовлення оратора. Складники техніки мовлення.....	114
Лекція 10. Оратор і аудиторія.....	141
II. Плани практичних занять	159
III. Матеріали для самостійного опрацювання	173
IV. Перелік тем для підготовки публічних виступів	215
V. Матеріали до виконання контрольних робіт для студентів заочної форми навчання	218
VI. Питання для підсумкового контролю знань	232
VII. Короткий риторичний словник	234
VIII. Рекомендована література	244

Навчальне видання

Укладачі:

Ісаєнко Тетяна Костянтинівна

Лисенко Алла Василівна

РИТОРИКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Відповідальний за випуск

І.Г. Передерій

Друкується в авторській редакції.

Підп. до друку 14.06.2019 Формат 60x84 1/16

Папір офсетний. Друк різнограф.

Гарнітура Times New Roman

Ум. друк. арк. – 10.

Тираж 30 прим.

Видавець і виготовлювач поліграф центр Полтавського національного
технічного університету імені Юрія Кондратюка

36011, Полтава, Першотравневий проспект, 24

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК, № 3130 від 06.03.2008 р.